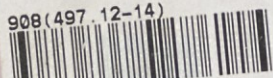

Sežana
sp
KRAS 2003

908(497.12-14)

0091325,57

COBISS

KOSOVLOVA KNJARNICA SEŽANA

ŽIVLJENJE NISO LE BESEDE

WWW.MOBITEL.SI

Slovenija

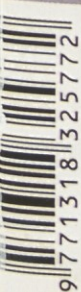
Doma v Evropi.

PODPIRAJO REVILJO KRAS
V NJENIH PRIZADEVANJIH
ZA OHRANITEV NAŠE NARAVNE
IN KULTURNE DEDIŠČINE

KRAS

MAREC 2003 št. 57 cena 700 SIT

9 771318 132572

Se odločate:

- za namestitev ogrevalnih sistemov, ki uporabljajo obnovljive vire energije?
- za toplotno zaščito stanovanjskih objektov?
- vgradnjo oken?
- za majhno čistilno napravo za odpadne vode iz stanovanjskih objektov?
- za menjavo azbestne strešne kritine?

Ali pa želite le kupiti vozilo na električni ali hibridni pogon?

Ugodno kreditiranje občanov

**NAŠI KREDITI Z NIZKO
OBRESTNO MERO VAM
OMOGOČAJO
PRAV TO!**

O uspehu odloča ekipa

V boju z vetrom in morjem zmaguje le cela posadka. Vsak obrat je sestavljen iz samostojnih, a popolnoma usklajenih potez vseh njenih članov. Prva slovenska maxi jadrnica je in ostaja podvig ekipe, ki jo žene skupna energija: moč sodelovanja.

THE SLOVENE KARST

Land of Subterranean Mysteries

Urnik obiskov Škocjanskih jam

VI, VII, VIII, IX:

10,00; 11,30; 13,00; 14,00; 15,00; 16,00; 17,00h

IV, V, X:

10,00; 13,00; 15,30h

XI, XII, I, II, III:

10,00 in 13,00h

V nedeljah in praznikih tudi ob 15,00h

Park Škocjanske jame, Slovenija

**Nezgodno zavarovanje obiskovalcev Parka Škocjanskih jam
in ostala zavarovalna kritja.**

Na zasedanju skupščine Svetovne trgovinske organizacije konec 1999 v Osaki na Japonskem je med 550 plakatov o naravni dediščini in turizmu v konkurenci zmagal plakat Škocjanskih jam. Prikazuje Cerkevnikov most več kot 45 metrov nad Reko in vhod v Hankejev kanal.

Slika na naslovnici:

Kobilarna Lipica je izjemen kulturnozgodovinski in naravni spomenik. Vlada R Slovenije ji je določila vlogo izvorne kobilarne, ki od ustanovitve leta 1580 neprekinjeno zreja isto pasmo konj - lipicanca in spodbuja konjenišvo.

Fotografija: Kerstin Stelter, Kobilarna Lipica

MEDI/CARSO

Telefoni revije Kras:

01/421-46-95

01/421-46-90

05/766-02-90

Fax:

01/421-46-95

05/766-02-91

Kras, revijo o Krasu in kraških pojavih ter značilnostih krasa doma in na tujem, izdaja podjetje Mediacarso, d.o.o., Rimska cesta 8, 1000 Ljubljana
Telefon: (+386) 01/421-46-95,
(+386) 01/421-46-90;
fax: (+386) 01/421-46-95
E-mail: mediacarso@eunet.si
Glavni urednik: Lev Lisjak
Odgovorna urednica: Ida Vodopivec-Rebolj
Naslov: Uredništvo revije Kras:
p.p. 17, 6223 Komenj;
telefon: (+386) 05/766-02-90
fax: (+386) 05/766-02-91
Maloprodajna cena z 8,5-odstotnim DDV
700 SIT, 3,5 EUR, 3,3 \$
Naročnina za šest zaporednih števk
z 8,5-odstotnim DDV in s pošto dostavo
na naročnikov naslov v Sloveniji 5.000 SIT,
na naročnikov naslov v tujini
8.000 SIT, 40 EUR, 40 \$
Transakcijski račun pri NLB:
02010-0089675302
Devizni račun pri NLB, podružnici
Ljubljana-Center, Trg republike 2,
Ljubljana: 010-27620-896753/9
SWIFT coda: LJ BA SI 2X
Fotografije: Agencija Mediacarso
Nenaročenih rokopisov in fotografij
uredništvo ne vrača.
Ponatis ali povzemanje prispevkov iz revije
Kras je dovoljeno uradnikom soglasjem
in z navedbo vira.
Mednarodna standardna serijska številka:
ISSN 1318-3257.
Grafično oblikovanje in priprava tiska
Lev Lisjak
Organizacija tiska
K Korotan Ljubljana d.o.o.
Naklada: 4000 izvodov
Revijo Kras sofinancirata Ministrstvo za
kulturo in Ministrstvo za okolje in prostor

POPRAVEK iz 56. št. revije Kras

Skulptura "Misel" objavljena v 56. številki revije Kras, ni last Kosovelove knjižnice v Sežani, kot smo pomotoma napisali pod fotografijo v članku "Kipar Janez Lenassi - Mojster v obdelovanju kamna" na 46. strani. Lastnica tega umetniškega dela je gospa Lučka Čehovin iz Sežane, kar nam je sporočil avtor tega dela - akademski kipar Janez Lenassi.

Okrogli mizi revije Kras

"Pomen učnih poti za vrednotenje in varovanje naravne in kulturne dediščine v parkih in zavarovanih območjih", ki je bila 26. novembra 2002 v Matavunu in

"Smernice za izdelavo lokalnega razvojnega načrta za Štanjel in Kobdilj", ki je bila 6. decembra 2002 v Štanjelu, bosta nadrobno predstavljeni v naslednji, 58. številki revije Kras!

Vsebina

MAREC 2003, št. 57

Pogovor z	"LIPICA BOGATI SVETOVNO NARAVNO IN KULTURNO DEDIŠČINO"	4
Dr. Vido Čadonič-Špelič	PROGRAM VARSTVA IN RAZVOJA KOBILARNE LIPICA	8
Mag. Janez Rus	SAGA O ARGONAVTIH Z VALVASORJEVIMI KOMENTARJI	14
Davorin Vuga	166 LET JE POVIRSKA ŠOLA VZGAJALA MLADEŽ SEJMI NA KRASU	21
Gabrijela Rebec-Škrinjar	V SVETEM NEKDAJ KAR DVE PROSVETNI DRUŠTVI	24
Danila Kocjan	VSAKA VAS IMA SVOJ GLAS IN VSAKA HIŠA SVOJE IME	26
Bojan Pavletič-Žegunjev	VZNEMIRLJIVE PODOBE SVETÂ	28
Pavel Vidau	MUZEJI SLOVENIJE - 252 NASLOVOV ZA RADOVEDNE	30
Marija Hribar	HELIOS ZA OHRANJANJE SLOVENSКИH VODÂ	32
Mag. Gojko Zupan	MEDNARODNO SREČANJE O VINU V OGLEJU	34
Matjaž Ledinek	DONATORJA TELEKOM SLOVENIJE IN INTERINA	38
Dr. Verena Vidrih Perko	PONOVIITVE ZGODOVINSKEGA SPOMINA	39
- Matej Župančič	JANKO SAMSA IN NJEGOVE MINIATURE	40
Uredništvo	DIVJI KOSTANJI NE BODO UMRLI!	42
Dr. Janez Bogataj	PARTNERSTVO - POT K HITREJŠEMU	46
Gabrijela Rebec-Škrinjar	USTANAVLJANJU ZAVAROVANIH OBMOČIJ	50
Robert Rogič	BIOLOŠKI PIRIN KRUH	50
Dr. Ana Barbič		
Nataša Šinkovec		

"LIPICA BOGATI SVETOVNO NARAVNO IN KULTURNO DEDIŠČINO"

Uredništvo

Dr. Vida Čadonič-Špelič, državna sekretarka in predsednica Sveta Kobilarna Lipica

Kobilarna Lipica je končno dobila svoj Program varstva in razvoja za obdobje od leta 2002 do leta 2005, saj ga je svet kobilarne potrdil 11. decembra 2002, po usklajevanjih med ministrstvi pa ga je 30. januarja potrdila tudi vlada Republike Slovenije.

Da je po nekajletnem sestavljanju, dopolnjevanju in usklajevanju Program varstva in razvoja Kobilarne Lipica vendarle sprejet, je po mnenju strokovnjakov in vladnih funkcionarjev prispevala pomemben delež državna sekretarka v Ministrstvu za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano dr. Vida Čadonič-Špelič, ki je hkrati tudi predsednica Sveta Javnega zavoda Kobilarna Lipica. Zato smo se z njo dogovorili za pogovor, v katerem je osvetlila vlogo in pomen sprejetega programa in poudarila, kaj mora kdo storiti za njegovo uresničitev.

Kako bi, dr. Vida Čadonič-Špelič, kot predsednica Sveta lipiške kobilarne povzeli nastajanje Programa varstva in razvoja Kobilarne Lipica ter probleme, ki so spremljali in otežkočali njegovo nastajanje do končnega sprejetja?

V zakonu o Kobilarni Lipica, ki je nastal leta 1996, je navedeno, da vlada Republike Slovenije vsaka štiri leta določi program varstva in razvoja celotnega zavarovanega območja Kobilarne Lipica ter njegovih posameznih delov. Ker ob mojem imenovanju za predsednico Sveta Javnega zavoda Kobilarne Lipica aprila 2001 takega programa še ni bilo, je postala njegova priprava ena izmed prednostnih nalog sveta. Program naj bi zarisal koncept dolgoročnega razvoja Kobilarne Lipica, zakon pa določa tudi, da so posegi v kulturni spomenik dopustni le na podlagi predhodno izdelanega programa varstva in razvoja. Zato ta program predstavlja tudi temeljni programski akt za pripravo ureditvenega načrta za zavarovano območje Kobilarne Lipica.

Znano mi je, da si je vodstvo Kobilarne Lipica že pred mojim prihodom, v letu 2000 intenzivno prizadevalo oblikovati program varstva in razvoja skupaj s podjetjem za prostorsko načrtovanje, projektiranje in varstvo okolja Acer iz Novega mesta. Pripravljen je bil dober osnutek Programa varstva in razvoja, v procesu usklajevanja med resornimi ministrstvi pa se je zataknilo pri njegovem finančnem delu, tako da je vlada Republike Slovenije na svoji seji 9. novembra 2000 sprejela le izhodišča za pripravo Programa varstva in razvoja Kobilarne Lipica za obdobje od leta 2001 do leta 2004, ki so vsebovala vse obveznosti po Zakonu o Kobilarni Lipica in druge organizacijske ukrepe. Izhodišča štiriletnega programa so po uvodnih obrazložitvah in oceni stanja v Kobilarni Lipica navajala dolgoročne cilje varstva in razvoja Kobilarne Li-

pica, med katerimi sta najpomembnejši reja konj lipicanske pasme in varstvo Lipice kot kulturnega spomenika ter prostorsko urejanje. Omenjene so bile tudi različne možnosti organizacijskih oblik javnega zavoda v bodoče ter usmeritve za uresničevanje ukrepov po dejavnostih, kot so konjereja in kmetijstvo, gozdarstvo, varstvo kulturne dediščine, kulturniška in izobraževalna dejavnost, gostinstvo in turizem, golf, bivanje, promet in komunalna infrastruktura. Posebej so bile v izhodiščih omenjene usmeritve za arhitekturno-urbanistično ter krajinsko oblikovanje.

Ko je Kobilarna Lipica spomladi leta 2001 dobila novo vodstvo in jeseni 2001 novega strokovnega vodjo mag. Janeza Rusa, je vodstvo ob tvornem sodelovanju članov Sveta na podlagi izhodišč in izdelka podjetja Acer pripravil nov program varstva in razvoja. Obravnavali, sprejeli in potrdili smo ga na 63. seji Sveta 14. februarja 2002. Takoj nato pa se je zopet zataknilo, ker je Ustavno sodišče Republike Slovenije razveljavilo določbo 22. člena zakona o lastninskem preoblikovanju pravnih oseb z družbenim kapitalom, ki prirejajo posebne igre na srečo, in o strukturi kapitala pravnih oseb, ki opravljajo dejavnost prirejanja posebnih iger na srečo. S tem je razveljavilo pravno podlago, ki je Kobilarni Lipica omogočila pridobivanje sredstev iz koncesijske dajatve, ki jo plačuje igralnica Casino Portorož - Enota Lipica.

Finančni del Programa varstva in razvoja Kobilarne Lipica je ta sredstva predvideval za številne ukrepe. Ker Programa nismo želeli krniti, smo manjkajoča sredstva poskušali pridobiti iz drugih virov. Ko pa to ni uspelo, smo ta sredstva predvideli v bodočih javnih razpisih ministrstev, predvsem Ministrstva za kulturo in Ministrstva za gospodarstvo. Če Kobilarna Lipica teh sredstev za določene ukrepe na javnih razpisih ne bo uspela pridobiti, bodo pač odmaknjeni v čas njenega naslednjega štiriletnega programa varstva in razvoja.

Čreda v zimski lipiški pokrajini - Fotografija S. Slejko

Kljub težavam smo po mnenju članov Sveta oblikovali dober program, ki smo ga ponovno potrdili na seji Sveta 11. decembra 2002. Dobro je prestal tudi usklajevanje na petih resornih ministrstvih, tako da ga je vlada R Slovenije lahko potrdila na svoji seji 30. januarja 2003.

Program varstva in razvoja Kobilarne Lipica za obdobje od leta 2002 do leta 2005 določa način varovanja in razvoja Kobilarne Lipica kot kulturnega spomenika v štiriletnem obdobju, nadalje navaja, da je Javni zavod Kobilarna Lipica organiziran v dveh organizacijskih enotah - v enoti Kobilarna in v enoti Gostinstvo in turizem. Varovanje, ohranjanje in razvoj kulturnih vrednot, med katerimi predstavlja čreda lipicanec osrednji del, je osnovna oziroma primarna dejavnost javnega zavoda, ob kateri pa so se razvile še dodatne oziroma sekundarne dejavnosti, ki so z osnovno dejavnostjo

bolj ali manj povezane ter usklajene in ki naj bi zagotavljale materialno osnovo za opravljanje primarne dejavnosti Kobilarne Lipica.

Z uresničevanjem sprejetega Programa varstva in razvoja Kobilarne Lipica bodo zagotovljeni pozitivni kratkoročni učinki, kot so uskladitev dolgoročnega koncepta varovanja in razvoja, zasnova dolgoročnega prostorskega razvoja, oblikovanje in uvajanje programov, ki bodo osnova za izboljšanje poslovnih rezultatov v primarni in sekundarni dejavnosti, uveljavitev kobilarne kot matične kobilarne lipicanca in drugo. Med dolgoročnimi cilji je izpostavljeno dolgoročno varovanje vrednot kulturne krajine in zgodovinsko zaščitene stavbne- ga jedra, ki ga nadgrajuje učinkovito organizirana in vodena izvorna dejavnost, dopolnjujejo pa programske usklajene sekundarne dejavnosti, kar bo zagotavljalo tudi

učinkovito izkoriščanje izjemnega poslovnega potenciala in s tem tudi večji priliv finančnih sredstev za varovanje primarnih vsebin in opravljanje primarne dejavnosti Kobilarne Lipica.

V programu opisani ukrepi za varstvo in razvoj bodo omogočali odpravljanje najbolj perečih problemov in boljše izkoriščanje potencialov, torej zmogljivosti zavarovanega območja. Med organizacijskimi ukrepi so na prvem mestu stalno izobraževanje zaposlenih kadrov, ukrepi za ustanovitev konjeniške šole, uresničevanje Projekta slovenski lipicanec, oblikovanje celostne vizualne podobe Kobilarne Lipica, povezovanje s turističnimi programi v regiji in drugod ter drugo. Investicijski ukrepi so razdeljeni na ukrepe v izvorni dejavnosti, na področju stavbne dediščine in naravne dediščine, na področju gostinske in druge turistične ponudbe, na področju infrastrukture in pro-

POGOVOR

metne ureditve, stanovanj in uprave kobilarne, na področju prostorske dokumentacije, na področju obnove hotelov, na področju dogradnje igrišča za golf pa tudi na področju možne investicije Občine Sežana. Organizacijski in investicijski ukrepi so v programu časovno opredeljeni, finančno ovrednoteni. Navedeni so tudi predvideni viri sredstev za njihovo izvedbo. Ker je program realističen in izvedljiv, upamo, da bo Kobilarna Lipica z njegovim uresničevanjem veliko pridobila in na vseh področjih svojega poslovanja dosegala še boljše rezultate, kot jih dosega sedaj.

Kakšno je sedaj stališče vlade oziroma Ministrstva za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano o vlogi in pomenu Kobilarne Lipica in sploh Lipice z okolico kot izjemnem kulturnem spomeniku ter izjemni kulturni in naravni dediščini?

Kobilarna Lipica je izjemen kulturnozgodovinski in naravni spomenik v nacionalnem in svetovnem merilu, katerega vrednote temeljijo na številnih zgodovinsko utemeljenih dejstvih. Je izvorna kobilarna ene izmed najstarejših kulturnih pasem konj in najstarejša evropska kobilarna, ki ves čas, od ustanovitve vse do sedaj vzreja isto pasmo konj v edinstvenem okolju, katerega posamezni sklopi od kulturne krajine do stavbne dediščine so se izoblikovali izključno v funkciji temeljne, izvorne dejavnosti, konjereje in konjenišva.

Stališče našega ministrstva do Kobilarne Lipica nazorno ponazarja dejstvo, da ima od petih resornih ministrstev le Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano oblikovano stalno proračunsko postavko s sredstvi, ki služijo zagotavljanju najmanjšega obsega varstva in razvoja Kobilarne Lipica ter njenemu investicijskemu vzdrževanju, obnovi in nakupu opreme. V preteklem obdobju je Kobilarna Lipica dobila nekaj sredstev tudi od Ministrstva za

Štirivprega - Fotografija D. Tavčar

kulturo in od Ministrstva za gospodarstvo, ko je uspešno konkurirala na javnih razpisih. Zagotovo pa Republika Slovenija želi ohraniti in še uspešneje varovati ter razvijati izvorno dejavnost Kobilarne Lipica, ki naj bi se mednarodno še bolj uveljavila kot matična kobilarna lipicanskega konja. Zaradi možnosti za razvoj posebne, specializirane ponudbe in zaradi strateško dobre lokacije v osrčju Krasa, z neposredno bližino Trsta in Italije in z dobrimi prometnimi povezavami z osrednjim delom Slovenije z Ljubljano predstavlja Kobilarna Lipica tudi pomemben turistični potencial.

Kakšna ostaja poslej vloga turističnih storitev na prostoru Kobilarne Lipica in kakšna bo oziroma naj bo vloga igralnice Casinoja Portorož, enote Lipica?

Kakor to opredeljuje program, je treba pri razvoju turističnih dejavnosti v Lipici izhajati iz temeljnih načel o upravljanju s spomeniško celoto in stremeti k njenemu dopolnjevanju. Poskrbeti bomo morali za nadgradnjo s konjerejo združitljivih turističnih dejavnosti, ki zagotavljajo celovito ponudbo in razvoj različnih oblik visoko kako-

vostnega turizma. Izjemne možnosti vidimo v specializiranem konjeniškem turizmu, v usmerjenem kongresnem turizmu in v servisiranju državnega protokola.

Ob obeh hotelih - Maestozo in Klub - ki sta potrebna prenove, ima izjemen turistično poslovni potencial tudi varovani graščinski kompleks, ki bi ga bilo treba po obnovi vsaj deloma uporabiti zaradi njegove umeščenosti v historičnem jedru kobilarne predvsem za reprezentančno-protokolarnе namene. Graščinsko okolje je primerno tudi za kulturno-umetniške programe. Obiskovalcem je treba približati tudi galerijo Avgusta Černigoja, ki je premalo obiskana.

Sedanji programi turistične in gostinske ponudbe sicer nudijo obiskovalcem hotelske in gostinske storitve, najnujnejše trgovske storitve, omogočajo tudi športnorekreativne storitve z golfom, s tenišskimi igrišči, s pokritim bazenom in podobnim, vendar je marsikaj potrebno prenove ali preureditve. Vodstvo Kobilarne Lipica si prizadeva izboljšati organizacijo in predvsem kakovost storitev, kar bi izboljšalo poslovne rezultate. Naš skupni cilj je, da Kobilarni Lipica zagotovimo dolgoročno finančno stabilnost tudi s pridobivanjem sredstev iz turističnih in s turizmom povezanih dejavnosti.

kakšno je sedaj, pod Vašim predsedovanjem?

Ne vem, kako je deloval Svet Kobilarne Lipica pred mojim prihodom, lahko pa zagotovim, da sedanji Svet, ki upravlja Javni zavod Kobilarna Lipica, deluje zelo dobro in, upam, tudi učinkovito. Čeprav svetniki prihajamo iz različnih delovnih okolij - pet nas je imenoval ustanovitelj in sicer po enega izmed predstavnikov ministrstev, pristojnih za kmetijstvo, kulturo, varstvo narave, turizem in finance, enega svetnika je imenoval pristojni organ Občine Sežana, enega svetnika pa so imenovali delavci zavoda - delujemo tvorno. Čeprav zastopamo različne interese, ki jih na svojih sejah tudi izražamo, se nam uspe uskladiti in dogovoriti, ker nam je najpomembnejše skupno poslanstvo Kobilarne Lipica - to je ohranjanje in razvoj tega kraškega bisera, ali kot je to navedeno v zakonu o Kobilarni Lipica, kulturnega spomenika izjemnega pomena za Republiko Slovenijo. In upam, da bo tako tudi v bodoče!

Kaj bodo morali za uresničevanje razvojnega programa storiti država oziroma državni resorji - posamezna ministrstva, kaj Občina Sežana, kaj zaposleni v Javnem zavodu Kobilarna Lipica in njeno vodstvo in kaj stroka (v osebi vršilca dolžnosti direktorja mag. Janeza Rusa, na ravni Veterinarske fakultete in v morebitnih drugih ustanovah, vključno z asociacijo zasebnih rejcev lipicancev).

Z uresničevanjem Programa varstva in razvoja, ki ima soglasje vlade Republike Slovenije, bo storjen velik korak k uspešnejšemu varovanju ter razvoju izvorne dejavnosti Kobilarne Lipica, ki naj bi se mednarodno še bolj uveljavila kot matična kobilarna lipicanskega konja.

Pri vodenju Javnega zavoda Kobilarna Lipica imajo pomembno vlogo vsa resorna ministrstva. Ministrstvo za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano ima usklajevalno funkcijo, ker je konjereja v Lipici primarna dejavnost. Kobilarna Lipica je uspela pripraviti rejski program za konje lipicanske pasme, ki je prestal vsa preverjanja stroke in pridobil soglasje Sveta za živinorejo v Ministrstvu za kmetijstvo, gozdarstvo in prehra-

no, zato ji je naše ministrstvo kot učinkovito organizirani in vodeni kobilarni, ki izpolnjuje najvišje strokovne standarde, v skladu z našim pravnim redom podelilo status rejske organizacije, ki vodi izvorno rodovniško knjigo za lipicanca. Po vstopu naše države v Evropsko skupnost bo Republika Slovenija zahtevala priznanje takega statusa Kobilarne Lipica v okviru Evropske skupnosti, saj ji po našem mnenju pripada ne le zaradi nesporne mednarodnega ugleda kobilarne kot kulturno-zgodovinske vrednote, temveč predvsem zaradi ugleda žive, delujoče kobilarne.

Pri upravljanju Kobilarne Lipice tvorno sodeluje tudi Občina Sežana, ki ima v Svetu zelo aktivnega in preudarnega predstavnika. Njeno aktivno sodelovanje je predvideno tudi v programu varstva in razvoja, ki predvideva vključevanje v regijske programe ter povečevanje vloge Kobilarne Lipice v mentalni sliki Krasa. Dobrodošlo bi bilo, da bi del sredstev iz koncesijskih dajatev, ki po novem pripadajo tudi Občini Sežana, ta namenjala turističnemu razvoju Lipice, ki je zagotovo paradni konj sežanskega turizma. Program na področju skupne strategije marketinga in prezentacije doma in v tujini predvideva povezavo z Javnim zavodom Park Škocjanske jame in povezavo z bližnjimi naselji, zlasti z Lokvijo, kar bo omogočilo razvoj skupnih programov, ki lahko spodbudijo razvoj turistične dejavnosti v regiji nasploh.

Ker so v Lipici v največji meri zaposleni domačini, se ni bati, da ne bi bila Kobilarna Lipica močno vpeta v okolje in da se zaposleni ne bi trudili za njen obstoj in razvoj ter si tako zagotovili boljše gnotne pogoje za življenje. Seveda ima pri tem določilno vlogo tudi vodstvo Kobilarne Lipica, ki mu je po našem mnenju mogoče zaupati, saj ga zaenkrat vodi strokovnjak z velikim mednarodnim ugledom na področju konjereje in konjenišva. Vršilec dolžnosti direktorja mag. Janez Rus dobro sodeluje tudi s zasebnimi rejci lipicancev, saj kobilarna kot izvajalka javne službe po Zakonu o Kobilarni Lipica spremlja rejo konj lipicancev pri rejcih, članih Združenja rejcev lipicancev Slovenije.

Ker Lipica bogat svetovno naravno in kulturno dediščino, ima pred seboj zagotovo še pomembno prihodnost. Zavedamo pa se, da nosimo za njen obstoj in razvoj vsi, ki smo vpleteni v njeno upravljanje, tudi velik del odgovornosti.

Kakšno je bilo do tega stališče Sveta Javnega zavoda Kobilarne Lipica nekdanj in

Vlada RS je 30. januarja določila:

PROGRAM VARSTVA IN RAZVOJA KOBILARNE LIPICA

Janez Rus

Vlada Republike Slovenije je 30. januarja 2003 določila Program varstva in razvoja Kobilarne Lipica obdobje od leta 2002 do leta 2005. To je temeljni programski akt javnega zavoda, katerega izdelava se je iz številnih, bolj ali manj utemeljenih razlogov izrazito zavlekla. V Zakonu o Kobilarni Lipica (Uradni list št. 29/96) je zapisano, da mora Javni zavod Kobilarna Lipica Program varstva in razvoja predložiti ustanovitelju v potrditev v šestih mesecih po ustanovitvi, v enem letu po ustanovitvi pa naj bi bila izdelana tudi prostorska dokumentacija za varovano območje. Čas za pripravo tako pomembnih dokumentov je bil vsekakor prekratek, kljub temu pa razlogov za "zamudo" ne gre iskati v tej okolščini, temveč je treba vzroke za to pripisati predvsem dejstvu, da se na območju Javnega zavoda Kobilarna Lipica prepleta vrsta bolj ali manj združljivih dejavnosti, pa je zato razumljivo, da so tudi predstave o nadaljnjem razvoju varovanega območja raznovrstne in pogosto težko združljive. Te dileme so bile sicer pogosto nakazane v številnih razpravah v pristojnih organih zavoda, v državnih organih pa tudi v prispevkih v različnih medijih, vendar so navadno ostajale bolj ali manj prikrte.

"Kaj dejstvo, da je vlada določila Program varstva in razvoja Kobilarne Lipica, pravzaprav pomeni za javni zavod in za Lipico?", je bilo v zadnjih tednih največkrat zastavljeno vprašanje.

Predno poskusim nanj odgovoriti, je prav, da v osnovnih obrisih predstavim osnovne poudarke Programa varstva in razvoja, ki so po moji presoji v tem smislu najbolj pomembni.

Osnovni poudarki Programa

Program varstva in razvoja Kobilarne Lipica je opredeljen kot temeljni programski akt, ki nakazuje koncept dolgoročnega razvoja Kobilarne Lipica in je osnova za izdelavo prostorske dokumentacije za varovano območje Kobilarne Lipica. Povzema torej jasne dolgoročne usmeritve in opredeljuje temeljne usmeritve prostorskega razvoja Kobilarne Lipica, določa izhodišča za razrešitev dosedanjih konceptualnih dilem ter nakazuje možnosti za usklajen razvoj osnovne dejavnosti in združljivih dodatnih dejavnosti, ki so že smiselno vgrajene v celoten kompleks ali pa bi jih bilo vanj smiselno vgraditi.

Kobilarna Lipica je izjemen kulturnozgodovinski in naravni spomenik v nacionalnem in svetovnem merilu. Vrednote kobilarne temeljijo na naslednjih zgodovinsko utemeljenih dejstvih:

1. Kobilarna Lipica je izvorna kobilarna ene izmed najstarejših kulturnih pasem konj - lipicanca; območje Kobilarne Lipica je edina mikrolokacija, ki zagotavlja optimalne pogoje za vrhunsko rejo lipicanca;

3. Kobilarna Lipica je najstarejša evropska kobilarna, ki neprekinjeno, od ustanovitve pa vse do sedaj, zreja isto pasmo konj;

4. Kobilarna Lipica predstavlja edinstven ambient, katerega posamezni sklopi - izvorna prostorska ureditev, stavbno jedro in kulturna krajina - so se izoblikovali izključno v funkciji temeljne, izvorne dejavnosti - zreje lipicancev.

Za nadaljnji razvoj Kobilarne Lipica so predvsem pomembna še naslednja dejstva:

Kobilarna Lipica ima kot rejska ustanova izjemen razvojni potencial v smislu zagotavljanja odločilnega vpliva na rejo lipicanca v svetovnem merilu.

Republika Slovenija si ob vstopu v Evropsko skupnost prizadeva za priznanje mednarodnega statusa kobilarne kot rejske organizacije, ki vodi izvorno rodovniško knjigo za lipicanca. Prizadeva si za ohranjanje in razvoj Kobilarne Lipica kot kulturnozgodovinske in strokovne rejske ustanove, ki je izjemnega pomena za ugled Slovenije v mednarodnem merilu. In vrednote Kobilarne Lipica so obenem izjemen poslovni potencial.

Na tej osnovi je celoten spekter vsebin in dejavnosti javnega zavoda Kobilarna Lipica mogoče razdeliti v dve vrsti vsebin in sicer v:

1. **primarne vsebine** - to so z zakonom varovane vrednote in posamezne dodatne vsebine, ki so osnova za opravljanje primarne dejavnosti, in
2. **sekundarne vsebine**, ki ne izhajajo neposredno iz izvorne dejavnosti, a so z njo vsebinsko in funkcionalno bolj ali manj povezane in so osnova za opravljanje sekundarnih dejavnosti.

Vlogo in pomen sekundarnih vsebin in dejavnosti je treba presoјati izključno v kontekstu združljivosti s primarnimi vsebinami.

Taka funkcionalna in fizična razčlenitev nakazuje bodočo organizacijsko strukturo, ki zagotavlja preudaren in načrten razvoj celotnega kompleksa pod enakim režimom upravljanja s kulturno dediščino in z naravnimi ter ustvarjenimi danostmi ambientsa ter v njem razvitih dejavnosti.

Namen Programa varstva in razvoja Kobilarne Lipica je varovanje, ohranjanje in razvoj njene varovane dediščine in optimalno izkoriščanje njenih potencialov, cilji pa so:

1. Opravljanje osnovne dejavnosti v obsegu, ki ji ga kot javno službo predpisuje Zakon o Kobilarni Lipica, in na nivoju, ki zagotavlja izpolnjevanje namena, ter obenem omogoča doseganje ostalih zastavljenih ciljev.
2. Razvoj Kobilarne Lipica v vrhunsko strokovno in raziskovalno ustanovo.
3. Osveščanje in seznanjanje domače ter tuje javnosti z varovano vrednoto in dejavnostjo javnega zavoda Kobilarna Lipica.
4. Intenzivno osveščanje in usmerjanje ter spodbujanje lokalne skupnosti z oblikovanjem integralnih programov.
5. Oblikovanje in uresničevanje programov v okviru primarne dejavnosti, ki omogočajo oblikovanje in izvajanje takih programov v okviru sekundarne dejavnosti, ki ne vplivajo moteče na ohranjanje in razvoj spomenika ter varovane dejavnosti.

Z uresničevanjem Programa varstva in razvoja Kobilarne Lipica bodo kratkoročno zagotovljeni pozitivni učinki v naslednjem sosledju:

Žrebe pri popoldanskem počitku - Fotografija S. Slejko

Na paši - Fotografija D. Tavčar

KOBILARNA LIPICA

- 1 - uskladitev dolgoročnega koncepta varovanja in razvoja;
- 2 - zasnova dolgoročnega prostorskega razvoja, ki bo omogočil nemoten razvoj primarne dejavnosti in vsebin ter obenem učinkovit razvoj sekundarne dejavnosti in uskladitev vsebin;
- 3 - postavitev logične organizacijske strukture in učinkovito uresničevanje programov v obeh vrstah dejavnosti;
- 4 - zagotovitev tistih prostorsko ureditvenih in investicijskih ukrepov, ki so nujni za opravljanje javne službe, in tistih ukrepov, ki so nujni za usmerjen razvoj sekundarne dejavnosti;
- 5 - oblikovanje in uvajanje programov, ki bodo osnova za izboljšanje poslovnih rezultatov v primarni in sekundarni dejavnosti;
- 6 - ustvarjanje ugodnega razpoloženja in naravnosti do Kobilarne Lipica doma in v tujini;
- 7 - povrnitev in ohranjanje ugleda Kobilarne Lipica doma in v tujini;
- 8 - uveljavitev Kobilarne Lipica kot matične kobilarne lipicanca;
- 9 - pridobitev investorjev za vlaganja v sekundarne dejavnosti na osnovi ustvarjenih pozitivnih trendov.

Problemi, ker ni bilo celovite, usklajene razvojne vizije

V posameznih fazah nastajanja in priprave Programa varstva in razvoja Kobilarne Lipica je bila definirana vrsta problemov, katerih skupni imenovalec je bila odsotnost celovite, usklajene vizije o programskem razvoju in prostorskem urejanju. Na območju javnega zavoda Kobilarna Lipica se prepletajo različne vsebine in dejavnosti. Posamezne sekundarne vsebine in dejavnosti so s primarno dejavnostjo bolj ali manj združljive, deloma pa celo nezdružljive.

Na ravni celotnega ambienta so najbolj pereči problemi:

- nezdružljivost posameznih programov,

Lipicanec - Fotografija D. Tavčar

- neustreznost programov na nekaterih delih območja,
- prevelika prepletenost različnih slabo združljivih programov,
- neurejenost prometnega režima in režima gibanja po območju Kobilarne Lipica nasploh,
- slabo gradbeno-tehnično stanje in nefunkcionalnost objektov,
- neustrezna arhitekturna tipologija nekaterih objektov,
- neenotna in nezadostna urbana oprema,
- neznačilna krajinska slika,
- neenotna celostna grafična podoba in reklamni panoji, postavljeni brez ustreznih dovoljenj.

Najbolj očitne in usodne posledice teh problemov so:

1. nezadovoljiv ugled in vpliv Kobilarne Lipica na rejo lipicanca v nacionalnem in predvsem mednarodnem okviru;
2. nezadovoljiv ugled Kobilarne Lipica kot strokovne konjerejske in konjeniške institucije v nacionalnem in mednarodnem prostoru,
3. nezadovoljiv ugled Kobilarne Lipica kot kulturne ustanove;
4. neugodni ekonomski rezultati.

Razvoj bo treba usmerjati tako, da bo kar najbolje izkoristil obstoječe potenciala, kar pomeni predvsem prostorsko in programsko usklajevanje primarnih in sekundarnih vsebin - dejavnosti.

Največji potencial Kobilarne Lipica je njena identiteta, ki se je oblikovala v njenem štiristoletnem razvoju od ustanovitve. Vsi elementi identitete Lipice so neposredno povezani s konjem. S podrobnejšo analizo potencialov, razvrščenih hierarhično - v skladu s temeljnimi opredelitvami Zakona o Kobilarni Lipica in s presojo poslovnega potenciala primarne in združljivih sekundarnih dejavnosti s stališča zagotavljanja finančnih sredstev za opravljanje lastne osnovne dejavnosti - je v Programu varstva in razvoja Kobilarne Lipica jasno izpostavljeno stališče, da so primarne vsebine in dejavnosti za uspešno poslovanje Javnega zavoda Kobilarna Lipica bistvene, ker zagotavljajo največje promocijske učinke in so obenem lahko tudi neposredno ekonomsko zanimive, obenem pa so osnova za sekundarne programe.

Dejavnosti javnega zavoda Kobilarna Lipica

Glede na tradicijo Kobilarne Lipica in glede na njeno temeljno vlogo pri oblikovanju pasme, je **konjereja** kot izvorna dejavnost najpomembnejša komponenta varovanih vsebin, vendar le, če je organizirana v skladu z najvišjimi strokovnimi standardi. Če ni tako, so učinki negativni.

Mednarodno priznana vloga Kobilarne Lipica kot matične kobilarne lipicanca in ustanove, ki je vseskozi spodbujala mednarodno sodelovanje, je lahko osnova za povečevanje mednarodnega vpliva in vpetosti kobilarne v aktualne tokove pri reji lipicanca nasploh. Z optimalno izkoriščenostjo zmogljivosti in potencialov ter z ambicioznimi strokovnimi programi bi Kobilarna Lipica lahko prevzela vodilno vlogo v svetovni reji lipicanca.

Poseben segment tega področja je sodelovanje z Združenjem rejcev lipicanca Slovenije, sodelovanje s posameznimi kobilarnami v državah, v katerih je reja lipicanca tradicionalna, sodelovanje z rejskimi organizacijami v ostalih državah in še posebej sodelovanje z Mednarodnim združenjem rejcev lipicanca - Lipizzan International Federation.

Konjeništvu je v zgodovinskem pogledu novejša dejavnost Kobilarne Lipica, ki pa je za zagotavljanje zaželenih vlog in ugleda kobilarne izjemno pomembna. Udejstvovanje na športnem področju in sodelovanje s Konjeniško akademijo je vsekakor potrebno, osnovni namen, ki ga bo pri tem zasledoval Javni zavod Kobilarna Lipica, pa je razvijanje splošne konjeniške kulture in uvajanje etičnih in značajskih standardov.

Strokovno delovanje na področju varovanja in ohranjanja oziro-

ma nadaljnega razvoja kulturne krajine in stavbne dediščine ter muzejska dejavnost so neposredno povezane z dejavnostmi na področju konjereje in konjenišva predvsem zato, ker je ta dediščina v razvojnem in funkcionalnem smislu v neposredni funkciji teh dejavnosti, še posebej reje.

V vseh segmentih je nujno sodelovanje z domačimi in s tujimi strokovnimi ustanovami. V tem smislu se odpira doslej skorajda neizkoriščena možnost za intenzivno vključevanje strokovnih, znanstvenoraziskovalnih in pedagoških ustanov, predvsem v smislu opravljanja dela pedagoškega procesa pri izobraževanju v kmetijstvu in veterini, okoljevarstvu in kulturi, pri uresničevanju raziskovalnih projektov in pri uvajanju novih strokovnih spoznanj.

Intenzivno udejstvovanje na tem področju omogoča tudi oblikovanje lastnih

izobraževalnih programov - strokovno in poljudno koncipiranih, usmerjenih v izobraževanje lastnega kadra in v informiranje ter prezentacijo Kobilarne Lipica v nacionalnem in v mednarodnem okviru.

Primarne dejavnosti

Primarne dejavnosti, usmerjene v prezentacijo in trženje, **kot** so ogledi kobilarne, nastopi jahalne šole, turistično jahanje in vožnja, spominki in tematsko usklajen kongresni turizem, so vsebinsko neločljivo povezani z izvorno - osnovno dejavnostjo. Zagotavljajo pričakovane promotivne in prezentacijske učinke, obenem pa zagotavljajo tudi pomemben vir dohodka. Dohodek iz teh dejavnosti predstavlja izvorne dohodeke kobilarne.

Sekundarne dejavnosti - gostinstvo in turizem

Pri načrtovanju razvoja turistične dejavnosti je treba izhajati iz temeljnih načel

Štirivrega - Fotografija D. Tavčar

Po paši ob kalu - Fotografija S. Slejko

KOBILARNA LIPICA

upravljanja s spomeniško celoto in stremeti k njenemu dopolnjevanju. Program varstva in razvoja definira izhodišča, ki omogočajo usmerjen razvoj sekundarnih vsebin in dejavnosti, utemeljenih na vrednotah, ki jih javni zavod varuje in razvija. Izjemen potencial sekundarnih vsebin in dejavnosti je predvsem v primarnih programskih sklopih: specializiran konjeniški turizem, usmerjen kongresni turizem in servisiranje državnega protokola.

Širši turistični programi

Na področju vključevanja Kobilarne Lipica v razvoj turizma v bližnji okolici in kraški regiji doslej ni bilo programov. Povezati se bo treba z Javnim zavodom Park Škocjanske jame in pripraviti skupno strategijo marketinga in prezentacije obeh državnih zavodov doma in v tujini ter skrbeti za skupno promocijo klasičnega krasa. Kobilarna Lipica bo v okviru načrtovanega Kraškega regijskega parka eno izmed njegovih žarišč. Predvsem povezava z bližnjimi naselji, zlasti z Lokvijo, omogoča - glede na zgodovinsko povezavo z Lipico - razvoj skupnih programov, ki lahko spodbudijo razvoj turistične dejavnosti v regiji nasploh. Te programe bo treba zasnovati v tesni povezavi z omenjeno zgodovinsko povezanostjo bližnjih krajev s primarno dejavnostjo Kobilarne Lipica; ne le kot turistične, temveč tudi okoljske programe.

Kaj pa organizacijska struktura?

Javni zavod Kobilarna Lipica ima dve organizacijski enoti - Kobilarno ter Gostinstvo in turizem.

Organizacijska enota Kobilarna se organizira kot javna služba, ki poleg osnovne funkcije opravlja tudi primarne, komercialno orientirane programe. V njenih okvirih se organizira in vodi upravljanje z varovanimi vsebinami in opravlja primarne dejavnosti. Primarne vsebine in dejavnosti so organsko povezane v enoten kompleks,

Čreda na povratku v hleve - Fotografija D. Tavčar

ki lahko trajno zagotavlja ustrezen režim varstva in razvoja in je obenem generator razvoja sekundarnih dejavnosti znotraj varovanega območja in razvoja sorodnih dejavnosti v lokalni skupnosti. Da bi zagotovili uspešno delovanje kobilarne v vseh njenih razsežnostih, je treba dolgoročno zagotoviti organizacijo in vodenje kobilarne v skladu z najvišjimi strokovnimi standardi.

Organizacijska enota Gostinstvo in turizem se organizira v skladu s standardi, ki veljajo v gostinstvu in turizmu. Upravlja s sekundarnimi vsebinami, ki niso predmet varovanja, in opravlja sekundarne dejavnosti in programe, kot jih nudijo hoteli, ostali gostinski obrati in športno-rekreativski objekti, ki niso neposredno povezani z osnovno dejavnostjo kobilarne.

Program varstva in razvoja Kobilarne Lipica nakazuje tudi potrebo po nadaljnjih statusnih in organizacijskih rešitvah v okviru predstavljenih temeljnih opredelitev, katerih skupni imenovalec je v vsakem primeru opredelitev, da mora Kobilarna Lipica ostati enovit, na predstavljenih izhodiščih organiziran in usklajeno voden kompleks. Koncept Programa varstva in razvoja Kobilarne Lipica temelji na izhodišču, da se:

1. izvedejo predlagane organizacijske spremembe, ki bodo omogočile učinkovito poslovanje primarnega in sekundarnega sklopa vsebin in dejavnosti;
2. dolgoročno zasnuje financiranje Javnega zavoda Kobilarna Lipica, ki bo zagotavljalo opravljanje javne službe v skladu z Zakonom o Kobilarni Lipica in omogočalo namensko rabo javnih virov;

3. opredeli varstveni režim, funkcijo in učinek glede na izvorno dejavnost in prezentacijske učinke za vse zavarovane objekte, ki še niso bili strokovno sanirani, in pridobi konzervatorske smernice - program, ki je zavezujoč dokument za načrtovanje, pripravo in izvedbo posegov ter koncipiranje programov;
4. sprejme terminski plan izločanja neskladnih vsebin in programov.

Prednostne naloge, katerih uresničevanje bo omogočilo izpolnjevanje zastavljenih ciljev in učinkovito izkoriščanje ključnih potencialov varovanega območja ter njegovih vrednot, so:

- kadrovske dopolnitve in uvajanje izobraževalnih programov za lastne kadre;
- sanacija neustreznih stanj na posestvu;
- vključevanje v strokovne in raziskovalne projekte in programe nacionalnih strokovnih ustanov na vseh področjih strokovnega dela in intenzivno mednarodno sodelovanje;
- postopno omejevanje in izločanje neustreznih programov;
- premik programskega in prostorskega težišča k izvorni dejavnosti;
- spodbujanje programov, ki so združljivi z osnovno dejavnostjo;
- načrtovanje in uresničevanje prostorsko ureditvenih ukrepov za jasne razmejitve med primarnim in sekundarnim programskim sklopom v skladu s predlagano zasnovo;
- intenzivno vključevanje v regijske programe in povečevanje vloge Kobilarne Lipica kot mentalne točke Krasa.

In še nekaj o načrtovanju prostorskega razvoja

Načrtovanje prostorskega razvoja je za nadaljnji razvoj Kobilarne Lipica bistvenega pomena. Zasnovan mora biti na doslednem spoštovanju zavarovanih prostorskih kvalitet, tako da se bodo te nadgrajevale v programskem smislu in v smislu nadgrajevanja obstoječe prostorske ureditve v segmentih, v katerih je ta v funkciji zgodovinsko uveljavljene - izvorne dejavnosti. Prostorsko ureditev v segmentih, ki niso v funkciji izvorne dejavnosti, bo treba načrtovati ob doslednem upoštevanju zgodovinske prostorske zasnove in s ciljem, da se ohrani (in kjer je to v degradiranih segmentih še mogoče, obnovi) in pri tem izkoristiti možnosti, ki ob spoštovanju temeljnega izhodišča omogočajo prostorski razvoj, ki bo zagotovil optimalne učinke za izkoriščanje poslovnih potencialov. Vse posege v objekte naravne in kulturne dediščine v varovanem območju se dosledno načrtuje na osnovi pridobljenih predpisanih strokovnih podlag pristojnih ustanov. Preveri se tudi programska zasnova vsakega projekta.

Temeljne usmeritve za načrtovanje posegov v prostor so:

1. Upoštevati bistvene poteze zgodovinskega zapisa v prostoru - obstojne strukture, ki so se ohranile do danes.
2. Upoštevati tipologijo obstoječe arhitekture.
3. Vstope v kobilarno urediti kot tipološko skladne prepoznavne točke v prostorski mentalni sliki širšega območja.
4. Sanirati in prenoviti obstoječe neustrezno oblikovane objekte in zunanje površine.
5. Pri vzdrževanju kulturne krajine in melioracijah upoštevati tradicionalno tipologijo krajine ter ohranjati objekte in območja naravne dediščine.

Prostorsko načrtovanje, ki ga določa Program varstva in razvoja Kobilarne Lipica se v izhodišču naslanja na koncept, razvit v arhitekturno-urbanistični delavnici LIPICA 1999. Ob upoštevanju izvorne prostorske zasnove omogoča ohranjanje pretežnega dela območja v izvorni - varovani funkciji, optimalno predstavljanje celotnega varovanega območja ter razumno rabo obstoječe prostorske ureditve in objektov za potrebe sekundarne dejavnosti. Koncept

omogoča tudi aktivno programsko in prostorsko povezavo z lokalnim okoljem - izrabo objektov na sedanjem maloobmejnem prehodu, ki bodo sicer opuščeni, vključevanje bližnjih naselij, predvsem Lokve, v skupne turistične in okoljske razvojne programe.

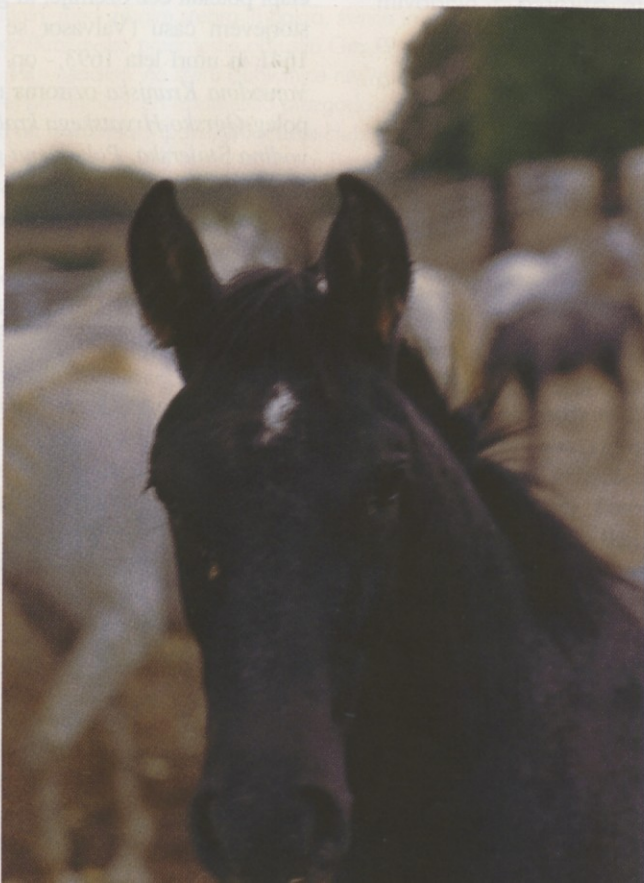
Kobilarna Lipica bo postala prostorsko optimalno urejen ambient z neoporečno varovanimi vrednotami kulturne krajine in zgodovinsko zaščitenege stavbnega jedra, ki ga nadgrajuje učinkovito organizirana in vodena izvorna dejavnost, dopolnjujejo pa programsko usklajene sekundarne dejavnosti s tipološko usklajenim turističnim inventarjem.

Prepričan sem, da je na osnovi te predstavitve Programa varstva in razvoja Kobilarne Lipica mogoče odgovoriti na vprašanje, zastavljeno v uvodu. Dejstvo, da ga je vlada določila, priča o tem, da je končno dosežena vsaj najnujnejša stopnja soglasja o vlogi in nadaljnjem razvoju Kobilarne Lipica. Dolej so bile tovrstne razprave bolj ali manj posplošene, omejene na iskanje in preverjanje različnih konceptualnih

usmeritev. Ob tem, da o izvorni dejavnosti kobilarne, o njeni vlogi in pomenu še vedno nismo dovolj poučeni, je razumljivo, da so številni predlogi in ideje izhajali iz podcenjevanja primarnih vsebin v kulturnozgodovinskem in poslovnem smislu in postavljali v ospredje težnje po intenzivnem razvoju sekundarnih vsebin, pogosto celo na račun Kobilarne Lipice kot kulturnega spomenika. Tudi takim zamislim ne gre a priori zanikati dobronamernosti in nekatere bodo v kontekstu veljavnega Programa varstva in razvoja Kobilarne Lipica kdaj v bodoče lahko celo bolj ali manj aktualne. Popolnoma jasno je, da bo treba v iskanje dokončnih in celovitih rešitev vložiti še veliko naporov. In prav zato je doseženo soglasje o nadaljnjem razvoju Lipice izjemno pomembno. Razprave o tem se z "ideološke" ravni selijo na strokovno raven. Tja, torej, kjer bi se morale voditi že od vsega začetka!

Mag. Janez Rus, dr. vet. medicine -
vršilec dolžnosti direktorja Javnega zavoda
Kobilarna Lipica

Žrebiček - Fotografija K. Steler

SAGA O ARGONAVTIH Z VALVASORJEVIMI KOMENTARJI

Davorin Vuga

Naši javnosti je vse premalo znano, da se je največji kranjski polihistor Janez Vajkard Valvasor ukvarjal tudi z Jazonom (Iason) in z njegovimi tovariši Argonavti (Argonautae). Vzrok je razumljiv, saj celotnega prevoda Slave vojvodine Kranjske (Die Ehre des Herzogthums Crain) v slovenščino ni in si le malokdo drzne spopasti se z arhaično gostobesednim nemškim izvirnikom oziroma z njegovim reprintom. Ker pa so v Valvasorjevem komentarju ahajskega popotovanja skrita zanimiva razmišljanja o preteklosti naših krajev, sem to storil za bralce revije Kras.

leja hči Medeja (*Medea*). Ko je končno tesalski princ z dekletovo naklonjenostjo, ki se je vanj strastno zaljubila, po spretno prestanih preizkušnjah in izogujenih kraljevim pastem ter zvijačah le pridobil krzno *svetega ovna*, je moral z Medejo in s tovariši na hitro zapustiti tujo, poslej vseskozi sovražno deželo.

Prav beg Argonavtov, ki jim je bila tesno za petami kolhidska mornarica, je tisti del, ki mu Valvasor namenja največ pozornosti, saj je ta umik ahajskih junakov pred sovražno premočjo v svoji najpomembnejši etapi potekal čez ozemlje, ki ga je v polihistorjevem času (Valvasor se je rodil leta 1641 in umrl leta 1693 - op. ur.) obsegala *Vojvodina Kranjska* oziroma mejne dežele, poleg *Ogrsko-Hrvatskega kraljestva* še *Vojvodina Štajerska*, *Poknežena grofija Gorška in Gradiška*, *Svobodno mesto Trst* in istrske posesti *Beneške republike*. *Via facti* je

bilo torej to pomembno za vse tiste kraje, ki je v njih Valvasor bival in se z njimi tako ali drugače identificiral: za Ljubljano, v kateri se je rodil; za Medijo pri Zagorju, kjer je preživel brezskrbna deška leta ob kranjski vzgoji modre matere iz rodu Ravberjev; za Bogenšperk pri Litiji, kjer je dosegel vrhunec svojega življenja in ustvaril svoja epohalna znanstvena dela; in končno za Krško, kjer je polihistor prezgodaj sklenil svoje nemirno in vendar tako zelo plodno življenje.

Valvasor se podrobneje ne spušča v opis ladje *Argo*, vendar je pomembno, da navaja število udeležencev odprave: **49**, morda **52** ali celo **58**, pač glede na navedbe starih piscev. Verjetneje je, da jih je bilo kar **51**. To sklepamo prav na podlagi novih dognanj o plovbi po Egeju v mikenski dobi: majhne ladje, ki so jih poganjala predvsem vesla in ob ugodnem vetru preprosto pravokotno jadro, so imele po nepisanem pravilu po dve

Valvasorjeva upodobitev Argonavtov: Zidanje Aemone (Emone, sedanje Ljubljane), bakrorez Andreasa Trosta (Die Ehre, XIII. Buch, 9).

Argonavtska saga nastopa v **prvem poglavju XIII. knjige** *Slave vojvodine Kranjske*. Pisec bralcu podrobno in z viri dokumentirano razloži poreklo, rojstvo in mladost tesalskega princa Jazona, ki je hotel iz daljne dežele Kolhide pripeljati *zlati runo*, to je krzno *svetega ovna*. Vabilu na drzno ekspedicijo se je odzval cvet ahajskega (grškega) viteštva, ladjo *Argo* (po slovensko *Hitro*) je z Atenino pomočjo zgradil mojster *Typhis*, ki se je bil tudi pridružil Jazonovim tovarišem. Po mnogih peripetijah je odprava srečno prispela v kraljestvo Kolhis (*Colchis*) na vzhodni strani Črnega morja (*Ponthus Euxinus*). Vendar ne bi opravila zastavljene naloge, če bi ne bila Jazonu pomagala tamkajšnja kra-

Trasa mitične argonavtske poti po Janezu Vajkardu Valvasorju po slovenskih deželah na ozemlju Republike Slovenije. Modernim znanstvenim prizadevanjem je to lahko le osnovni vir in izziv, da epsko Sago o Argonavti na slovenskih tleh z novimi odkritji potrdijo kot zgodovinsko verjetno in možno, ali pa jo ovržejo!

Krožci s številkami pomenijo sotočja pomembnejših vodotokov in pomembnejše trdinske kraje, možne postanke Argonavtov:

- 1** - ustje Sotle s Savo pri Jesenicah na Dolenjskem (na meji z Republiko Hrvaško), **2** - ustje Krke s Savo pri Brežicah, **3** - Krško,
- 4** - ustje Mire s Savo pri Sevnici, **5** - ustje Sopot s Savo v Radečah, **6** - ustje Savinje s Savo pri Zidanem Mostu, **7** - ustje Medije s Savo pri Zagorju, **8** - Litija pod hribom Sitarjevec (ležišča različnih rudnin, med drugim srebra in bakra, svinca in cinka, ect.), **9** - ustje Ljubljanice s Savo pri Zalogu, **10** - Jazonova Aemona oziroma zimski tabor (Krakovsko predmestje ob ustju Gradašnice z Ljubljano v Ljubljani),
- 11** - ustje Ižice z Ljubljano pri Volarju na Ljubljanskem Barju, **12** - Močilnik na izviru Ljubljanice na Vrhniki, **13** - Logatec, **14** - Planina na robu Planinskega polja, **15** - Studeno na Jamborni cesti, **16** - Šmihel pri Hrenovcih (znamenito prazgodovinsko gradišče z nekropolami),
- 17** - Razdrto, **18** - Podnanos ob potoku Močilnik, **19** - Vipava na izviru reke Vipave, **20** - ustje Hublja z Vipavo pri Ajdovščini,
- 21** - most čez Vipavo južno od Vrtovina (stari rečni prehod med Vipavsko dolino in dolino rečice Branice, z nadaljevanjem poti proti Komnu, gradišču Debela Griža pri Volčjem Gradu in proti morju), **22** - reka Vipava pri Mirnu, v bližini ustja s Sočo (državna meja z Republiko Italijo),
- 23** - Debeli rtič na izhodu iz Koprškega zaliva.

garnituri veslačev. Vsaka garnitura je štela 24 mož in enega krmarja; medtem ko je prva garnitura delala, je druga z drugim krmarjem vred počivala. Vred petdeseti član odprave je bil hkrati njen glavni poveljnik, lahko rečemo tudi kapitan, v primeru Argonavtov Jazon. Egejske ladje so bile lahke in zelo gibljive. Zaradi varnosti so jih mornarji vsako noč izvlekli na morsko peščino, če ni bilo pri roki primernih, varnih naravnih pristanov. Tudi za plovbo vemo, glede na pisne dokumente v mikenski (ahajski) **linearni pisavi B** (*linear B*), da se je v nemirnem prostoru Egeja ta začeljala šele z mesecem marcem, pozimi pa so ladje mirovale...

Vse to je moral upoštevati tudi Jazon, potem ko se je bil prisiljen na hitro od-

praviti iz Kolhide proti domu. Ker se je na begu pred sovražnikom zatekel v deltasto ustje reke *Ister* (*Hister*, Donave) in mu je pot na odprto morje zaprla kolhidska mornarica, mu je preostalo le še umik po veletoku navzgor. Lahka konstrukcija ladje *Argo* se je pri tem izkazala kot nalašč za takšno drzno pot v (skoraj) neznanu, če le verjamemo, da se je herojska saga tudi v resnici dogajala. Ob prodiranju po reki navzgor je Jazon prav gotovo od domačinov zvedel, da je donavska rečna pot prehodna in znana trgovcem iz Levanta že od nekdaj!

Valvasor se naslanja na literarna dela Apolonija Rodija (*Apollonius Rhodius*, Rodožan), Valerija Flaka (*Valerius Flaccus*), Pauzanije (*Pausanias*) in Diodora Sikula

(*Diodorus Siculus*, Siciljan) ter ne dvomi o tem, da so jo Argonavti res ubrali po Istru (tudi Histru) navzgor z namenom, da bi se čim bolj približali Liburnijskim hribom, ki so jim zapirali pot do Jadrana. Nato Valvasor navaja pisanje Strabona (*Strabo*), Plinija Starejšega (*Plinius Maior*), Justina (*Iustinus*), Evstahija (*Eustachius*), Zosima (*Zosimus*), Sozomena (*Sozomenus*) in Izidora (*Isidorus*), ki vsi jasno poročajo o tem, kako so Argonavti iz Istra zavili v Savo (*Savus*) in končno v reko *Nauportus* (Ljubljano) in da je dal Jazon zgraditi mesto Emona (*Aemona*), potem, ko ni mogel več z ladjo naprej.

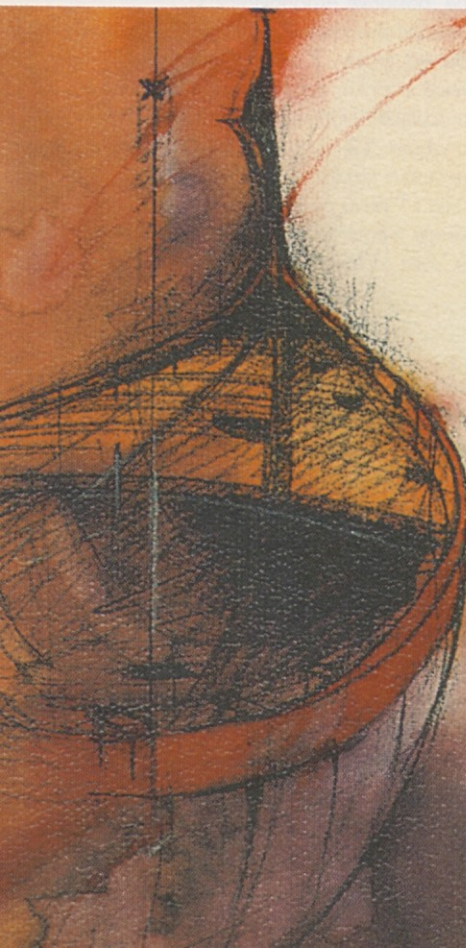
Sicer Valvasor pripominja, da "nekateri stari *historici* (zgodovinarji)" pišejo, da je vsa pot odprave trajala štiri mesece,

ANTIČNI MIT

vendar on sam dvomi o tem in meni, da je toliko časa trajal zgolj umik Argonavtov od Kolhide do Ljubljane. Jazon je torej, in naš polihistor o tem sploh ne dvomi, plul po Savi navzgor v pozni jeseni, se pravi tudi mimo poznejših obrežnih naselij Krškega in Litije, ki ju je tako zelo zaznamovalo Valvasorjevo življenje in delo. Ko je ahajski princ iz Save zavil v reko *Nauportus*, se je zaradi prihajajoče zime in obvestil o neugodnih ter slabih poteh ustavil prav na zemljišču, kjer je veliko, veliko pozneje, v Valvasorjevem času že stal predel stare Ljubljane, to je nekdanje *Krakovsko predmestje* na levem bregu Ljubljaniice.

Valvasor nato opisuje, da je Jazon zbral domačine in jim pokazal, kako naj mu

Ladja Argo, kakor si jo je zamislil tržaški grafik in slikar Klavdij Palčič za pesnitev Tržačana Marka Kravosa "Jazonova sled".

Argonavti in ladja Argo - redka gravura na bronasti kultni posodi iz 4. stoletja stare ere. Pozno klasično grško delo, ki izvira iz etruščanske grobnice. Na detajlu friza na obodu posode je prikazan prizor, ko Jazon ubije Medejinoga brata Absirta. -

Po rimskodobnih predstavah in izročilu naj bi se to zgodilo ob postanku v Osoru (Absorus) na ožini med otokoma Cres in Lošinj, ki naj bi prav zato dobila ime *insulae Absyrtidae* - "Absirtova otoka"!

pomagajo zgraditi mesto, ki je v spomin na zimski tabor in njegovo tesalsko domovino dobilo ime *Aemona*. Tesalija (*Thessalia*) se je namreč nekoč prej imenovala *Aemonia*, vodja Argonavtov pa je bil Tesalec po rodu in za povrh vsega še kraljevi sin in dedič prestola!

Zanimiva je tudi Valvasorjeva datacija prvega leta *argonavtske sage* in *ustanovitve Aemone*, to je leta **1174 po Vesoljnem potopu** (do tega naj bi prišlo leta 2409 pred Kristusovim rojstvom, kar nikakor ne ustreza sodobnim arheološkim vednostim o starem Bližnjem Vzhodu!) oziroma leta **472 pred Ustanovitvijo Rima** (*ante conditionem Urbis Romae*). Dobimo torej letnico **1225** stare ere, naš polihistor pa jo je izračunal kot leto **1222**, kar je razumljivo zaradi razlik pri časovnih navedbah temeljnih antičnih kronoloških stalnic: če odmik in napačne izračune upoštevamo, se izkaže, da se je Jezus rodil dve leti ali celo štiri leta **pred svojim rojstvom**.

Ne glede na natančno leto potovanja Argonavtov po našem akvatoriju, **1225** ali **1222** (osebno se nagibam celo k domnevi, da je treba prišteti k prvemu številu kar celo stotico in da tako dobljen znesek pokaže leto **1325** stare ere kot resnično možen in z arheološkimi argumenti utemeljen datum, kot je napisano v nadaljevanju), je dobro vedeti, da je Valvasorjeva datacija v nekem tistem sozvočju s tradicionalno sporočenim trajanjem *Trojanske vojne* (od **1196** do **1186** pred Kristusom); v njej so namreč nastopili kot ahajski junaki tudi nekateri izmed sinov Argonavtov, na primer Ahilov oče *Peleus*.

Žal je arheološka resnica kar precej neskladna z grško epsko tradicijo. Vemo, da je mikenska civilizacija s svojimi mesti-palačami propadla okoli leta 1200 stare ere pod neusmiljenimi udarci *Ljudstev z morja*, drznih nordijskih bojnikov in pomorščakov s člani svojih klanov, ki so se zaradi zaostrenih klimatskih razmer na evropskem Severu razlili po vsem Vzhodnem Sredozemlju in skorajda uničili egiptovsko *Novo kraljestvo*. Torej se je morala *Trojanska vojna* začeti vsaj nekaj desetletij, če ne kar pol stoletja in več prej; tako se v mislih srečamo s protagonisti epskega desetletnega spopada pod Trojo (*Ilium*) morda že sredi 13. stoletja ali celo polnih sto let prej, kot so to izračunali na podlagi ustnega izročila v času arhajske in klasične Grčije. Ni dvoma, da je mikenski svet tvegala konfrontacijo s trojanskim svetom prav takrat, ko je bil na vrhuncu svoje moči, in to je bilo vsekakor kmalu po letu 1300 stare ere.

Po tej logiki in glede na historično verjeten in sprejemljiv začetek trojanske epopeje se je *Saga o Argonavtih* morala udejanjiti nekaj nadaljnjih desetletij prej; tako se približamo koncu 14. stoletja in kar naenkrat se nam izkažejo za mitično ustanovitev Emone sporočene in za sto let korigirane letnice popolnoma sprejemljive (**1325/1324** stare ere).

Vse to naštevam zato, ker vse od leta 1986 poznamo in vemo za naključno podvodno najdbo nenavadno oblikovane oljenke - *lucernae* (svetilke na stenj, za gorivo je navadno služilo olivno olje) **iz struge Ljubljaniice pri Črni vasi** na Ljubljanskem

barju. Neobjavljeni predmet, ki ga hranijo v zbirkah Arheološkega oddelka Narodnega muzeja Slovenije v Ljubljani, je po vzporednicah, ki jih poznam (tu bi izpostavil prav slavni brodolom kanaanitske trgovske ladje pri rtu Ulu Burun ob turški mediteranski obali, zahodno od mesta Antalja - *Antalya*, nedvomno cipriotski (ciprski) izdelek iz 14. stoletja stare ere). To bi bila lahko za zdaj edina materialna potrditev popotovanja Argonavtov oziroma njihovega vračanja v svojo domovino skozi naše kraje.

Glede izročila o gradnji Aemone (poznejši latinski viri jo poznajo kot *colonia Iulia Emona* iz avgustovskega časa) moram pripomniti, da ima antično mesto verjetno materialno osnovo v številnih bronastodobnih najdbah v strugi Ljubljane na južnem obrobju same Ljubljane, ki dokazujejo živahno življenje ob reki in na njenih bregovih; žal doslej mikenskih predmetov s teh lokacij ne poznamo, prav tako pa še ni bil arheološko raziskan po Valvasorju sporočeni prostor **Jazonovega zimskega tabora oziroma njegove Aemone** v romboidu med Ljubljano, izlivom Gradaščice, poslopjem Fakultete za arhitekturo in Grabnom (nekdanjim srednjeveškim mestnim jarkom, sedanjko Cojzovo cesto).

Kot se je Valvasor potrudil pri opisu prvega leta argonavtske poti, tako je lepo razložil tudi njihovo naslednjo etapo spomladi leta **1224** oziroma **1221** pred Kristusovim rojstvom (predlagal bi korekcijo realne, z arheološkimi argumenti v egejskem prostoru potrjene letnice celo tako, da dobimo leto **1324**, kot sem že zapisal!): Jazonovi tovariši so s pomočjo domačinov razstavljeno ladjo *Argo* "na hrbtih prenesli" do Jadrana (takšno dikcijo najdemo pri Pliniju Starejšemu), in sicer čez najnižji del Julijskih Alp - *Alpes Iuliae* (Hrušiško hribovje), pri gori Okri - *Ocra mons* (območje Nanosa) oziroma *Carusadius* (Kras), kot dosledno navaja-

jo antični avtorji *Strabo*, *Zosimus* in *Sozomenus*. Seveda se Valvasor vprašuje, zakaj vendar mojster *Typhis* ni stesal nove barke in zakaj se je strinjal z Jazonovim načrtom za prenos ladijskih delov. Vsekakor je potemtakem imela *Argo* za člane odprave nek poseben, mistični pomen; toliko bolj, ker naj bi bila njeno gradnjo navdahnila in nadzorovala *sovjeoka* boginja Atena. Mitsko izročilo v zvezi z gradnjo navaja tudi takšno pomenljivo nadrobnost: da je Atena Jazonu in Typhisu naročila, naj njeno *govorečo deščico* vgradita v ladjin premec!

Za Valvasorja prenos ladje *Argo* oziroma njenih delov v nobenem primeru ni bil videti problematičen; polihistor se ogreva za najbližjo in najzložnejšo pot od Vrhnike do reke Vipave, ob vznožju Nanosa, nadaljnji potek tovorjenja oziroma plovljenja po vodi do Soče in naprej do Zdobe (Sdoba v Atlasu Slovenije), na ustju s Tržaškim zalivom, se zdi velikemu kranjskemu učenjaku povsem logičen in tehniško izvedljiv.

Kot piše Valvasor še naprej, se je Jazon s tovariši za krajši čas ustavil na morskem obrežju in po navodilih skrbnega Typhisa so *Argo* sestavili nazaj, jo popravili in pripravili za dolgotrajno plovbo proti Heladi. Prosti čas so izrabili za ustanavljanje še nekaterih mest. Valvasor izrecno zapiše, da je Jazon nazadnje v bližini Akvileje (*Aquileia*, *Aglar*; Oglej) ustanovil še eno mestno naselje in se potem podal na odprti Jadran nekje iz Tržaškega zaliva, najverjetneje s prostora na kraškem obrežju med Trstom (*Terreste*) in izlivom Soče (*Aesontius flumen*, *Sontia* pri Valvasorju), morda Nabrežine (?). Potem, ko je objadral sedanji Debeli rtič, ga je pot vodila vzdolž istrske obale proti otoški skupini *Insulae Absyrtidae* (Cres in Lošinj), ki naj bi po tradiciji nosila ime nesrečnega, od lastne sestre umorjenega kolhidskega kraljeviča Absirta; brez slehernega dvoma je moral biti postanek tudi pri morski

ožini Osora (*Absorus*), s starodavno bronastodobno in kasnejšo rimsko mestno naselbino, kjer je bil morda že v prazgodovini izkopen in v času Rimljanov razširjen prehod iz Kvarnera v Kvarnerič, s tem da se je tako skrajšala zamudna pot okoli naravno enovitega otoka Cres-Lošinj (najdba prazgodovinske ladve - iz hrasta izdolbenega plovila, ki se hrani v Osorskem muzeju, takšno hipotezo dopušča).

Poslej je *Saga o Argonavtih* potekala brez večjih zapletov, ob otokih Jadrana in med njimi do Otrantskih vrat, skozi Jonsko morje do Peloponeza in okoli *Melejskega rta* na skrajnem jugu polotoka (Matapan) nazaj proti severu, mimo Atike in skozi Eubejski preliv do tesalskih obrežij, končno do Vološkega zaliva z rodnim mestom Jolkos (*Iolcus*). In velika pot Argonavtov je bila za njimi. Jazon je pripeljal *zlato runo* v domovino brez večjih zapletov, s seboj je imel tudi izbrano dekle, ki se je z njo oženil. Vendar mu bogovi niso namenili sreče v nadaljnjem življenju ...

Valvasorjev zapis o Jazonu in tovariših je potrditev, da so skrivnostne zgodovinske teme, zlasti tiste na robu mitičnosti in legendarnosti, vsekakor pa polne epskih širjav, vedno aktualne. To je veljalo za njegov čas in v enaki meri, če ne še bolj, velja tudi za naš postmoderne čas začetka 21. stoletja. Če že naš kranjski polihistor ni želel zgolj opozoriti na imenitno herojsko zgodovino *Vojvodine Kranjske* v rosnih začetkih grško-rimske antike in njene nesmrtni civilizacije, je s storjenim nedvomno prispeval k poznavanju in razumevanju starodavnih trgovinskih poti pri nas ter živahnega pretakanja dobrin po njih med Orientom (*Oriens*, Vzhod) in Okcidentom (*Occidens*, Zahod) od starega veka naprej. Ker v njegovem času še niso bile odkrite in raziskane velike civilizacije Bližnjega Vzhoda z Levantom, seveda ni mogel niti približno slutiti, da so prve poti utrli in prve stike stkali daleč v Srednjo in Severno Evropo prav prebivalci in neustrašni pomorščaki - *trgovci Dežele škrata* - *Kanaan* (poznejše Fenicije). Za izročilo o njihovih iskanjih, odkrivanjih in dosežkih pa je nedvomno moral vedeti prav Jazon, sicer se ne bi nikoli podal na tvegano pot proti Alpam in razvodju med Črnim morjem in Jadrantom.

Oljenke iz kanaanitskega brodoloma pri rtu Ulu Burun zahodno od Antalye v Turčiji, 14. stoletje stare ere. - Podobna oljenka je bila najdena leta 1986 v strugi Ljubljane pri Črni vasi na ljubljanskem barju. - Te oljenke so po izvoru cipriotske. Izdelovali so jih v lončarskih delavnicah na Cipru in so jih kot izredno iskano ter priljubljeno trgovsko blago izvažali tako v dežele Levanta - Sirijo in Kanaan - kot tudi v kretske-mikenske egejske prostor. - Oljenka iz Ljubljane je torej snovni dokaz, kronski in verjetno ne edini, da se je na naših tleh prav v času mitske sage o Argonavtih nekaj velikega tudi v resnici dogajalo!

Utrinki iz zgodovine šolstva v Povirju

166 LET JE POVIRSKA ŠOLA VZGAJALA MLADEŽ

Gabrijela Rebec-Škrinjar

V avgustu 2002 je preteklo sto let, odkar stoji v vasi Povir mogočna stavba osnovne šole. Prebrodila je težke čase pod tujimi oblastmi; nastala je pod avstrijsko krono, trpela surovost okupatorskih Italijanov in Nemcev, dala zavetje Anglo-Američanom ter doživela vzpone in padce pod Jugoslavijo. V letu 1990, ko smo dobili samostojno Slovenijo, pa je zaprla svoja vrata, kot bi nam hotela reči: "Stara sem, ne morem več v korak s časom. Pa še radovednih otroških glav je vse manj. Toda za Povirce se ne bojim. Stošestdeset let neprekinjenega pouka v vasi, četudi pod tujci večino let v slovenščini, vas je izoblikovalo v dobre, poštene ljudi in zavedne Slovence. V svoji državi vam ne bo več gorje. A jaz bom še vedno stala tu, vas gledala in molče opominjala na minljivost vsega, tudi lepega!"

Povirska šola s šolskim vrtom danes.

Doslej se sistematično z zgodovino povirskega osnovnega šolstva ni ukvarjal še nihče, čeprav smo lahko ponosni na zelo dolgo tradicijo šolstva pri nas. Šola nima ohranjenega arhiva. Uničili so ga Italijani in za njimi Nemci, ki so prebivali med drugo svetovno vojno v šoli. Uničili so tudi stare knjige, ki jih je hranila knjižnica.

Šolstvo pod avstrijsko oblastjo - do leta 1918

Leta 1805 je v avstro-ogrski monarhiji izšel osnovnošolski zakon, ki je določal, da je treba ustanoviti osnovno šolo na se-

dežu župnije oziroma v krajih, kjer je bilo v razdalji pol ure hoda sto za šolo sposobnih otrok.

Po nekaterih podatkih je Povir dobil šolo leta 1824. V vasi je vladalo za šolo veliko zanimanje. Menda so si vaščani sami zelo prizadevali, da bi se pouk čim prej začel. Iz dokumentov, ki jih hrani Slovenski šolski muzej v Ljubljani, je razvidno, da se je pouk v Povirju pričel v šolskem letu 1825-1826. Prvotna šolska zgradba je bila v tako imenovani Katkeni hiši (Povir 72). Poučeval je gospod župnik v slovenskem jeziku. Do leta 1860 je bila šola enorazredna, potem je bila dvorazredna. Ker pa je postajala Katkena hiša zaradi vedno večjega števila učencev pretesna, je Občina Povir začela v letu 1901 zdati novo šolsko poslopje.

Tedanji župnik gospod Jožef Novak je o odprtju in blagoslovitvi nove šole v župnijsko kroniko zapisal:

"Ker je bila stara šola, stoječa tik pokopališča za farno cerkvijo neprimerna, nizka in premajhna, ter slabega zidovja, treba je bilo misliti na novo šolsko poslopje. V ta namen je občina kupila Bekarjevo njivo nad cerkvenim dolom. Leta 1901 so začeli pripravljati kamenje; delo te stavbe je prevzel g. Ferluga iz Opčin, ki je skrbel, da je delo kar mogoče hitro napredovalo in tudi izvršilo že to leto. V letu 1902 pa je bilo zidovje lepo osnaženo (na čisto finem ometom izdelano), podi, vrata, okna zdolet in zgorej postavljeni. Tako sta bili dve šolski sobi v pritličju z vsemi potrebščinami opremljeni, da se izročita svojemu namenu. Preden pa se je to

Slika levo: Učenci letnika 1902 in učitelj Silvester Zaharija. Fotografirani verjetno v šolskem letu 1910-1911. Slika spodaj: Skupina otrok (letniki 1933-1936) v fašističnem vrtcu. Fotografirani 10.10.1938 pred povirsko šolo.

zgodilo, je bilo lepa šolsko poslopje blagoslovljeno. Drage volje je v ta namen naprosen prišel preč. g. dekan Matija Sila iz Tomaja, tukajšnji domačin, ter v spremstvu domačega župnika najpoprej v cerkvi blagoslovil novo šolsko zastavo, potem pa smo se podali k novemu šolskemu poslopju, katerega je vpričo c. kr. okr. glavarja blag. gosp. Rebeka, c. kr. okr. šolsk. nadzornika gosp. Matka Kante, gosp. župana Kocjana in sosednjih g. učiteljev blagoslovil zunaj in znotraj obe šolski sobi in zgorej stanovanja. Bil je ravno v tej priliki tukaj na orožnih vajah domači polk št. 97; polkovnik bl. g. Bernat je prav rad dovolil, da je smela pri tej izredni slavnosti svirati vojaška banda, kar šolska mladina nikdar ne bo pozabila. Vršilo se je to blagoslovljenje na XIV. nedeljo po binkoštih, 24. 8. 1902 s slovesno peto mašo."

Čeprav so bili učitelji strogi, so po pripovedovanju otroci pod Avstrijo radi hodili v šolo. Učitelji so poleg župnika predstavljali največjo avtoriteto v vasi. V vseh obdobjih pa so v času službovanja v vasi tudi prebivali. Tako so poznali vsako družino posebej in življenjske razmere učencev. Ker v šoli stanovanj ni bilo dovolj za vse, so imeli sobe kar po hišah, ki so jim to lahko nudile, npr. v kaplaniji, pri Katkenih, Renčelovih itn.

Pouk je bil v slovenščini. Po ustnem pričevanju je bila to predvsem šola za življenje. Učili so se pisati, brati in računati. Verouk je poučeval domači župnik. Zvezkov seveda niso imeli, zato so pisali s kredo na tablico, na vrvi obešeno pa so imeli krpico za brisanje. Deklice so se naučile osnov gospodinjstva, dečki pa vrtnarjenja in sadjarjenja na šolskem vrtu.

S šolskim letom 1907-1908 je šola postala trirazredna. Učne knjige so bile slovenske.

V spominu starejših ljudi so ostala tudi imena nekaterih učiteljev iz časov avstro-ogrske oblasti. To so bili predvsem Svi-

toslav Sila iz Povirja, ki je poučeval do leta 1889, ko ga je zamenjal narodno zaveden in zelo sposoben Anton Berginc iz Koseča in v Povirju ostal do leta 1906. Z družino je prebival v stari šoli. S šolskim letom 1904-1905 je službo v Povirju nastopil nadučitelj Anton Mervič in tudi ta je med Povirci živel kar dolgo, vse do prve svetovne vojne. Menda je bil zelo strog, a pravičen. Vsi ostali učitelji, ki so poleg njiju poučevali, na šoli niso ostali dolgo, kajti pogosto so bili zamenjani.

Šolstvo pod italijansko oblastjo - 1919-1943

S prihodom italijanske oblasti po koncu prve svetovne vojne so se tudi v povirski šoli začeli drugačni časi. V skladu z željo Italijanov po potujčenju - italijanizaciji Slovencev so slovenske učitelje zamenjali italijanski in že v šolskem letu 1919-1920 so bili v rabi dvojezični dokumenti (italijansko-slovenski). Iz enega izmed takih spričeval se vidi, da so v tistih časih ocenjevali vedenje, marljivost, ustavoznanstvo, čitanje, pisanje, slovenski jezik, italijanski jezik, računstvo in geometrijo, prirodopis in prirodoslovje, zemljepis in zgodovino, risanje, petje, telovadbo, ženska ročna dela, kmetijstvo, verouk in zunanjo obliko pisnih izdelkov.

S prihodom fašistov na oblast pa je šola po nekaj letih postala italijanska - z ukinjenim slovenskim jezikom. Ostale predmete so ohranili. Število učencev in učiteljev se je povečalo, tako da je bila povirska šola v šolskem letu 1930-1931 petrazredna s petimi učitelji.

Otroci seveda italijanščine niso razumeli. Italijanščino so se učili "kot papige". Ljudem je ostalo v spominu, kako so kot

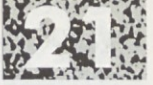
otroci gonili krave na pašo z besedami "pronti kolibri". Učitelj jim je namreč v začetku pouka govoril: "Pronti con i libri!" (Knjige pripravljene!). Povirske deklice pa so doma pravile staršem, da jim je učiteljica rekla, da "je breja". V resnici jim je povedala, da je "ebrea" (židinja).

V duhu fašistične politike je v šolski stavbi deloval tudi otroški vrtec. Tistemu, ki je to doživel, ne gre nikakor iz spomina klobuta, ki jo je kot malček dobil, če je govoril slovensko, pa tudi ne okus po ribjem olju, vsiljenem vsako jutro na tešče. Vedno lačna usta si za vedno zapomnijo tudi, kar je bilo iz dneva v dan na krožniku: riž na mleku in riž s fižolom. Žal jim je bilo le, da so tiste lepe "firtaške" (predpasniki kot uniforme) smeli nositi le v vrtcu.

Šolstvo pod nemško oblastjo - 1943-1945

Po kapitulaciji Italije so vas zasedli Nemci. Nastanili so se tudi v poslopje šole, ki je tedaj doživela prav gotovo najhujše. Nacisti so si v njej uredili prostor, ki jim je služil za zapor. V njem so mučili in umorili Franca Žiberno iz Brestovice, največjega aktivista NOB v tukajšnji okolici (6.8.1944). Nekaj časa je bil pokopan kar pod šolskim podom. Na dogodek opozarja na pročelje šole vzidana spominska plošča.

Toda vaščani so ostajali zvesti svojim koreninam. Dali so pobudo za oživitve slovenske šole. Eden izmed njenih soustanoviteljev je bil tudi povirski župnik g. Jožef Milič. Pouk so imeli v kaplaniji in v stari šoli - Katkeni hiši. V tem času, v šolskih letih 1943-1944 in 1944-1945, je bil v slovenskem jeziku in samostojno, pod nobenim okrajem

Šolski vrt

Ustno izročilo pravi, da je potem, ko je bila šola nared, morala vsaka hiša prispevati določeno količino zemlje za šolski vrt, da so ga lahko dokončno pripravili za obdelovanje. V spominu starejših ljudi je vrt ostal kot zelo lepo urejen in to vse do leta 1929, ko ga je opustošila huda zima. Ohranjen je še originalni načrt šolskega vrta, ki je zelo zanimiv, čeprav se ne ve, ali je bilo to, kar je na papirju, uresničeno tudi v naravi. Vrt je razdeljen na več delov in sicer na drevesnico, trtnico, pikovalnico, sejalnico in na zelenjavni del. Preostali del vrta je bil zasažen s sadnim drevjem; in vsako drevo je tudi natančno popisano. Prevladujejo slive, ringloji, maslenke, viljemovke in kutine.

Zavezniški vojaki so vrt dokončno uničili, saj so si v njem na cementnih temeljih postavili barake, ki so služile za skladišča, kuhinjo, kopalnice... Tako je po njihovem odhodu ostal vrt gol, zanemarjen in opuščen. Vaščani so s pomočjo vojakov JLA izkopali temelje vojaških barak in ga prekopali. Iz leta v leto je postajal spet lepši. In iz šolske kronike veje pravo navdušenje nad njim. V petdesetih letih so zasadili 30 sadik trte, 8 češenj, 5 javorov, več kot 100 sadik ribeza in zelenjavo. Z vaškim logarjem so se posvetovali o ureditvi drevesnice in tožili nad pomanjkanjem denarja za sadike, toplo gredo in še več orodja. Še posebno otroci so v krožku "Mali vrtičkarji" pridno kopali in pleli svoje gredice ter dosegli, da je šolski vrt spet postal cvetoč in vzorno urejen, kakor je bil nekoč. Pozneje, ko ga je obdelovala družina iz šolske sosesčine, v osemdesetih letih pa spet učenci gospodinjskega krožka iz Sežane, se sedaj vrt s svojim videzom vsaj trudi biti okras še vedno ponosni šolski stavbi.

Viri in literatura:

Ustne priče Ermin in Vilma Čefuta ter Marica Šavli. Pričala je tudi že pokojna Olga Žele. Pahor, Drago, 1970: Osnovna šola na Slovenskem 1869-1969.- Slovenski šolski muzej, Ljubljana
Gradio Slovenskega šolskega muzeja o Osnovni šoli Povir; Popotnikovi koledarji za slovenske učitelje; Ročni zapisniki z imenikom ljudskih šol; Ukinitev slovenskih in hrvaških šol na Primorskem, Slovenski šolski muzej ob razstavi, Ljubljana, februar-april 1984
Kronika Osnovne šole Povir 1947-91
Župnijska kronika, arhiv župnije Povir

Gabrijela Rebec-Škrinjar,
univ.dipl.prof. zgodovine in sociologije - Povir

MLADI RAZISKOVALCI

Zlato priznanje Zveze prijateljev Mladine Slovenije mladim raziskovalcem Osnovne šole Dutovlje

SEJMI NA KRASU

Danila Kocjan

Mladi raziskovalci iz Osnovne šole Dutovlje so si za 33. slovensko srečanje mladih raziskovalcev zgodovine izbrali raziskovalno nalogo o prometu in trgovini v svojem šolskem okolišu, saj je bila razpisana tema lanskega srečanja "Promet in trgovina na slovenskem v preteklosti". Učenci so najprej predlagali, da bi zbirali in zapisovali o skrivnostni temi - kontrabantu ali tihotapljenju. A so že po prvih obiskih pri svojih zvestih pripovedovalcih ugotovili, da iz te moke ne bo kruha. O kontrabantu se namreč ne govori.

Novih predlogov in pozneje zapisov na terenu je bilo veliko. Iz vsakega, še tako skromnega zapisa, je mogoče razbrati, da je preteklost dutovskega šolskega okoliša bogata, zanimiva in vredna opisa. Svoje zapise so mladi raziskovalci tematsko razdelili na sedem poglavij.

Zanimiva poglavja

Grem po deciliter olja je poglavje, v katerem so po pripovedovanju opisali manjše vaške trgovine. Za učence, ki živijo v dobi računalnikov, je tehtanje marmelade in nalivanje olja v steklenice nekaj, česar si v sodobni trgovini ne moreš niti predstavljati.

Bon, kupon, vezana cena, prosta prodaja, v vrsti stojiš, nič ne dobiš. S to pesmico so označili poglavje, v katerem so opisali trgovine na točke. Težko smo razumeli zelo zapleten sistem bonov, kuponov in vezanih cen, s pomočjo katerih so po letu 1945 našli nonoti in none lahko kupovali v takrat skromno založenih trgovinah.

Prodajalne in mesnice v našem šolskem okolišu nekoč in danes je poglavje, v katerem so zbrali podatke o številu trgovin in mesnic nekoč in danes. Ugotovili so, da je danes v našem šolskem okolišu veliko manj trgovin, kot jih je bilo nekoč.

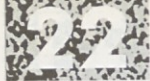
Pašareta ali pokalica je bila pijača, ki se je z veseljem spominjajo naši nonoti in pranonoti. V tem poglavju je Marija Sulčič pripovedovala, kako so jo izdelovali pri njih in kam so jo prodajali.

Trgovina in promet v največjem podjetju dutovskega šolskega okoliša. Za to poglavje so učenci obiskali nekdanjo uslužbenko podjetja Krasoprema v Dutovljah Mileno Vovk. Pripovedovala je o trgovini in prometu v tej tovarni, ki je dajala in še daje delo mnogim ljudem. Je edina ustanova, ki trguje s tujino, in prav zanimivo je bilo poslušati, na katera tržišča so prodajali nekoč in kam prodajajo danes.

Promet je poglavje, v katerem so zbrani podatki o prvi asfaltirani cesti od mejnega prehoda Repentabor do pokopališča v Dutovljah, o železnici, o prvem avtomobilu in taksistu ter o prvi avtomehanični delavnici.

Za bralce revije Kras v nadaljevanju predstavljam, kaj so zanimivega zbrali in zapisali mladi raziskovalci o semnjih ali sejmi na Krasu...

Pred drugo svetovno vojno jih je bilo na Krasu veliko. Največji so bili v Sežani - vsak 12. in 22. dan v mesecu, v Ajdovščini - vsak 2. dan v mesecu in v Hrpeljah. Domačini se najbolj spominjajo semnjev v Tomaju, Štanjelu in Dutovljah.

MLADI RAZISKOVALCI

Sejem v Sežani

Največji sejem je bil v Sežani, na katerega so ljudje z vsega Krasa vozili živino in prašiče. Z živino so prihajali peš, prašičke so vodili na vozovih zaprte v zabojih. Kupovat so prihajali kupci in mesarji z vse Primorske. Če je bila kupčija sklenjena, so kupci odpeljali živino, včasih pa so kmetje prignali živino nazaj domov, ker kupčije ni bilo.

Glavno vlogo pri sklepanju kupčij z živino, s konji in s prašiči so imeli šenšali - mešetarji. Za živino so barantali. Mešetar se je dogovarjal za ceno. S prodajalcem ali kupcem sta bila že prej dogovorjena, koliko bo od prodaje ali nakupa dobil mešetar. Največkrat so mešetarji pregledovali živini zobe - in tako ali drugače so "našli" napako, da so zbijali ceno, ali pa hvalili nekaj, kar je živini ceno dvigalo, da so zaslužili nekaj od tistega, za katerega so »glihali« (glihati = dogovarjati se za ceno). Včasih, če sta prodaja ali nakup posebno dobro uspela, sta šla mešetar in kmet oziroma mešetar in kupec skupaj na golaž ali vampe. In moške so se s sejmov večkrat vračali pijani.

Na sejmu v Sežani so Kraševci kupovali tudi čevlje od mirenških čevljarjev; po manjših sejmih namreč mirenški obrtniki niso hodili.

Otroci so se najbolj veselili, če so bili sejmi na dan, ko so bili pri birmi. Takrat so bili zagotovo deležni daril - piščalk, glinenih petelinčkov, s katerimi se je piskalo, punčk iz cunj...

Sejem v Tomaju

V Tomaju je bil sejem na praznik sv. Petra in Pavla, ki sta Tomajska patrona. To je bil za vas velik praznik. Posebno veseli so ga bili otroci. Takoj po jutranji paši so šli otroci k maši, nato pa na sejem. Če je bil ta dan v vasi ples, je župnik naredil samo tiho mašo. Med njo niso peli. Če ni bilo plesa, pa je bila peta maša.

Sejemski prostor je bil ob cesti po vsem Tomaju. Pri gostilni Nabergoj je bil velik prostor ograjen z mrežo. Tod so prodajali leseno posodo - brentače, orne, čebre, grablje, kuhalnice... Pri Šoncovich so prodajali igrače, ki so bile narejene v glavnem iz lesa, in lutke, zvečine narejene iz blaga ali iz celuloide. Naj-

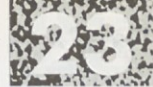
Na fotografiji je kotlar Alojz Orel iz Šepulj na sejmu v Hrpeljah 29. kimavca (septembra) 1936. Fotografija je last družine Orel, Tomaj 42. Alojz Orel in njegov brat Viktor Orel sta bila zelo znana kotlarja. Na kraških sejmih sta prodajala kotle za kuhanje na ognjišču, pozneje za kuhanje na štedilniku, večje kotle za kuhanje prašičje hrane in kotle za žganjekuho. Velike kotle so uporabljale gospodinje tudi za okuhavanje perila. Viktor Orel se je pozneje s svojo obrtjo preselil v Tomaj. Pri Kotlarjevih v Tomaju je izdeloval poleg kotlov tudi zajemalke, večje lije za pretakanje vina, hrbtno škropilnice raznih velikosti, naprave za žveplanje sodov... Veliko dela je imel tudi s cinjenjem posode, ki se je gospodinjam preluknjala.

Tomaj, v juniju 1954: Tomajski fantje so naložili leseno plesišče na vozove. Iz Tomaja so "flos" prepeljali v Koprivo, kjer so imeli ples na dan sv. Elije, od tam v Skopo, kjer so plesali za praznik sv. Mihaela. In tako je plesišče romalo od vasi do vasi. - Fotografija je last družine Petelin, Tomaj.

Eden izmed zadnjih plesov na lepo okrašenem plesišču - "flosu" v Tomaju, 29. julija 1952. Fantje, organizatorji plesa, so imeli pušeljce. - Fotografija je last družine Petelin, Tomaj 18.

bolj zanimive so bile žogice iz pisanega blaga, napolnjene z žaganjem, in privezane na elastični. Manjše so prodajali po dvajset čentezimov, večje po petdeset čentezimov.

Na sejmu je bilo tudi veliko prodajalcev srečk. Ves dan so kričali: »Dvajset, dvajset! Mačka v žaklju.« Hoteli so povedati, da za dvajset čentezimov dobiš samo mačka v žaklju.

Na placu je bila še ena stojnica z igračami in raznimi drobnarijami. Prodajali so broške, sponke za lase, ogledalca...

Kjer je sedaj dvorana, zraven Kudrevih, s hišno številko 16, je bila včasih kapelica. Tam je prodajala vedno ista branjevka iz Pliškovice. V velikem plenerju - pleteni košari je kar na glavi prinesla štrukeljčke in križe. Štrukeljčki so bili pecivo iz suhih fig, križi pa so bili narejeni iz dobrega maslenega testa. Oblakovani so bili tako, da so spominjali na križ... Štrukeljčke in križe je branjevka prodajala po vseh sejmihi.

Na placu so prodajali sladoled in limonado. Sladoled je nek moški s kolesom, ki je imelo spredaj veliko posodo, večkrat na dan pripeljal iz Sežane. Otroci so vse leto hranili denar, da so si lahko na sejmu kupili sladoled ali limonado. Majhen kozarec limonade je stal pet centezimov. Enako tudi kepica sladoleda.

Na klancu, ki pelje proti šoli, je bila stojnica, kjer so prodajali same drobnarije: ogrlice, škarjice, barvice, svinčnike... Njihova prodajalka je imela največ prometa.

Na placu so bile tudi tri stojnice z oblačili. Gulčeva gospa iz Tomaja je prodajala spodnje perilo. Poleg nje sta oblačila prodajala še gospod iz Sežane in gospa iz Dobravelj. Viktor Orel pa je na sejmu prodajal posodo, kotle...

Vse stojnice so imele strehe, da so bili prodajalci zavarovani pred dežjem in soncem.

Na sejmu je bil v vasi tudi ringelšpil - vrtiljak. In mladina se je najbolj veselila plesa. Priprave na ples so se pričele že mesec prej. Fantje so pripravljali flos - plesišče. Punce, s katerimi so plesali prve tri ples, so si izbrali že prej. Dekleta so plesišče okrasila s pisanimi trakovi.

Običajno so igrali Prvačkovi. Z vlakom so pripotovali do Dutovelj, nato so jih s kočijo pripeljali v Tomaj. Najprej so zaigrali nekaj pesmi na dvorišču pri Polakovih. Nato so šli na plesišče. Prvi trije plesi so bili samo za fante in dekleta, ki so ples pripravljali. Naslednji trije plesi so bili za vse brezplačni. Potem pa so morali tisti, ki so hoteli plesati, kupiti vstopnico, ki je veljala samo za tri ples. Vstopnice so kupovali samo fantje. Če so hoteli še plesati, so morali kupiti nove vstopnice - za vsak ples posebej.

Otroci, ki so se ves dan podili po sejmišču, so morali - takoj, ko se je zvečerilo in ko je odzvonilo Ave Marija - domov.

Živinski sejem v Dutovljah

Na poti med Dutovljami in Krepljami je prostor, ki mu domačini še vedno rečejo živinski semenj. Do leta 1947 so na tem mestu kmetje prodajali živino, prašiče in konje. Po vsem prostoru so bili postavljeni leseni stebri in med stebri so bili privezi za živino. Po letu 1945 pa so pred sejmski prostor postavili močno železno zaporo in betonske stebre za priveze.

Kdaj je bil semenj? Različno: 12. ali 22. dan v mesecu. Odvisno od sejmskega dne v Sežani. Če je bil v Sežani 12. dan v mesecu, je bil v Dutovljah 22. dan v mesecu. In obratno. Če pa je prišlo do spremembe ustaljenega zaporedja, je občinski sluga pred cerkvijo pribil obvestilo o spremembi.

In še nekaj sejmskih zgodb...

Toni, gleda konja, ker konj tebe ne vidi!

Toni Zgončanov iz Dutovelj je bil poznan mešetar in prekupčevalec s konji na vseh kraških sejmihi. Močno je šepal, ker mu je nekoč konj hudo poškodoval koleno. Poznali so ga vsi, ki so hodili na sejme - tudi cigani, ki so na sejmihi prodajali svoje ali ukradene konje.

Nekega dne si je Toni na semnju ogledoval lepega konja. Zelo mu je bil všeč. Gospodar - cigan ga je večkrat opomnil: »Toni, gleda konja, ker konj tebe ne vidi!« Toni je konja kupil in ga odpeljal domov. Čez nekaj dni pa je, razburjen in jezen, ugotovil, da je konj slep.

Hitro je poiskal goljufivega cigana, da bi mu konja vrnil. Cigan pa mu je pred pričami dokazal, da ga je že pred sklenitvijo kupčije opozoril, da je konj slep. In Toni je, kljub vsem svojim mešetarškim spretnostim, moral priznati, da ga je cigan očitnil, kot se temu reče... Kupčija je bila namreč sklenjena pošteno in čeprav nista prodajalec in kupec podpisala nobene pogodbe, je vse trdno veljalo. Toni je konja moral obdržati.

Povedala: Marta Ščuka, Dutovlje 30
Zapisala: Ana Nabergoj

Tolarjev konj je poznal vsako gostilno

Gostilničar Tolar iz Krajne vasi je imel starega konja. Vedno, kadar se je gospodar Tolar vračal s sejma, se je njegov konj kar sam ustavil prav pred vsako gostilno na poti do doma.

Povedala: Milena Nabergoj, Tomaj 7
Zapisala: Ana Nabergoj

Po obresti sem prišel

Kmetica z Vrhov je šla nekega dne na sejem kupit prašička. Pogledala je vse, kar so ponujali, a kaj, ko ni imela dovolj denarja. Opazil jo je mešetar in se hitro ponudil: »Ma, saj bom jaz posodil denar. Kar kupite prašička.« Kmetica je prašička kupila in ga odpeljala domov.

Vsak mesec je potem mešetar prihajal k kmetici na dom, ji povedal, koliko je še dolžna, in vzel svoj obrok. Prihajal je pet let, vsak mesec, po obresti, dolg pa se je iz mesca v mesec večal. Bile so obresti od obresti. Dobro je zaslužil. Nekega dne pa se je gospodar razjezil. Prodajal je edino kravo in mešetarju vrnil denar, »da bo enkrat konec!!«

Povedala: Dragica Trost, Kobdilj 25
Zapisala: Mateja Petelin

Naj tukaj oslepim, če ni res!

Ko so se mešetarji dogovarjali za ceno, so veliko govorili. Čeprav so kravo prvič videli, so prisegali, da je dobra mlekarica, da je imela lepa teleta... Največkrat so se tolkli po kolenih in kričali: "Naj tukaj oslepim, če ni res!" Seveda, koleno res ne more oslepeti!

Tako je nek lastnik krave rekel, da je vredna tristo lir, mešetar pa jo je s svojim spretnim laganjem prodal za tristo štirideset lir in tako je zaslužil štirideset lir.

Mešetarjem so rekli tudi šensali. »Sensale« pomeni po italijansko posrednik.

Povedala: Dragica Trost, Kobdilj 25
Zapisala: Mateja Petelin

O sejmihi so v letu 2002 podatke zbirale učenke Ana Nabergoj, 7. r; Mateja Petelin, 8. r., in Maruša Rogelja, 5. r. Pripovedovali so jim: Miro Makovec, Dutovlje 9; Milena Nabergoj, Tomaj 7; Jože Petelin, Tomaj 18, Anica Starc, Križ 197; Marta Ščuka, Dutovlje 30 in Dragica Trost, Kobdilj 25.

Danila Kocjan, višja knjižničarka in učiteljica angleškega jezika na Osnovni šoli Dutovlje, Dutovlje 135, 6221 Dutovlje

V SVETEM NEKDAJ

Bojan Pavletič-Žegunjev

Sveto pri Komnu je velika vas, ki je dala primorski zgodovini več vidnih osebnosti in se je vanjo zapisala tudi z nekaterimi pomembnimi dejanji, s katerimi je potrdila trdoživost in zavednost domačega slovenskega prebivalstva tega značilnega kraškega naselja. Da so domačini gojili tudi estetski odnos do okolja, v katerem so živeli, dokazujejo ne le številni kamniti manufakti ali ročni izdelki, s katerimi so krasili svoja domovanja, ampak tudi vaška cerkev svetega Tilna (sv. Tilha, kot mu v tem kraju tudi pravijo) iz leta 1574, ki je s svojo edinstveno baročno konstrukcijo pravi biser kraške cerkvene arhitekture.

Že v času pred prvo in drugo svetovno vojno so s svojimi dejanji, funkcijami in izobrazbo izstopali Svečani: Vincenc Kermolj, velik narodnjak, je bil že v 19. stoletju urednik več publikacij v Trstu in je leta 1921 celo kandidiral za poslanca v rimskem parlamentu; Angel Forčič je bil pred 1. svetovno vojno poznan prosvetni delavec v Gorici, kjer je bil tudi član Orla; Lojze Kovačič se je odločil za duhovniški poklic in je v Svetem leta 1897 daroval novo mašo; Angel Furlan, Ludvik Forčič in Jože Kovačič so bili po 1. vojni Maistrovi borci za severno mejo na Koroškem; Vinko Jazbec je bil pred 1. vojno in med njo župan velike komenske občine; Ludvik Jazbec je leta 1924 v Vidmu položil učiteljsko maturo, vendar je že leta 1937 umrl v izgnanstvu, star komaj 37 let; sestre Cirila in Alakok Dugulin sta po 1. vojni postali redovnici, prva kot šolska sestra, druga kot notredamka; Lojze Pahor, Ernest Kovačič, Viktor Zega, Stanislav Luin in Jože Rogelja so bili v tridesetih letih pred 2. vojno člani tajne borbene organizacije TIGR; Ernest Jazbec je bil pravnik v Trstu, v tem mestu je delo-

val kot organizator slovenskega šolstva, umrl pa je leta 1945 v nacističnem taborišču Ebensee; Anton Della Schiava je bil po 2. vojni župan velike komenske občine.

Sveda pa bi bilo treba ta seznam dopolniti s še kakšnim imenom. Toda že našeta imena kažejo, da so mnogi Svečani doma in drugod častno zastopali svojo vas.

Prav občutljivost Svečanov tudi do lepega je gotovo prispevala, da so že v 19. stoletju začeli z organiziranim kulturnim življenjem v naselju, ki se je dotlej izražalo pretežno le v priložnostnem prepevanju slovenskih narodnih pesmi ali s petjem v cerkvenem zboru. V knjižici o tej vasi, ki je izšla leta 1997 in v kateri je zajeto zgodovinsko dogajanje tega naselja, sem razbral podatek, povzet po nekdanjem časniku Soča, da so imeli v Svetem tudi prosvetno društvo, ki so ga ustanovili 25. maja 1911. To naj bi bilo *Pevsko in bralno društvo "Draga" (PiBD "Draga")*. Ta podatek pa je pomanjkljiv, saj so v resnici v Svetem imeli še eno prosvetno organizacijo. To je bilo namreč *Katoliško slovensko izobraževalno društvo (KSID)*, ki so ga ustanovili 12. marca 1912.

Da so imeli v vasi kar dve kulturni ustanovi, so povzročile v tistih časih politične razmere. V vseh tedanjih slovenskih deželah so se namreč razvneli siloviti idejni in besedni spopadi med cerkvenim in laičnim taborom, oziroma kot so tedaj dejali, med klerikalci in liberalci. V prizadevanjih, da bi si zagotovili čim več pristašev, sta oba tabora ustanavljala, kjer sta le mogla, svoje prosvetne in telovadne organizacije (Orel in Sokol), katerih pobudniki so bili na eni strani duhovščina in na drugi strani učitelji ter razni krajevni veljaki.

Zanimivo je, da so imela društva obeh taborov v bistvu skoraj povsem enake statute. Razlikovali so se le toliko, kolikor je bila na eni strani podčrtana tudi katoliška usmerjenost društva, katere na drugi strani niso omenjali, poleg tega pa je bilo v členu, ki je obravnaval razpustitev društva, na eni strani določeno, da ob razpustitvi pripade društvena imovina krajevni župniji, na drugi strani pa je bilo določeno, da ta pripade Zvezi narodnih društev v Gorici.

Organizirano prosvetno gibanje v Svetem se očitno ni začelo 25. maja 1911, kot je zapisal verjetno nekoliko površen, če ne celo slabo informirani časniki Soče. Tržaška Edinost je namreč že v svoji izdaji od 26. junija 1895 v dopisu s Krasa zapisala: *Poleg Komna so "Bralna društva" tudi v Volčjemgradu, v Škrbini, v Svetem, v Goriškem itd.* Svečani so torej imeli svoje vaško prosvetno društvo že več kot poldrugo desetletje pred datumom, ki ga je navedla Soča. Zato bi bilo treba brati podatek o ustanovitvi društva drugače: dejansko je bilo ustanovljeno že precej pred prelomom stoletja (in je morda njegovo delovanje pozneje bolj ali manj zamrlo), leta 1911 pa ga je bilo verjetno treba pri oblasteh na osnovi odloka c. kr. namestništva registrirati z novimi pravili in so ga zato nekako spet obudili v življenje, oziroma enostavno na novo "ustanovili". V tistem obdobju je bila na podeželju prava množica podobnih organizacij, ki so morale ob tej priložnosti priložiti tudi društvene statute, ti pa so bili enostavno že pripravljeni kot tiskovina, da bi preprostim ljudem olajšali njihovo sestavljanje v uradni obliki. Za katoliško stran je natisnjene pravilnike založila Katoliška bukvarna v Ljubljani, za liberalno stran pa jih je natisnila Goriška Tiskarna A. Gabršček v Gorici.

Iz arhivske dokumentacije lahko razberemo, da so bili "liberalci" pri ustanavljanju svojega društva uspešnejši od "klerikalcev". Morda tudi zato, ker so svoje idejne tekmece prehiteli za leto dni, morda pa tudi zato, ker je katoliška stran precenila vpliv svojega društva na okolico, ki je bilo v Komnu ustanovljeno že 27. novembra 1910 (imelo je celo strelski odsek).

Da je bilo ustanavljanje katoliškega društva v Svetem verjetno težje od onega z liberalno usmeritvijo, lahko sklepamo tudi iz zapisnika ustanovnega občnega zbora PiBD Draga, na katerem sta bili za volitve društvenega odbora predloženi kar dve kandidaturi listi, medtem ko je pravilnik KSID podpisal kot predlagatelj le komenski župnik - dekan Ig. Valentinčič - in še to ne v Svetem, ampak v Komnu.

Zanimivo podrobnost predstavlja tudi dejstvo, da je katoliško društvo med

KAR DVE PROSVETNI DRUŠTVI

sredstvi za dosego njegovega namena navedlo tudi predstave s telovadnim odsekom v kroju, česar v pravilniku Drage niso predvideli. Iz doslej najdene dokumentacije ni mogoče razbrati drugih pomembnejših podrobnosti o delovanju Katoliškega slovenskega izobraževalnega društva v Svetem.

Nekaj več podatkov je ohranjenih o Pevskem in bralnem društvu Draga, katerega nastanek ima tudi majhno skrivnost: v prošnji za potrditev pravil in dovolitev delovanja, naslovljeni na c. kr. namestništvo v Trstu, je naveden kot datum ustanovnega občnega zbora 25. junij 1911, iz zapisnika tega zbora pa izhaja, da je zbor potekal 25. maja 1911 ob 16. uri, medtem ko je bil sam zapisnik sestavljen šele 2. junija 1911. Da bi bili zapleti o ustanovitvi tega društva še večji, je v drugi prošnji na oblasti (očitno pravila v prilogi prve prošnje niso bila uradno overjena), sestavljeni 5. novembra 1911, naveden kot datum ustanovnega občnega zbora 29. oktober 1911. Kako je prišlo do te zmešnjave pri datumih, je sedaj težko razvozlati, z dokajšnjo mero verjetnosti pa lahko sklepamo, da je bila prva prošnja avtentična, datum na njej pa zgrešen. Pravi datum

bi torej moral biti 25. maj. Ta prošnja se je glasila:

V Svetem, junija 1911

Visokemu
c. kr. namestništvu
v Trstu

Vsled sklepa na vstanovnem občnem zboru, ki je bil dne 25. VI. 1911, prosijo vdano podpisani visoko c. kr. namestništvo, da bi se blagovolilo potrditi priložena pravila in dovoliti vstanovitev, pevskega in bralnega društva "Draga" v Svetem, v županstvu Komen, pol. okraj Sežana.

V pregibu prilagamo potrebne koleke.

T. č. predsednik: Zapisnikar:
Kovačič Josip Karel Kos

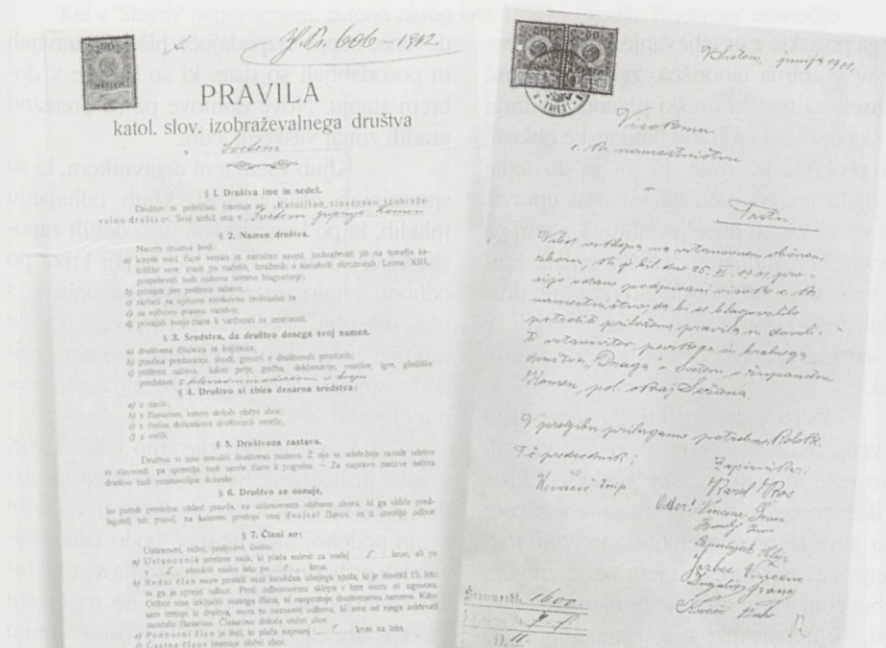
Odbor:
Vincenc Švara, Kermolj Ivan, Besednjak Alojz, Jazbec Vincenc, Dugulin Franc, Kovačič Vinko

Prošnjo je očitno lastnoročno napisal zapisnikar Kos iz Komna (sicer tudi povodja), ki je tudi sestavil zapisnik občnega zbora. Zato lahko z veliko verjetnostjo sklepamo, da so bili poleg domačinov pomembni pobudniki ustanavljanja svečanskega PiBD Draga tudi Komenci, saj sta bila tako Kos kot tudi predsednik občnega zbora Alojzij Cotič iz Komna.

Na občnem zboru so sprejeli nekaj zanimivih sklepov. Določili so članarino. Vprašanje sedeža je ostalo odprto. Naročili so se na časnike Primorec, Primorski list, Edinost, Ilustrovani tednik in Kmetovalec. Sklenili so se tudi včlaniti v Zvezo narodnih društev v Gorici, kar potrjuje bolj liberalno usmeritev društva. Končno so izvolili še odbornike. Predloženi sta bili dve listi. Večino je dobila lista z imeni v prošnji (brez Kosa). Za predsednika je bil izvoljen Josip Kovačič (hišna št. 26), za tajnika pa Vinko Jazbec (hišna št. 53).

Društvo, ki je dobilo ime po gozdiču Draga med Svetim in Komnom, je dobro zastavilo svoje delo, ki pa ga je prekinila prva svetovna vojna. Obnovili so ga leta 1922. Vanj se je včlanilo kakšnih 60 vaščanov. Imelo je igralski krožek in šestnajstčlansko godbo. Bogato dejavnost svečanskih prosvetarjev pa je, enako kot povsod na Primorskem, grobo zatrl fašisem.

Bojan Pavletič, prof. - publicist iz Trsta

Slika levo:
Kopiji Pravil Katoliškega slovenskega izobraževalnega društva Draga iz Svetega.

Bojan Pavletič-Zegonjčev

VSAKA VAS IMA SVOJ GLAS IN VSAKA HIŠA SVOJE IME

Pavel Vidau

Tako je bilo včasih, ko je življenje teklo še bolj preprosto in umirjeno kljub težkim časom in pomanjkanju celo najosnovnejših potrebščin za preživetje. O tem je bilo že marsikaj napisanega v raznih publikacijah, poljudnih in strokovnih. Ko ni bilo še pravih povezav, je vsaka vas živela bolj samosvoje, odmaknjeno, zavita v svojo jezikovno lupino; s svojo specifiko v izgovarjavi, ki je označevala vsako vas posebej. Ko so se ljudje srečevali na sejmi, na božjih poteh ali kje drugje, so kaj kmalu, že po nekaj izgovorjenih besedah, prepoznali, od kod so, odnosno iz katere vasi prihajajo. Te narečne posebnosti so se obdržale nekje do konca druge svetovne vojne.

Po razdejanju, ki ga je povzročila ta vojna, in po pretresu ustaljenih navad se je začelo obdobje obnove in gradnje ne le požganih in uničenih domov temveč tudi drugih družbenih objektov. Gradile in posodabljale so se prometne povezave z asfaltiranjem poti med vasm. Pojavila so se prva motorna vozila, ki so omogočila razvoj stikov tudi z bolj oddaljenimi kraji. Poleg tega se je končalo obdobje nasilnega poitalijančevanja teh krajev. Odpirala so se vrata šol s slovenskim učnim jezikom. Vse to je pripomoglo, da so se ukoreninjene posebnosti narečnega govora počasi izgubljale. Na širšem območju se je začela uveljavljati drugačna narečna govorica, bolj odprta do slovenskega knjižnega jezika. To odprtost so prinašali novi rodovi, ki so obiskovali slovenske šole.

Kakor sem zapisal, so stara vaška narečja postopoma prehajala v ozadje; ne samo zaradi ozaveščanja dolgo tlačenege jezika in identitete, temveč tudi zaradi načrto-

vanega pritiska, z naseljevanjem istrskih beguncev v zbirna taborišča, zgrajena nalašč ob vaseh na tržaški kraški planoti. V drugi fazi - s ponovno vrnitvijo italijanske oblasti, je ta prevzela ozemlje, ki ga je do tedaj upravljala anglo-ameriška vojaška uprava, so se v vasi začeli priseljevati tujci, s tem pa so se začela izgubljati tudi hišna imena. Starejši vaščani se še spominjajo prvotnih družinskih imen. Z njimi so se nagovarjali, v njih so se prepoznavali bolj kot z lastnimi imeni.

Staro jedro vasi Bani sestavljata dve večji dvorišči (borjača), okrog katerih stojijo hiše in gospodarska poslopja. Tako dvorišče je nudilo prvotnim prebivalcem varno zavetje pred vremenskimi vplivi in zunanjo nevarnostjo. V njem se je zrcalila posebnost in vpliv družine in njenih članov v vasi. Tu je potekala gospodarska in družbena dejavnost. Po drugi svetovni vojni pa so prebivalci vse bolj opuščali stare, poško-

dovane, napol razpadajoče hiše. Obnavljali in posodabljali so tiste, ki so bile še v dobrem stanju. Nove domove pa so pretežno gradili zunaj vaškega jedra.

Kljub vsem tem dejavnikom, ki so spreminjali obličje vasi, kljub odhajanju mladih, ki po končani šoli niso dobili zaposlitve ali so ostali brez nje zaradi krize po odhodu anglo-ameriške vojaške uprave s tega ozemlja, so se razmere počasi začele umirjati in zadobivati jasnejšo konturo prihodnosti, ki se je risala na obzorju zamejskega človeku.

Čas je, da se zazremo v nas same, v našo prihodnost. Sestaviti je treba ta razdrobljeni mozaik vaše preteklosti, da dobi svojo podobo, na katero se bodo lahko naslanjali prihodnji rodovi. Del tega so tudi hišna ali rodbinska imena. Tu ne naštevam vseh tistih, ki so samo v narečno obliko spremenjeni priimki ali imena. Omejujem se na tista rodbinska imena, ki so bolj izrazita,

Razglednica iz tridesetih let – zal. I. Stern Cadel
Banovska otročad "na Pljese" (na Plesu)

s svojimi posebnostmi in ki se lahko prenašajo na delo, na obrt ali na kakšno drugo zanimivost pri tej družini.

Na koncu vasi, na južni strani, se začena strmo vzpenjati pot, ki vodi čez banovski vrh v mesto. Tu je imel svoj dom kovač, ki se je pretežno ukvarjal s podkovanjem vprežne živine in s pripravo. Ljudje v vasi so njegove ljudi nazivali "S kovačije". Ob tej hiši je bil lep negovan, za razmere v vasi dokaj velik vrt. Na koncu tega vrta je bila hiša z vodnjakom ali štjerno po banovsko. Domačine so imenovali "Z vrta". V gornjem dvorišču (borjaču) so domovali "Zedarjeve". Zanje ni potrebna razlaga; tod so bili zidarji doma. Uro budilko so v vasi imenovali "žvrgolin". Tiste, ki so imeli prvi tako uro, so imenovali "Žegoli'nave". Spominjajo se še, kako je zvonjenje budilke vzbujalo radovednost; še posebno pri tistih, ki so bili tedaj še otroci. Vzdevek "Benečanave" so nadeli družini Istrana, ki se je priženil v vas. Kot je znano, je bila Istra v davni pod Beneško republiko. In od tod tudi ta nadimek. Za imenovanje "Cikne" sta dve razlagi. Ena pravi, da so pri hiši s takim nadimkom imeli cikaste krave, druga pravi, da so bili cikasti gospodarji. Skozi "K'luenjo" na severni strani vasi smo prišli pred "Žepanovo hišo", kjer je bil dom župana. Hiša z veliko lopo je bila spet druga kovačija. Tu so izdelovali pretežno poljsko orodje, njene stanovalce pa so imenovali "K'vačve". Velika dvoriščna vrata domačije so bila razlog

za njeno poimenovanje domačinov "S prtuona". Družino vaškega čuvaja so imenovali "Vrdjanave". "Gorjanč've" je bilo ime hiše, katere gospodar je ob praznikih nosil gorjansko nošo, to je žametne hlače do kolena in dolge nogavice. Nadimek "Speljanč've" ima zanimivo ozadje: gospodinja, ki je že mlada ostala vdova z otroki, se je s težavo prebijala skozi življenjske tegobe. In ko je katerega izmed otrok preskrbela z delom, je imela navado reči, če jo je kdo po tem vprašal: "V'ndr se je spjalo sez d'mač'ga gnejzda! (Vendar se je izpeljal iz domačega gnezda!). Že samo ime "Uočarjeve" pove, da se je ta družina preživljala z drobnico. Živela je v spodnjem delu vasi, "v dulanjem brjače" - dolnjem dvorišču. Tu je bila tudi družina "Uod dutovkne", katere gospodinja je prišla iz Dutovelj. Hišno ime "Uod pepelinke" je po gospodnji, ki je po vasi nabirala pepel in ga prodajala pericam, saj so ga uporabljale za lug pri pranju perila. V bližini, na zunanji strani dvorišča, je bil kal in poleg njega so bile staje za ovce. Še sedaj se ta prostor imenuje "Staje", čeravno so tam namesto ovc avtomobili. Hiši z vzdanim znamenjem, ki je označevalo konec vasi (enako znamenje je bilo na drugem koncu vasi, kjer se je začela pot strmo dvigovati v hrib), se je reklo "B'gatinave", ker so bili njeni lastniki premožni. Imeli so lepa polja in, kot se spominjajo v vasi, tudi drogerijo, v kateri so prodajali petrolej za razsvetljavo in bonbone za otroke. Domačijo

krojača, ki je šepal, so imenovali "Čua't've".

Že po naštetih hišnih imenih in vzdevkih lahko slutimo, kakšna je bila v vasi govorica. Tedaj se je življenje odvijalo pretežno na polju v skrbi za živino, ki je v tistih časih pomenila pravi zaklad za preživetje družine.

Omembe vredna so tudi vsaj nekatere ledinska imena pri Banih, katerih razlaga ni preprosta, v nekaterih primerih pa je nerazložljiva. Najbolj oddaljene, na severni strani od vasi, so parcele z ledinskim imenom "Žemerajke", sledi ledinsko ime "Gladovca", ki bi lahko bilo izpeljanka iz besede gladež, ki označuje trnati plevel, ali po besedi glád (lakota). Potem so ledinska imena "Remjente" in Pəzdove" pa "Jelavača". Na teh parcelah blizu vasi je bila zemlja težka - ilovnata. To ime se verjetno nanaša prav na pristotnost ilovnate zemlje. A najbolj skrivnostno ledinsko ime je "Bežežice" ali "Bržežice"; še toliko bolj, ker so v bližini parcele s popolnoma razumljivim imenom "Hišžce". In tam so do nedavnega res stala preprosta kamnita parstirska zavetišča.

Morda se bo našel kdo izmed bralcev revije Kras, ki bo razvozlal ta nejasna ledinska imena? Njihov izvor je morebiti v povezanosti s prvotnim prebivalstvom, ki je živel severneje od današnje vasi Bani?

Ohranjati vso to dediščino pomeni tudi imeti spoštovanje do prednikov, ki so z velikim trudom krčili in trebili kraško gmajno, da je postala kolikor toliko rodovitna. Sejali so in sadili ter pridelovali hrano za lačna usta otrok. Pa tudi za domače živali, ki so dajale mleko, volno in meso, a tega so bolj malo uživali, saj je šlo vse v prodajo za skromen denar. Spoštovati to delo pomeni spoštovati svoj izvor, lastne korenine. Čas, v katerem živimo, ni preveč naklonjen takšnemu razmišljanju. Vse je v nenehni evoluciji in spreminjanju. Neverjetno hitro kaj nastane, a tudi prav tako hitro kaj razpade. Za seboj pušča veliko praznino, ki človeka duhovno bremeni. Zato je tudi sedanji mladi rod v stalnem iskanju nečesa nedosegljivega - notranjega ravnovesja in miru.

Vir:

Goriški Mohorjevec koledar, 1991: Naša beseda št. 8, 10, 11.

Pavel Vidau, upok. železničar - kronist vasi Bani, Bani 61, 34016 Opčine

Kal v "Stajah" nepoznanega avtorja okrog leta 1930 v ozadju "B'gatin'va" domačija

VZNEMIRLJIVE PODOBE SVETÂ

Marija Hribar

Knjižnica Jožeta Udoviča Cerknica deluje na območju treh notranjskih občin - Cerknice, Loške doline in Blok - in je osrednja kulturna ustanova tega območja. V počastitev kulturnega praznika je v sodelovanju z Mladinsko knjigo organizirala predstavitev knjige mladinske poezije Miroslava Košute "Strašnice". Z ilustracijami je knjigo opremil Marjan Manček. Spremno besedo je napisal Igor Saksida.

Večer je vodila in s svojo neuničljivo energijo obogatila Lučka Čehovin, dolgoletna ravnateljica sežanske knjižnice, neustrahovana kulturna delavka, ki je v Kosovelovi knjižnici ustvarila nešteto odmevnih kulturnih večerov s pomembnimi in uglednimi gosti. Vedno znova jo občudujemo, ko govori o slovenskem jeziku, o umetnosti, posebno o Kosovelu, Černigoju, avantgardi, Novem kolektivizmu, Krasu in Primorski. In ne samo govori. Pri njej so besede dejanja. Lučka Čehovin je branik slovenske samobitnosti in identitete, brez visokih besed dnevne politike, kakor bi rekel pesnik, ki *lajna o domovini*.

Najbrž smo Notranjci res nekam trdi in leseni, zapredeni med gozdove in jame, samozadostni, zato pa nas toliko bolj razveseli človek, kakršen je Miroslav Košuta, ki prihaja z morja, s prepaha, in nam že s svojim gromkim glasom dopoveduje, kaj je volja in življenje, čeprav sam pravi, da je *Trst kot mesto na robu svetâ* in *kot vera, ki ne dogori*.

Lučka Čehovin nam je predstavila pesnika Miroslava Košuto, ki je osrednja pesniška oseba na Tržaškem. Dotaknila se je tudi pesnikove vpetosti v zamejski prostor. Bil je urednik pri Založništvu tržaškega tiska, dolgoletni ravnatelj Slovenskega stalnega gledališča v Trstu, ki prav sedaj praznuje 100-letnico delovanja. Poleg pesniških zbirk

za odrasle je napisal tudi enajst knjig za mladino.

Knjiga Strašnice je dobila ime po istoimenskem kraju na Češkem, ki je pesnika presenetilo na nekem znaku ob cesti. In ni hotelo iz glave. Prišlo je celo na naslovnico knjige.

V prvem razdelku z naslovom Pišče išče Piško so pesmice igrive in nagajive, kot so lahko le prašički, ptički, črički, piščki, siničke, ježki, toda kavke, gosaki in goske so bolj resni ptiči. Pesnik ljubi živali in otroke. V razdelku Besedovanje pesnik zida in gradi svet iz glagolov. V Medvedjakih se medvedki pogovarjajo o domu *kot da v objemu zmeraj sva, to biti je doma*, o igri, o najslajši besedi, o temi, ki *se boji sonca - sonca in luči*.

Na koncu pridejo na vrsto Strašnice. Hiša gre iz mesta je bila predvidena za naslov knjige, ker je bila uredniku beseda Strašnica preveč strašna za otroke. Pa se je

potem spet obrnilo tako, kot je prav. Resnic je več, saj most ni trden kot kamenkost. Vsi nekam odhajajo in drvijo: od letal, pisal, poti in cest; tudi hiši je vsega dovolj in se na zadovoljstvo znakov in semaforjev odpravi iz mesta. Strašnice so in niso strašne: so pesmi, ki *zbuja sredi noči*, in so pesmi, ki *vlivajo strašno moč*, in na koncu koncev so Strašnice *strašno lepe pesmice*.

Kar pomeni Miroslavu Košuti črka, to je za Marjana Mančka črta - nekaj vodoravnih in navpičnih in že stoji pred nami lik, dogodek: šegav in našpičen.

Marjan Manček živi v Selščku pri Cerknici. Kdo ne pozna Hribceva, ki so doživeli celo angleški prevod, knjižno-stripovskega in filmskega projekta, naših prednikov, pradedov, ki živi v hribih, notranjskih hribcev? Družina (Dajnomir, Miliboža in Milimir) je postala celo del cerkniškega pustnega karnevala.

Na začetku spremne besede h Košutovi pesniški zbirki Strašnice je Igor Saksida napisal:

V bogatem pesniškem svetu Miroslava Košute zavzemajo prav posebno mesto mladinske zbirke. Pa ne le zato, ker jih je - vseh skupaj, drobnih in obsežnejših - kar enajst, pač pa predvsem zato, ker v njih pesnik mlademu in nekoliko starejšemu bralcu odkriva nenavadne podobe sveta ...

Pesnik torej opazuje stvari, ki jih je komajda mogoče opaziti: nasmehe se drobnim bitjem, posrečenim jezikovnim domislicam, se zazre preko morja do obzorja in opazuje govorico regratovih lučk. Si izmisli nagajivo pesmico, majhno pravljico in nam zna modrosti skrije v basni. Pa to še zdaleč ni vse! Kje pa - pesmi tržaškega ustvarjalca, rojenega 11. marca 1936 v Križu pri Trstu, so take, da jim je težko pripisati eno samo oznako. Res je: so igrive in nagajive - a so tudi krhke in lične. Povezane so z otroštvom sodobnih fantov in deklet - a iz njih zaznamo tudi pesnikovo občutenje lastnega otroštva in rodne pokrajine. Nič ne bo z eno samo oznako; tudi če bi si kaj takega nadvse želeli, se nam bo Košutov verz izmuznil in bo rekel: O, to pa ne. Jaz sem drugačen in si ne pustim nalepiti take oznake. Ne, pa pika. Zato pojdimo na kratek sprehod po pesnikovih zbirkah; na obisk k njegovim miškam in račkam in kavkam... Na potep s pesmico po svetu, na Kras in še dlje...

Pravim

Miroslav Košuta

Pravim, da je prav,
čeprav pravzaprav
ne vem,
o čem
sva govorila.
Kaj? Niti ti?
Saj niti ni:
od samega govora
sva nit pogovora
zgubila.

Marjan Manček je mojster karikature, stripa, knjižne ilustracije, animiranega filma, likovnih zasnov za lutkovne predstave. Ilustriral je več kot sto knjig. Z Miroslavom Košuto sta sodelovala pri treh knjigah: Ptička smejačka, Basni kratke sape in Strašnice. Samo tisti, ki zna brati pesem, lahko uerti takšno imenitno ilustracijo, ki dopolni in nadgradi pesmico, npr. Ježek nese goro v hrib. Je tako pogumno zaletav: *zlahka si jo naložim* in tako poln preprostih resnic: *a lažje nosim po ravnini*. Manček ježkov tvor tako duhovito ilustrira, da ne veš, ali res nese goro, ali je ne.

Mančkove ilustracije, razstavljene so tudi ilustracije iz Strašnic, si je bilo mogoče do konca februarja ogledati v Knjižnici Jožeta Udoviča v Cerknici.

Marija Hribar, prof. slovenskega jezika in književnosti - direktorica Knjižnice Jožeta Udoviča Cerknica

Strašnice

Miroslav Košuta

So pesmi, ki zbuja sredi noči
in vrtajo vate kot strašne oči,

skrivnostne strašno in vsakdanje
kot strašna ljubezen, ki jemlje spanje

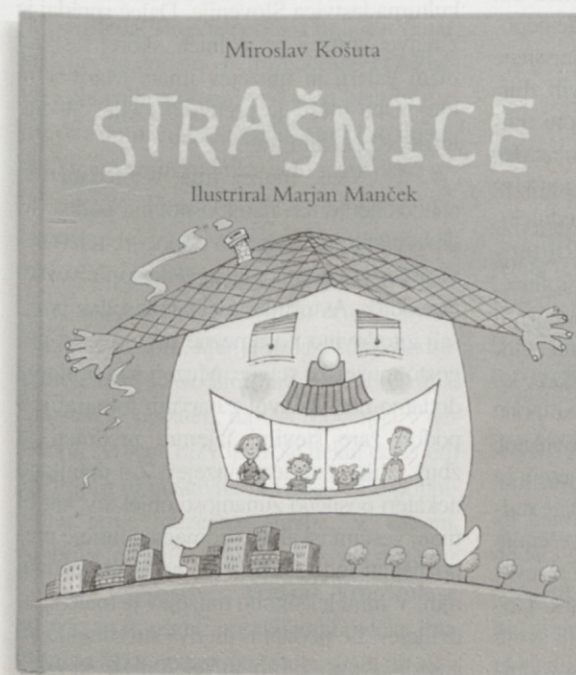
in druge, ki zanje je strašen le strah,
in tretje, na strašno visokih nogah,

a spet nekatere so strašno pri tleh,
pač pesmi o strašno preprostih stvareh,

so pesmi, ki vlivajo strašno moč,
in strašno zaspane za lahko noč -

ah, strašno lepe pesmice,
resnično prave strašnice.

Lučka Čehovin, ob njej pesnik Miroslav Košuta, na levi ilustrator Marjan Manček.

Prispevek k domoznanstvu

MUZEJI SLOVENIJE - 252 NASLOVOV ZA RADOVEDNE

Gojko Zupan

Ljubitelji knjig v dobi računalnikov iščejo priročnike s številnimi in enostavno berljivimi podatki, da bi si olajšali delo in popestrili prosti čas. V poplavi informacij je iskalec pogosto razočaran, ker so podatki v knjigah in računalniških balastni, nedomiselni, slabo organizirani, površno oblikovani in zastareli. Enako velja za Kras, saj so njegove številne znamenitosti malo poznane. Redki vedo, da v okviru istega muzeja skrbijo tako za muzejske zbirke v Dobrovem kot v Kanalu, v Tomaju in Štanjelu. Prav muzej v gradu Kromberk je ustanova z največjim številom dislociranih enot in nujno je, da nanje opozorimo v reviji Kras. Ker Kraševci potujejo od Prekmurja do Pirana, je nujno, da jih opozorimo na odlični priročnik in na vodnik po slovenskih muzejih.

Za drugačno, novo in dobro oblikovano publikacijo z množico težje dostopnih informacij so poskrbeli v Skupnosti muzejev Slovenije. Natisnili so celo dve knjigi o slovenskih muzejih in njuna dopolnila. Najprej so za ciljno publiko, predvsem za pedagoge, natisnili popravljeno izdajo priročnika **Pedagoški programi v slovenskih muzejih in galerijah 2001/2002** z osnovnimi podatki o muzejih in njihovih dejavnostih. Knjižico je pripravila **Elizabeta Petruša Štrukelj** s sodelavci. Priročna knjižica je ena izmed redkih publikacij, ki zgolj s tiskom in brez barvnih fotografij bralca hitro vodi do iskanega podatka. S pomočjo **Neve Štemberger** so naslovi, urniki in oznake vsebin, skratka vse natisnjeno gradivo, oblikovani.

Širši publiki so muzealci namenili **Vodnik po slovenskih muzejih**. Skupaj z Mladinsko knjigo so pripravili 3000 izvodov slovenske, bolj reprezentančne izdaje knjige in ji dodali samostojni različici v an-

gleščini in nemščini - vsako v nakladi po 1000 knjig. Na prvi pogled velika naklada, žal daleč od tiste, ko je v predračunalniških časih izšlo kar 13.000 izvodov vodnika po muzejih. V tistih davnih časih je izdajo tovrstnih knjig še podpirala Gospodarska zbornica, sedaj je to prepuščeno zgolj založniku in Ministrstvu za kulturo.

Slovenska knjiga Vodnik po slovenskih muzejih z zelenim poudarkom na platnicah in s 192 stranmi je nabita s podatki. Ti so najprej namenjeni vsem prebivalcem Slovenije, saj je knjiga gotovo pravo darilo za vsakega prebivalca samostojne države ob njeni desetletnici, ko iščemo naše temelje, našo zgodovino, korenine, načine življenja in nove turistične cilje. Iskanje identitete niso samo govori politikov, kranjske klobase ali cviček.

Celo avtorji in uredniki knjige so bili gotovo presenečeni, ko so zbrali mavrico informacij o številnih zbirkah, velikih in malih muzejih ter galerijah Slovenije. Razmah zbirk in muzejev je bil ob koncu 20. stoletja tako nepregleden, da so ostale nepopolne vse predhodne, skrbno sestavljene knjige o slovenskih muzejih, njihovih zbirkah in urnikih, ki so jih pisali ugledni muzealci iz Ljubljane: Vesna Bučič, Janez Mesesnel in Hanka Štular ali urejal Gregor Moder s sodelavci. Tokrat sta obe urednici - **Marjeta Ciglenceki** in **Andreja Rihter** - prišli iz muzejev, ki delata zunaj prestolnice. V knjigi pač odseva energija posameznih krajev in predolgo usklajevanje stalnih zbirk glavnih slovenskih muzejev v Ljubljani, ko se ti selijo iz ene prezidave v drugo in potrpežljivo prenašajo ekshibicije načrtovalcev. Bistvo publikacij, ki izhajajo v desetletjih in daljših razmakih (1972, 1979, 1992), je redno in strokovno neoporečno obveščanje publike. Presenečenje našega časa je razcvet malih, privatnih, skoraj butičnih zbirk. Gotovo jih je še več, ker številni ljubitelji svoje skrbno zbrane zaklade pokažejo le sorodni-

kom in prijateljem. Na teh entuziastih, naslednikih Erberga in Strahlov, je bodočnost zbirateljstva. Če bodo in ko bodo prevzeli vsaj del znanja profesionalnih muzealcev in vsi dobili ustrezne prostore, bo muzejstvo cvetelo.

Skupaj z izkušenim sodelavcem založbe **Marjanom Krušičem** sta urednici uskladili podatke stodvajsetih piscev in več desetih fotografov. Avtorji nove knjige so uvrstili v izbor vse ustanove, ki so bile voljne posredovati podatke, na prvem mestu tiste z zbirkami, odprtimi za javnost. Manjka jo Botanični vrt, Zemljepisni muzej, kakšna cerkvena zbirka opreme in par spominskih sob. Nekatere samostojne zbirke so skrite znotraj matičnih ustanov. Zaprtih zbirk in spremenjenih postavitev pa se kljub temu spominjamo z nostalgijo, pogrešamo opuščene, zbirko neevropskih kultur v gradu Goričane, lončarske izdelke iz Podsmreke in razstavišče Arkade v Ljubljani. V množici izbranih muzejev se je pokazala nenavadna kulturna lestvica Slovenije. Daleč spredaj je z največ muzeji prestolnica, skoraj šestkrat manj galerij in muzejev imata Maribor in Ptuj. Obe mesti je prehitelo Celje. Sledijo Idrija, Koper in Piran.

Vsak muzej ima v predstavitvi enako shemo navajanja osnovnih podatkov, dragocenih informacij o odprtosti, telefonih in drugih komunikacijah, o dostopu in vsebini zbirk. Avtorji so v nekaj besedah popisali zgodovino posamezne ustanove in pogosto muzejske stavbe. Muzeji so večinoma dodatno razpoznavni z barvnimi fotografij. S podob žare številni izjemni predmeti iz zbirk, slike, interieri muzejev. Žal manjkajo nekateri posnetki zunanosti objektov, kar bi manj večšim iskalcem pomagalo hitreje prepoznati muzejske hiše v naseljih in zunaj njih. V mini leksikonu muzejev je malo spodbudljajev. Le podnapis ali dva sta zdrsnila na sosednjo fotografijo in telefonske številke

imajo v prevodih kakšno ničlo viška. Pogrešam dodatna vsebinska kazala, da bi radovedni hitreje našli pot do muzejev in slovenske dediščine, saj nihče med nami ne pozna vsega gradiva, zajetega v knjigi, vseh muzejskih hiš in njihovih razkošnih dragocenosti.

Urednici sta izbrali 252 muzejev in zbirk, kar je za naše strnjeno ozemlje izjemna številka. Primerjava z Italijo pokaže, da ima večja in bolj znana sosedja, po zbranih podatkih v knjigi njihovega avtomobilskega kluba, 2777 muzejev, kar je količinsko, če primerjamo poselitev države in njeno velikost, manj kot Slovenija.

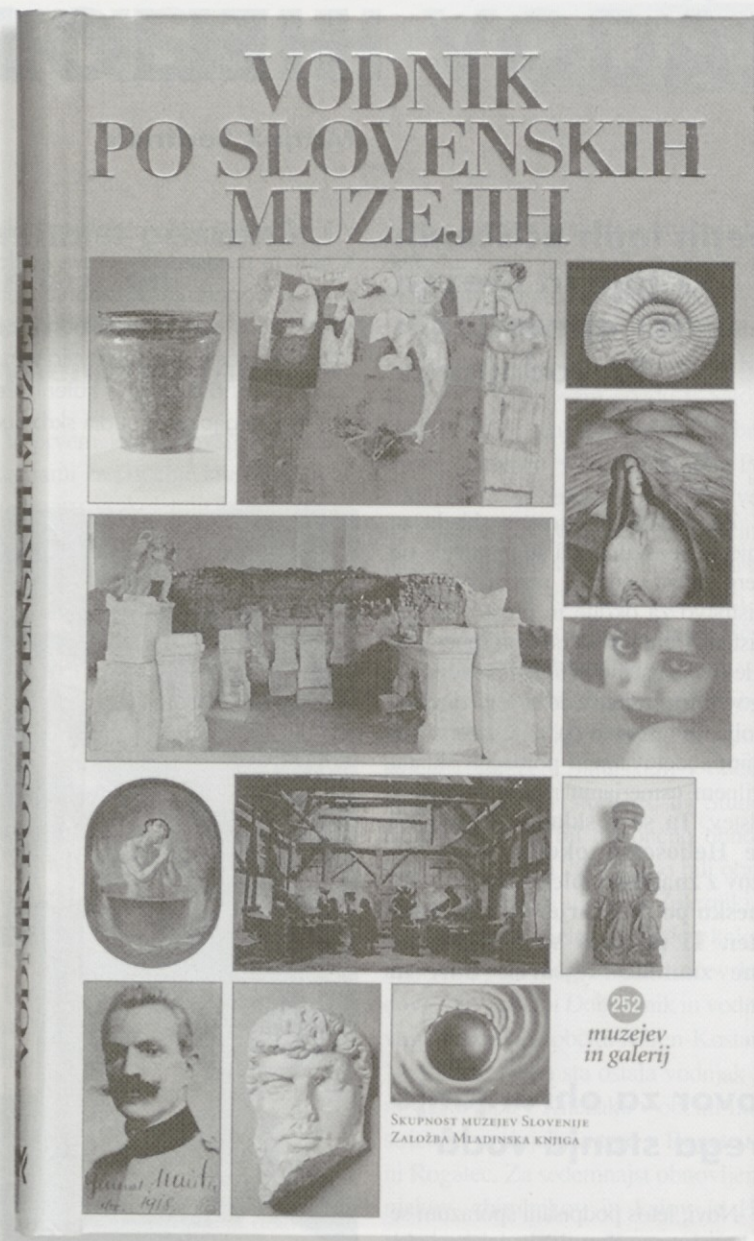
Največji in v veliki meri najbolj vredni eksponati muzejev so same stavbe, saj te kar 24 ur dnevno in brez vstopnine ter vitrin sevajo našo zgodovino. Edini eksponati so, ki niso izvzeti iz svojega prostorskega konteksta. V oskrbi muzejev je kar štiri-deset pomembnih gradov in dvorcev v državi, od Bleda, Bogenšperka, Ptuja do Velike Nedelje, ter dodatno petinsedemdeset različnih kulturnih spomenikov, med katerimi so kmečke domačije, skanseni, alpski skalnjak, kraško jezero in rudniki, celo namensko sezidan muzej. Premalo in premalokrat je poudarjeno prav to dejstvo, čeprav pogumnejši muzealci, podobno kot Mestni muzej v Ljubljani, že slede Louvru in drugim, manj znanim zgledom, kjer je stavba sama nadrejeni element in vodilni motiv razstavljanja. Žalosten je podatek, da vsa Slovenija v desetletju svojega razvoja in še nekaj desetletij pred njim ni postavila niti ene same popolnoma nove muzejske stavbe. V Evropi, Ameriki in celo v Aziji je to skoraj obveza.

Oblikovalec **Matjaž Vipotnik** je za pisce in fotografe opravil veliko dela. Preglasil je izbor neenotnih fotografij in jih sku-

paj z besedili prelil v kompaktno celoto. Skoraj vsaka stran je vipotnikovska, avtorsko prepoznavna. Vipotnik ima pri tem delu poleg izjemnega znanja veliko uporabnih izkušenj, saj je oblikoval že predhodno knjigo o slovenskih muzejih in iz nje ohranil osnovno shemo. Uporabil je predvsem klasična izhodišča razporejanja črkopisov in podob in se izognil številnim, morda uporabnim in premalo izkoriščenim piktogramom ali barvnim kodiranjem. Založba je knjigi dodala geografsko karto, na kateri so označene lokacije vseh opisanih muzejev. Morda bo, podobno kot turističnemu vodniku, knjigi sledila posebna zgoščenka?

Vsak ljubitelj domovine bi moral med poletnimi počitnicami v svojo popotno torbo potisniti vodnik po muzejih. Vsaj za priložnostno listanje in za iskanje zavetja ob dežju, če zveni domoznans-tvo preveč šolsko ali politično. Kdorkoli bo bolj radoveden in bo v bodoče želel videti vse muzeje Slovenije, lahko vsako nedeljo obišče enega. Dovolj dela bo imel za naslednjih pet let. Srečno pot!

Mag. Gojko Zupan,
univ.dipl. umetnostni zgodovinar -
državni podsekretar in pomočnik direktorja
Uprave RS za kulturno dediščino,
Ministrstvo za kulturo, Ljubljana

HELIOS ZA OHRANJANJE SLOVENSКИH VODÂ

Matjaž Ledinek

V petih letih očiščenih 17 jam in brezen ter obnovljenih 17 vodnjakov

V januarju sta v domžalskem Heliosu minister za okolje, prostor in energijo mag. Janez Kopač in predsednik uprave poslovnega sistema Helios Uroš Slavinec podpisala sporazum, ki podaljšuje dosedanje petletno zelo uspešno sodelovanje v okviru Heliosovega sklada za ohranjanje slovenskih vodâ. V luči mednarodnega leta vodâ, ki ga je za leto 2003 razglasila Organizacija združenih narodov, je podpisani novi sporazum tudi močno simbolično dejanje, s katerim želita poslovni sistem Helios in Ministrstvo za okolje, prostor in energijo spodbuditi skrb ljudi za ohranjanje vodnih virov v Sloveniji.

Zgodba o Heliosovem skladu za ohranjanje slovenskih vodâ se je pričela ob svetovnem dnevu vodâ 22. marca 1998, ko sta Ministrstvo za okolje in prostor in poslovni sistem Helios podpisala poseben dogovor. Helios je ustanovil sklad zaradi svojega odgovornega odnosa do širšega družbenega okolja, ministrstvo pa se je zavezalo s strokovnim sodelovanjem pomagati skladu pri pravilnem usmerjanju njegovih finančnih sredstev. Ta se v skladu zbirajo od prodaje Heliosovih okolju prijaznih premazov z znakom ribice v soncu in sicer v znesku po 50 tolarjev za vsak prodani liter. Ti premazi so uveljavljene blagovne znamke Tessarol, Bori in Ideal.

Dogovor za ohranjanje dobrega stanja vodâ

Novi, letos podpisani sporazum se imenuje Dogovor za ohranjanje dobrega stanja vodâ v Sloveniji. Po njem bo Ministrstvo za okolje, prostor in energijo Heliosovemu skladu za ohranjanje slovenskih vodâ še naprej nudilo potrebno strokovno pomoč pri usmerjanju skladovih finančnih sredstev za ohranjanje slovenskih vodâ.

Minister mag. Janez Kopač je posebej poudaril, da je pomembna izkušnja dosedanjega skupnega projekta predvsem navezava resničnega partnerskega odnosa med ministrstvom, gospodarsko družbo Helios, lokalnimi skupnostmi in društvi, ko gre za "prave lokalne vsebine". Heliosova sredstva so bila pomembna za uresničevanje projekta, zavzeto delo sodelujočih pa jih je nekajkrat oplemenitilo. Izjemna energija in zavzetost pri uresničevanju projekta sta pokazali, da pri oživiljanju vsebin, povezanih z identiteto kraja, višina denarnih sredstev ni najpomembnejša. To so dokazali jamarji,

številni mojstri pri obnovi vodnjakov in tudi prav vse otvoritve obnovljenih vodnih zbiralnikov, kalov in vodnjakov. Z njihovo oživitvijo in ponovno rabo se je spodbudilo odgovorno ravnanje ljudi z lokalnimi vodnimi viri in skrb zanje, kar je cilj trajnostno zasnovanega razvoja. Organizacija združenih na-

rodov je leto 2003 razglasila za mednarodno leto vodâ tudi zato, da se okrepi sodelovanje vseh uporabnikov v prizadevanjih za trajnostno rabo vode.

Predsednik Heliosove uprave Uroš Slavinec pa je poudaril, da se bo Heliosov sklad za ohranjanje slovenskih vodâ

še naprej financiral od prodaje Heliosovih okolju prijaznih premazov z znakom ribice v soncu. In ker se njihova prodaja v zadnjem času povečuje, bo Helios nadaljeval svojo skrb za širše družbeno okolje v skladu s svojo dolgoročno razvojno usmerjeno strategijo. Na "domačem dvorišču", je dodal pred-

Sedemnajst očiščenih jam in brezen in prav toliko obnovljenih vodnjakov

V prvem letu delovanja je sklad pričel z akcijami za čiščenje kraških jam in brezen. V okviru vsakoletnih javnih razpisov, objavljenih v slovenskih dnevnikih, so izbrali 17 onesnaženih kraških jam in brezen z območij, ki so bogata na zalogah vodnih virov, neočiščene jame in brezna pa so predstavljala veliko nevarnost za njihovo onesnaženje. Na razpis se je prijavilo nepričakovano veliko jamarskih društev. V letu 1998 so jamarji očistili pet kraških jam in sicer Babjo jamo, jamo Brinščica, Ravbarjevo jamo, Brezno treh dimnikov in Severjevo brezno. V letu 1999 so očistili Ruštov brezen, Javorniško brezno, Suho reber nad Koritnicami in brezno ob cesti na Stare hleve. V letu 2000 so očistili Cukalov brezen, Spodnjo Tomičevo jamo in Bošnarjev brezen. V letu 2001 pa so očistili Brezno S pod Sinjim vrhom, Zajamniško jamo, Selevo jamo ali Jamo v Lazih, Golobje brezno ali Mrakovo jamo in Oprešnikovo jamo. Heliosov sklad je za očiščenje vseh teh jam in brezen prispeval 4,7 milijona tolarjev.

V drugem letu svojega delovanja je Heliosov sklad svojo dejavnost razširil še na druga področja, povezana z vodo. Razmišljanju, da je v Sloveniji veliko vodnjakov, vodnih zajetij in kalov, ki so zapuščeni in propadajo, je sledila odločitev, da sklad spodbudi oživiljanje vodnjakov in kalov. Ker je bil to dokaj zahteven projekt, je sklad k sodelovanju povabil lokalne skupnosti - torej občine, ki so lahko prijavile projekte za obnovo takih vodnih zbiralnikov. Pri njihovi obnovi so zavzeto sodelovali posamezniki, razna društva, združenja, manjša podjetja in podjetniki. Obnovitveni projekti so bili zahtevni, saj so v njih sodelovali strokovnjaki različnih strok. Če ni bilo prvotnih načrtov so pri prenovitvenih delih s svojimi pričevanji sodelovali starejši prebivalci. Veliko vodnjakov ima namreč pomembno etnološko in krajevno vrednost, ki predstavlja imenitno

povezavo med naravno, tehniško in kulturno dediščino in bi jo morali sodobniki varovati in neokrnjeno predati zanamcem.

V letu 1999 sta bila obnovljena vodnjak pri Mevliču v Lokvi na Krasu in vodnjak v Frimovem gozdu v Šalovcih na Goričkem. V letu 2000 so bili obnovljeni Mrzel studenec v občini Gornji Petrovci, vodnjak v Narinu v občini Pivka, vodnjaka na Rakeku in v Ivanjem selu v občini Cerkljica ter slatinski vrelci Ana, Helena in Pavla v Benediktu v Slovenskih goricah. V letu 2001 so bili obnovljeni vodnjak Bč v Podgori v občini Dobrepolje, vodnjak v naselju Zapučke v občini Šempeter-Vrtojba, vodnjak v vasi Žabljek v občini Slovenska Bistrica, vodnjak v Šafarskem v občini Razkrižje in Jožefov studenec na Studencih v Mariboru, ki je bil dokončno obnovljen v letu 2002. V letu 2002 pa so bili obnovljeni Šterna na Plavžu v občini Železniki, občinska štirna v Štanjelu, studenec s kalom v Jelenji vasi pri Predgradu na Kočevskem, Vidov izvir v občini Dobrovnik in vodnjak nad vasjo Lokvica v občini Miren-Kostanjevica. Nedokončana pa sta ostala vodnjak Lukuca in vaška pipa v Knežaku v občini Ilirska Bistrica ter vodnjak na trgu v Rogatcu v občini Rogatec. Za sedemnajst obnovljenih vodnjakov, zbiralnikov in kalov je Heliosov sklad prispeval 6,3 milijona tolarjev.

Poslovni sistem Helios je tako za akcije svojega sklada, namenjenega ohranjanju slovenskih vodâ, v petih letih namenil 12 milijonov tolarjev, kakšnih 20 milijonov tolarjev pa so za obnovo sedemnajstih vodnjakov, zbiralnikov in kalov prispevale občine. Pri vseh čiščenjih jam in brezen ter obnovah vodnjakov pa je bilo opravljeno še veliko prostovoljnega dela, ki ga je težko denarno ovrednotiti!

**Primer trženja
kulture krajine**

MEDNARODNO SREČANJE O VINU V OGLEJU

Verena Vidrih Perko - Matej Župančič

V italijanskem Ogleju je bilo pred zadnjo nedeljo v letu 2002 mednarodno strokovno posvetovanje z naslovom Rimsko vino med posvečenim in profanim, ki sta ga pripravila Akvilejska arheološka skupina in Ustanovni komite za predstavitev vin akvilejskega podežolja.

Srečanje je bilo zasnovano kot predstavitev nekaterih sodobnih furlanskih vrst vina, vendar na čisto poseben način, saj je bilo na njem mogoče prepoznati bogato kulturno in gospodarsko tradicijo ter kulturo, povezano s pridelovanjem in pitjem dobrega vina.

Konferenca je bila organizirana v dvorani oglejske mestne hiše in nanjo so bili povabljeni mnogi člani lokalnih zgodovinskih in kulturnih društev. Med njimi smo srečali nekaj znanih arheoloških imen, med drugim direktorico oglejskega Državnega arheološkega muzeja in hkrati Nadzorništva za arheologijo dežele Furlanije in Julijske krajine dr. Franco Maselli Scotti ter specialiste iz padovanske in veronske univerze. Žal je manjkal napovedani direktor celovškega deželnege muzeja Gernot Piccottini, ki je skupaj s slovensko predavateljico zastopal sosednje države.

Il vino romano tra sacro e profano.

Convegno internazionale, Aquileia 22.12. 2002.

Gruppo Archeologico Aquileiese e il Comitato promotore della Rassegna dei Vini dell'Agro Aquileiese.

O vinu v rimskem času

Po slovesnem, že napol prazničnem nagovoru dr. France Maselli Scotti so se začela strokovna predavanja. Raziskovalna skupina iz Padove s Stefano Pesavento Mattioli, Stello Busano in Silvio Cipriano je predstavila rezultate dolgoletnih raziskovanj zgodnjeantičnega transportnega posodja za vino, ki so ga proizvajali številni centri v zgornjem Jadranu, in je tesno povezano z začetki širjenja romanizacije in rimske oblasti na ta območja v prvih dveh stoletjih našega štetja. Proces je namreč povezan z ustanavljanjem novih mest, rimskih kolonij, ki so jim bila dodeljena obsežna plodna zemljišča v severni Italiji, pozneje tudi v Istri. Ustanavljanje novih mest je bilo del strateškega načrta pri rimskih osvojitvah in organsko povezano z obsežnimi izsuševanji močvirij, z gradnjo kanalov na rekah, z melioracijo slabših zemljišč in nazadnje s povezovanjem nanovo zasedenega ozemlja s cestno mrežo.

Za Kras in Istro je bil gotovo eden izmed najpomembnejših dogodkov ustanovitve Akvileje leta 181 pred našim štetjem. In le malo zatem je *via Postumia* povezala Tirensko morje z jadransko obalo. Zasedena ozemlja so postala močni pridelovalni centri

žita, olja in vina, o čemer lahko danes beremo pri antičnih avtorjih in raziskujemo na podlagi ostankov transportnega posodja - amfor. Skupina raziskovalk iz Padove se že dlje časa ukvarja z zgodnjeantičnimi jadranskimi amforami za vino oblike Lamboglia 2 in Dressel 6A ter z nekaterimi poznejšimi, ki jih poznamo kot večnamensko posodje, predvsem v obliki z lijakastim ustjem in morda tudi Dressel 6B. Te so služile v prvi vrsti kot posodje za olje. Nekatere izmed teh oblik so proizvajali tudi v Akvileji in njenem zaledju. Raziskovalke so pokazale odlično zasnovano statistiko in opozorile, da v prvih stoletjih našega štetja narašča prisotnost egejskega vinskega posodja v severnoitalijskih mestih, po čemer bi morda lahko sklepali o padanju italške proizvodnje in s tem o krizi gospodarstva, morda pa tudi o čedalje večji uporabi sodov. Posebna zanimivost so bili rezultati nekaterih novejših izkopavanj rimskih vinarskih obratov, kjer lahko opazimo uporabo različnih tipov stiskalnic na vzvod in z utežmi, pa tudi čisto navadnih bazenčkov za tlačenje grozdja z nogami. Kaže, da so bili prostori s sodi dostiokrat tudi ogrevani zaradi olajšanja vrenja, in domneva se, da je do tega prihajalo predvsem v severnejših krajih.

Pogled iz Vipavske doline proti Razdrtem in Nanosu, kjer je ob stičišču vipavskega in kraškega kraka Jantarne poti stala zgodnjeantična trgovska postojanka Okra. - Fotografija: V. Perko

Izviren način predstavitve nove sorte furlanskega vina

Sredi dopoldneva je sledila slovesna predstavitev nove sorte rdečega vina, ki ga naši sosedge ne ponujajo na tržišču le kot steklenico *ta rdečega*, temveč predvsem kot izdelek furlanske pokrajine z bogato zgodovinsko in kulturno tradicijo. Furlani se zavedajo svojih zgodovinskih korenin in vabijo v goste obiskovalce, ki znajo ceniti njihova vsesplošna prizadevanja za ohranjanje zgodovinske, kulturne in gospodarske krajine. Spregovorili so kmetijci, vinarji pa tudi arhitekti in oblikovalci.

Gostiteljja, ljubezniva Silvia Blason Scarel in Alviano Scarel, vodja oglejske arheološke skupine, sta pripravila izjemno prijetno presenečenje v bližnji *osteriji*. Obed je bil sestavljen iz samih preprostih furlanskih jedi, ki bi jih navsezadnje lahko jedli popolnoma enake tudi kjerkoli v Vipavski dolini ali na spodnjem Krasu: ješprenj iz velike lončene posode, polenta s kislo repo in klobaso, fritalja z zelišči in na koncu - skodelica vroče čokolade z zgodbico o furlanskem župniku, pobožnem in skromnem možu, ki da je nadvse ljubil vročo čokolado in se te slabosti močno sramoval kot največjega greha. Zaradi izjemnih občutkov krivde se je greha tudi izpovedal škofu, ki pa mu je brz odvmil, češ, pij tisto svojo čokolado, kolikor hočeš, in me ne gnjavi ...

Silvia Scarel, pozorna gostiteljica, je zgodbico povezala s skodelico "internacionalne" čokolade v šopek lokalnih dobrot, ki jih gostiteljji skupaj s pokrajino, pridelki in kulturno dediščino ponujajo kot "svojo" širni Evropi. Ponudba, ki bi lahko celo komu delovala preskromno, je dobila močan kulturno-antropološki naboj in s tem postala zares vabljliva za izbirčno Evropo, ki si želi poleg obilja in internacionalnosti predvsem lokalnih znamenitosti, kulturne povezanosti in ukoreninjenosti v pokrajini.

O uporabi vina v medicini in pri kulturnih obredih

Popoldansko srečanje se je nadaljevalo z bogatimi prispevki o vinu v Dionizovem kultu, neločljivo povezanem z obredjem umiranja in ponovnega rojevanja, z brezumnim veseljačenjem in z rojstvom ene izmed največjih antičnih umetnosti - gledališčem. Predavatelj z veronske univerze, profesor Attilio Mastrocinque, je spretno povezoval etruščansko in venetsko mitologijo s starogrškim umetniškim izročilom in nam odkril marsikatero podrobnost, ki je poznana le klasicistom. Vino je s tem dobilo zgodovinsko-antropološki okvir. V nadaljevanju je profesor Alfredo Buonopane na široko predstavil vino v antični medicini. S tem nam je približal še eno vlogo vina, ki jo današnji človek v poplavi umetnih medikamentov le stežka dojame. Znanih je namreč mnogo an-

Zgodnjerimska amfora za jadransko vino, Mestni muzej Ljubljana in mala poznoantična amfora za ciprsko ali sirijsko vino iz Predjame, Notranjski muzej Postojna. - Fotografija: V. Perko.

ZGODOVINA VINARSTVA

tičnih del, ki govorijo o vlogi vina kot zdravila, a ne le, kot poje Iztok Mlakar, za dobro kri, temveč tudi za zdravljenje ran, ledvičnih kamnov, vnetij sečil in pri nekaterih vrstah tudi kot abortiv. Seveda so vino v antiki pili mešano z vodo; ženskam je bilo strogo prepovedano piti v sakralne namene pridelana čista vina. Zato pa je bila velika potrošnja posebnih mešanic vin z medom, s prevretim sadnim sokom in z na pol prevretim mostom, z zelišči, dišavnicami in oljem ... saj navsezadnje, je zapisal Tacit, da je cesarica Livija, Avgustova žena, dočakala visoko starost zato, ker je pila odlično črno vino, ki so ga obrodile trte na njenem posestvu v bližini Timave.

O vinu in pivu na slovenskih tleh v antiki

Verena Perko je pri predstavitvi dolgoletnih raziskav o vinu na slovenskem območju v antiki izhajala iz mnogih spoznanj, ki smo jih poželi na mednarodnem sestanku o vinu in vinski trti v Kopru 1999 (*Annales, Ser. Hist. Sociol.*, 10/2, 2000). O uvozu vina iz Sredozemlja pričajo na Slovenskem najdbe vinskega posodja v prazgodovinskih grobovih, upodobitve na situlah in pričevanja antičnih piscev. Vino je bilo med staroselskim prebivalstvom stvar prestiža; posebej Kelti so bili izjemni potrošniki vina. Kot lahko beremo pri Strabonu, so Kelti vino prelivali v pristaniščih iz amfor v mehove in sode. Torej večidel lahko le slutimo, kako zelo je bila trgovina živahna; verjetno bolj, kot moremo sklepati iz odkritega amforičnega gradiva. Amfora sama je namreč z vsem spremnim grafičnim aparatom, z žigi in neredko z napismi predstavljala del procesa romanizacije in njenega političnega in socialnega manifesta (s pismenostjo in z načinom prehranjevanja), ki se utrdi z vključitvijo današnjega zahodnega slovenskega ozemlja v Galijo Cisalpino oziroma italško Deseto regijo v času cesarja Avgusta.

Morda se še najbolj približamo resničnemu stanju v zgodnjeantičnem ob-

dobju, če primerjamo deleže posodja za vino z deleži posodja za garum*, olje ter suho sadje. Pri teh izračunih in ocenah bi se morali držati predvsem urbanih jeder, v katerih je sredozemska prehrana skupaj z znanjem latinščine in s pismenostjo istovetna s pripadnostjo rimski državi. Staroselsko prebivalstvo podeželja medtem živi na star način še nekaj generacij, vsaj še v prva desetletja drugega stoletja našega štetja. Vinska amfora ali posoda za olje v ruralnem okolju pomeni v prvi vrsti njeno sekundarno uporabo. To posredno dokazuje predvsem velika prisotnost posodja za pitje piva lokalne proizvodnje, vsekakor iz stare latenske tradicije. Tudi v grobovih še nekaj desetletij v prvem stoletju najdemo visoke pokale in čaše lokalne proizvodnje stroge keltske tradicije.

Poleg uvažanja kvalitetnega vina pa je gotovo obstajala tudi lokalna proizvodnja piva in seveda tudi ob nekaterih vrstah manj kvalitetnega vina. O tem govorijo najdbe dvojnih pivskih servisov v grobovih, ostanki številnih sodov in njihove upodobitve na antičnih spomenikih, kakor tudi najdba bronaste pipice za prenos sod na Ptuj. Da so antični prebivalci naših krajev poznali trto in pridelavo vina, dokazuje tudi najdba

Poznoantična amfora za palestinsko vino iz Gaze, odkrita na Kapucinskem vrtu v Kopru. Pokrajinski muzej Koper. - Fotografija: M. Župančič.

sodarskega orodja z Grdavovega hriba pri Radomljah. Sama izdelava sodov, ki je očitno sodila med vsakdanja opravila tedanjih tesarjev, pa vendarle še ne pomeni izključnega dokaza za gojenje vinske trte in proizvodnjo vina, četudi temu v prid govori tudi edikt cesarja Proba, ki dovoljuje saditev vinske trte tudi v provincah.

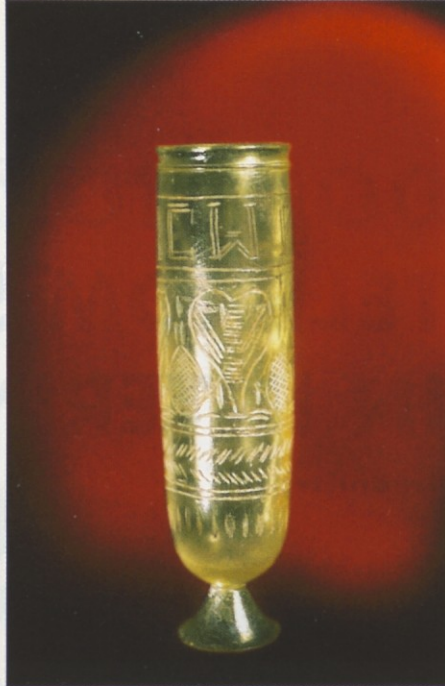
Z opaznim uveljavljanjem rečnega transporta se spremeni tudi transportno posodje, ki se prilagodi oblikam rečnih ladij z ravnim dnom. Pojavijo se amfore z ravnim dnom in predvsem sodi. Tej domnevi v prid

Moža, ki vodita na povodcu konja, natovorjenega z mehovi vina. Prizor s situle. - Fotografija: B. Križ, Dolenjski muzej Novo mesto.

Poznoantična amfora za kartažansko vino. Istovrstne so bile odkrite tudi na Rodiku in v Štanjelu. Pokrajinski muzej Ptuj. - Fotografija: M. Vomer Gojkovič.

Steklena čaša z napitnico v grškem jeziku z Bršljina pri Novem mestu. Prirodoslovni muzej na Dunaju. - Fotografija B. Križ, Dolenjski muzej Novo mesto.

Uporaben model strokovnega srečanja za trženje kulturne pokrajine

Zaključki so izjemno heterogeno vsebino predprazničnega mednarodnega srečanja strnili v celoto, katere največje bogastvo predstavlja prav interdisciplinarnost, ki je bila predstavljena na visoki strokovni ravni, pa vendar na poljuden način. Poleg različnih strokovnjakov so bili med poslušalci tudi številni ljubitelji rimske arheologije in akvilejskih starokrščanskih bazilik, Furlanije in njenega ljudskega izročila, pa tudi ljudje, ki se jim ni zdelo škoda posvetiti zadnje predpraznične nedelje zanimivim predavanjem o vinu in trti.

Ob misli na nedavno srečanje oljkarjev v Kopru (Mednarodni znanstveni sestanek »Novi raziskovalni pristopi v oljkarstvu in sredozemskem kmetijstvu«, Koper, 13. 12. 2002), na katerem smo slišali številna predavanja o uporabi, gojenju in razvoju oljkarstva v Istri, lahko rečemo, da smo v Kopru žal pozabili na sakralno vlogo oljčnega olja. Pogled na tovrstno uporabo bi lahko prispeval izjemno zanimiva spoznanja oljkarjem in odprl strokovno prireditev mnogim poslušalcem, ki jih širše zasnovane teme zanimajo, le če so na zanimiv in poljuden način ponujene. Z razširitvijo teme pa se odprejo tudi vrata trdno zaprtih strokovnih znanj, ki se prelijejo v védenje mnogih. To pa je zaželeni in priporočeni cilj sodobnih evropskih znanstvenih in strokovnih gibanj.

gotovo govori tudi veliko število steklenega posodja, ki je spričo cenenosti proizvodnje in obsežne razširjenosti steklarske industrije moglo postati pomemben člen v (rečnem) transportu. Vemo, da so malodane v slehernem mestecu rimskega imperija že v drugem stoletju obstajale steklarske delavnice za sekundarno predelavo, v katerih so izdelovali v prvi vrsti ceneno in enostavno posodje. Steklenice kvadratnih oblik so, ovite v slamo, postale zelo primerne za transport. Vanje so pretakali tekočine iz velikih sodov v rečnih pristaniščih. Težkemu gospodarskemu položaju in oslabljeni kupni moči srednjega razreda nedvomno dobro ustreza tudi temu primerna manjša velikost steklenega posodja v primerjavi z velikimi, za kopenski transport okornimi in dražjimi amforami. V pozni antiki se z rednimi importi prehrabnih izdelkov, med njimi seveda tudi vina, srečujemo le še v obalnih mestih, npr. v Piranu in Kopru.

Mesta v notranjosti si po hunskih vpadih sredi 5. stoletja ne opomorejo več. Arheološke sledi iz poznega 5. in 6. stol. so v Emoni, Petovionu in Celeji redke. Ostajajo le še cerkveni dokumenti, ki izpričujejo obstoj škofij vse do prihoda Slovanov, ko ugasnejo še morebitni zadnji ostanki urbanosti.

Najdbe steklenih čaš v poznoantičnih grobovih in odkritja redkih vinskih amfor v višinskih naselbinah, kamor so se prebivalci mest umaknili, povežemo predvsem z evharistično uporabo vina. Na Rifniku, Vranju, v Kranju, na Ajdnu in na številnih drugih poznoantičnih postojankah odkrite male am-

fore - spatejoni - so skoraj gotovo dokaz za uvoz majhnih količin dobrega, *ta mašnega* vina. Temu v prid govori predvsem njihova velikost; tri četrt litra vina zadostuje za skromne (evharistične) potrebe ravno toliko časa, da se še ne skisa; v nasprotju z oljem (enako nepogrešljivim v obrednih namenih), ki je obstojno tudi do treh let. Na poznoantičnih višinskih postojankah lahko zapazimo največkrat le dve vrsti amfor; večje vzhodno-mediteranske (za olje) in majhne, tričetrtlitrsko vinsko posodje.

O uporabi vina v krščanskem obredju

Zadnje predavanje je bilo namenjeno vinu v krščanskem obredju. Duhovnik Sandro Piussi je ob izbranih drobcih svetopisemskih tekstov interpretiral obredje v povezavi s starokrščansko arhitekturo ter nam z marsikaterim detajlom približal judovsko krščansko simboliko in jo trdno povezal z antičnimi miti ter uporabo vina v sakralnem in profanem svetu. Za publiko so bili izjemno povedni prav deli, ki so povezali uporabo vina, kot ga poznamo iz antičnih profanih tekstov in arheoloških najdb v grobovih. Predavatelj je navezal svoja izvajanja na čašo iz Novega mesta z vrezano napitnico v grščini. Izlivanje vina v grobno jamo, libacija, ki ga poznano še iz homerskih opevanj, je še danes običajno v vzhodno-krščanskem pogrebem obredju.

Dr. Verena Vidrih Perko, univ. dipl. arheologinja - kustosinja v Gorenjskem muzeju v Kranju, docentka na Filozofski fakulteti v Ljubljani in znanstvena sodelavka Znanstvenoraziskovalnega središča v Kopru

Matej Župančič, univ. dipl. arheolog - kustos v Pokrajinskem muzeju v Kopru in znanstveni sodelavec Znanstvenoraziskovalnega središča v Kopru

* garum je ribja omaka, narejena na poseben način.

**Za oltarno sliko
sv. Antona Puščavnika
iz Škrbine**

DONATORJA TELEKOM SLOVENIJE IN INTERINA

Uredništvo

Na povabilo uredništva v zadnji, 56. številki Krasa, da iščemo donatorja za restavriranje oltarne slike sv. Antona Puščavnika iz istoimenske cerkve v Škrbini, sta se že odzvali družba Telekom Slovenije in INTERINA s svojo Poslovno enoto Plin Kozina. Telekom Slovenije bo s svojo donacijo omogočil Župnišću Komen pokriti stroške za restavriranje nepričakovano odkrite oltarne slike sv. Antona Puščavnika iz začetkov 17. ali celo iz konca 16. stoletja, naslikane pod starejšo sliko istega svetnika - zaščitnika škrbinske cerkve in župnije. Družba INTERINA pa bo s svojo donacijo omogočila delo strokovne komisije, ki bo spremljala restavratorski poseg akademske slikarke in restavratorke mag. Nataše Lapanja Jazbec, pripravo ekspertnega poročila o odkriti sliki ter predstavitev restavrirane umetnine javnosti.

Po naročilu komenskega župnika Petra Černigoja je restavratorica mag. Nataša Lapanja Jazbec prevzela v konserviranje oltarno sliko na deski s podobo sv. Antona Puščavnika iz škrbinske cerkve. Ko se je strokovnjakinja lotila zahtevnega dela, je ugotovila, da je pod svetnikovo sliko naslikana še ena, lepša podoba tega svetnika. Zato je predlagala rentgenski pregled slike, ki je njeno domnevo potrdil. In obvestila je poleg kolegov v Novi Gorici še dr. Ferdinanda Šerbelja iz Narodne galerije v Ljubljani, da o sliki pove svoje mnenje.

Dr. Ferdinand Šerbelj pravi: "... Gotovo je samo to, da imamo pri tej sliki opraviti z razmeroma zelo dobro ohranjenim in kakovostnim delom, lahko iz pozne renesanse, verjetno iz poznega manierizma, to je iz stilnega obdobja, ki ga v pokrajinah v tesnejšem stiku z Italijo zaznavamo od poznega 16. stoletja vse do začetka 17. stoletja. Slikarskih izdelkov iz tega obdobja je bilo v

kraških cerkvah prav gotovo nekaj. Toda z razcvetom baročnih prenov cerkvâ in novogradenj se je veliko starejšega cerkvenega inventarja porazgubilo. Zato je prvotni videz škrbinske slike sv. Antona Puščavnika, ki se skriva pod preslikavo iz 19. stoletja, lep izziv za stroko. Ob primernem restavratorskem posegu se nam obeta zanimivo umetniško delo, ki zasluži vso našo pozornost kot dedičev in hkrati tudi varuhov naše kulturne dediščine. Z uspešnim restavratorskim posegom bi se tako med nas 'vrnila' umetnina, kakršnih, glede na domnevni čas nastanka, na vsem Krasu ne premoremo niti ene in

tudi v širšem radiusu so slike iz prehoda v 17. stoletje precej redke".

O samem restavratorskem posegu mag. Nataše Lapanja Jazbec in o ugotovitvah strokovne komisije, ki bo poseg spremljala, bomo sproti poročali. Saj bo slovenska sakralna likovna umetnost s finančno pomočjo družbe Telekom Slovenije in družbe INTERINA - Poslovna enota Plin Kozina obogatena za pomembno vrednoto naše kulturne dediščine.

“Mojstrovine Slovenije” Založbe Rokus:

PONOVITVE ZGODOVINSKEGA SPOMINA

Janez Bogataj

Želja po repliciranju posameznih mojstrov in dediščine sega daleč v zgodovino. Najprej so predstavniki zgornjih družbenih skupin naročali kar najbolj popolne posnetke izvirnikov slik, kipov, pohištva. Zlasti z razvojem turizma od 2. polovice 19. stoletja dalje se je izdelovanje ponovitev zgodovinskega spomina razširilo in postalo dostopno v najbolj množičnih razsežnostih ...

Izdelovanje replik je prav gotovo eno zahtevnejših rokodelskih del, čeprav bi površno lahko menili, da je že znani izdelek popolnoma preprosto ponoviti oz. ponarediti. To seveda ni tako, razen če poskušajo izdelovalci ubirati razne tehnološke in druge bližnjice. Vendar replicirati pomeni v popolnosti ponoviti pričevanje zgodovinskega spomina. To pomeni popolno obvladovanje tehnologij, gradiv. Spreminjanja, poenostavljanja, dodajanja ali odzemanja ne pridejo v poštev. Pri izdelovanju replik poslikanih predmetov ali izdelkov npr. pogosto opazim, da se takega dela loteva cela vrsta ljudi, ki nima niti temeljne likovne oz. risarsko-slikarske nadarjenosti. Drugi pogost negativen pojav je tudi spreminjanje izvirnika. Po-

samezni avtorji si preprosto začenjajo izmišljati nove motive, ornamente, barvne kombinacije ipd. (npr. pri poslikanih skrinjah, panjskih končnicah itd.). To je seveda neresno početje, ki tak tip izdelovanja replik uvršča v okvire povprečja in turističnega kiča. Ta ima sicer svojo tržno nišo, seveda v konkretnih družbenih okoljih ali skupinah prebivalstva. O nekaterih vrstah repliciranja pa sem sicer že spregovoril ob posameznih gradivih v prejšnjih poglavjih...

Med rokodelstva, pri katerih je potrebno temeljito znanje o različnih gradivih in njihovih lastnostih, sodi tudi **izdelovanje miniaturn ali pomanjšav**. To področje je seveda zelo priljubljeno, značilen primer samouškega konjičarstva. Vendar avtorji pogosto ne razčistijo niti temeljnega vprašanja, kaj je sploh primerno za pomanjševanje. Tako se npr. dogaja, da nekdo pomanjša staro kmečko hišo ali kozolec, toda streho pokrije s pravo slamo, ki jo nalepi na neko osnovo. Nek izdelovalec mi je dejal: “Ali naj torej pomanjšam tudi slamo?” Njegovo vprašanje je hkrati tudi že odgovor. Gledano s funkcionalnega, uporabnega vidika so najrazličnejše pomanjšave v glavnem odlični lovci prahu v naših bivalnih prostorih. Se-

veda so tudi tukaj izjeme, zlasti takrat, kadar imajo take pomanjšave širši, izobraževalni ali predstavitveni pomen. Vseh tipov kmečkih hiš na Slovenskem, npr. iz 19. stoletja, se v muzeju ne bi dalo postaviti v naravni velikosti ali z drugimi vizualnimi načini (npr. fotografije, načrti), zato je najprimernejši način pomanjševanje, izdelovanje vrhunskih pomanjšanih modelov, ki imajo lahko tudi velik izobraževalni pomen. Razred zase v izdelovanju pomanjšav predstavlja **Janko Samsa** iz Žirja pri Sežani, ki izdeluje zares vrhunske pomanjšave dediščine naših vozov za konjsko ali govejo vprego. Vozovi nastajajo v enotnem razmerju 1:7 in so v vseh najmanjših podrobnostih enaki originalom. Tako Samsa tudi okuje platišča, izdelava pomanjšave zavornih mehanizmov in drugo. Posebna vrednost njegovih pomanjšav je tudi prikaz vloge ali pomena posameznih vozov: od prevažanja hlodovine iz gozdov do vožnje sena s travnikov in drugih načinov prevoza na krajše in daljše razdalje, s katerimi se ponaša bogata zgodovina prevoznitva ali furmanstva. Med številnimi izdelki Janka Samse, ki še nastajajo, je tudi vsa tipologija vozov na Slovenskem, z regionalnimi različicami in posebnostmi.

Prof. dr. Janez Bogataj, doktor etnoloških znanosti in profesor zgodovine umetnosti, Filozofska fakulteta v Ljubljani

Škalon, kamnolomski voz za prevažanje velikih kamnitih blokov iz kamnolomov.

Izredno kakovostne pomanjšave vozov Janka Samse s prikazom vrste in načina prevažanja so ne le tehnološko mojstrstvo, ampak imajo tudi didaktičen pomen. - Fotografija iz Bogatajeve knjige “Mojstrovine Slovenije”, Založba Rokus, Ljubljana

Dragocen zgodovinski spomin naslednjim rodovom

JANKO SAMSA IN NJEGOVE MINIATURE

Gabrijela Rebec-Škrinjar

Gospoda Janka Samso iz Žirja 26 pri Sežani poznam že od malih nog kot zgovornega in zelo prijaznega moža. A do pred nekaj leti še nisem vedela, da goji veliko zanimanje za preteklost in za ohranjanje starega. In niti nisem vedela, da so njegove roke tako spretno in natančne, da je postal znan kot rokodelski mojster.

Janko Samsa pravi, da noče biti galanterist. In prav gotovo ni in ne bo. Njegove pomanjšave vozov in vinskih stiskalnic so popolne kopije originalov in s tem tudi po mnenju kritičnih poznavalcev vrhunski ter unikatni ročni izdelki. Svoje mojstrstvo pa bo pokazal tudi z izdelavo voza, kakršnega so pred kakšnimi pet tisoč leti uporabljali koliščarji na obronkih Ljubljanskega barja*. Zato je prav, da je predstavljen tudi na straneh revije Kras.

Janko Samsa se je rodil leta 1949 v Stari Sušici v Košanski dolini. Njegovi predniki so se med drugim ukvarjali tudi z mizarstvom in s kovaštvom. Tudi on je, odkar pomni, ljubitelj lesa in lesenih izdelkov. V šestem razredu osnovne šole je pri ročnih delih izdelal prvi voz - voz z gnojnim košem. Seveda ni bil tako natančno napravljen, kot so narejeni njegovi vozovi danes. Bil pa je le in nanj je zelo ponosen... Toda življenje je hotelo, da je Janko Samsa postal železničar in se po poroki z Danilo Kocjan - sedaj Samsa - preselil v Žirje in postal pravi Kraševcevec.

Njegova želja po obdelavi lesa pa ni zamrla. In ko sta njegova otroka - Barbara in Peter - v otroški radovednosti očeta vedno bolj kaj spraševala o starih časih, se je zamislil nad spoznanjem, kako mlada generacija iz leta v leto manj ve o življenju nekoč. Tako si je rekel: "Če že vedno kaj žagam in skobljam, zakaj ne bi naredil nekaj, kar bi bilo res pravi spomin na nekdanje čase, četudi bo to samo miniatura - pomanjšava?"

Odločil se je za izdelovanje tistega, kar je preprostemu kmečkemu človeku

nekdaj prinašalo kruh. Danes pomanjšuje ročne vozičke, sani, kmečke in furmanske vozove, vinske stiskalnice in naprave, ki so jih ljudje uporabljali v povezavi s tem. In ko mu kdo reče, da v svoji zbirki nima le še zapravljenega, mu odvrne, da zato, ker ta preprostemu Slovincu pač ni pomagal preživeti, pa zato ne sodi zraven.

Jankovo delo temelji na raziskovanju. Sistematično je začel po terenu iskati "v zadnjem trenutku", kot pravi. Takrat, v osemdesetih letih, ko so po kraških in brkinskih vaseh nekateri kmetje pri delu še uporabljali stare vozove z živalsko vprego (in jih sedaj ne uporabljajo več), živeli pa so še že ostareli bognarji, to so kolarji, ki so iz lastnih izkušenj lahko povedali, kako so izdelovali vozove... Kmečki voz ni bil nikdar narejen po načrtu. Njegov videz je bil odvisen od mojstra, od naročnikovih denarnih zmogljivosti in, seveda, od njegovih potreb. Gospod Janko je tako najprej "brskal" po bližnji okolici, nato pa vse širše. Danes lahko med njegovimi mojstrovinami najdemo primerke vozov in preš z vse Slovenije.

* Bralcem priporočamo prebrati Slovenske novice, ki so 24. februarja 2003 objavile na 1. in 3. strani obsežen sestavek Domna Mala "Naše kolo uradno najstarejše na svetu". V njem preberemo, da je leseno kolo, ki ga je leta 2001 na Ljubljanskem barju na Starih Gmajnah našla ekipa Inštituta za arheologijo Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti, sedaj tudi uradno potrjeno najstarejše kolo na svetu. Staro je najmanj 5100 in največ 5350 let. Da je najmanj sto let starejše od podobnih najdb v Švici in Nemčiji, so z radiokarbonsko metodo potrdili dunajski strokovnjaki. In mojster Janko Samsa iz Žirja že izdeluje na osnovi najdenega kolesa rekonstrukcijo voza v naravni velikosti. Eno kolo je iz jesenovih plošč že naredil. Sedaj končuje drugo kolo. V gozdu je poiskal več kot tri metre dolgo rogovo za okvir, voje. Na voje pa ne bo postavil ničesar, ker se še ne ve, kaj je tam bilo. Morda pleten koš, morda koš iz kože? - V uredništvu Krasa bomo počakali do junija, da bo barjanski voz dokončan in predstavljen, in podrobneje poročali o pomembnem odkritju arheologov.

Lojtmik z "ruhami".

Kulerčka, kraški voziček
za prevažanje
manjših tovorov.

Samsovo delo temelji na natančnem raziskovanju in vodenju dokumentacije. Ohranjene stare vozove fotografira, izmeri, nariše njihove načrte in si zapiše o njih vse pomembne podatke. Pri rekonstrukcijah vozov, ki jih v naravni velikosti ni več, pa si pomaga s starimi fotografijami, iz ustnimi pričevanji in z literaturo, katere pa ni prav veliko. Na tak način mu je, na primer, uspela tudi rekonstrukcija voza za prevažanje kamnitih blokov pri gradnji viaduktov za južno železnico v 19. stoletju.

Izredna Jankova redoljubnost in vestnost se kaže prav v vseh fazah njegovega dela, saj upošteva prav vse podrobnosti. Ko njegove izdelke, ki so vsi pomanjšani v razmerju 1:7, vidiš pred seboj, ostrmiš in kar ne moreš stran, saj se ti zdi, kot da bi stal poleg pravega voza. In da obiskovalec oziroma gledalec ve, čemu je voz služil, mojster Samsa poskrbi s miniaturnimi orodji in napravami, ki jih "naloži" na voz.

V vseh tisočih in tisočih urah in dneh, ki jih ni mogoče prešteti, je Janko Samsa naredil kakšnih 75 različnih vozov. Njegova domača zbirka jih šteje kakšnih petdeset. Druge je posodil muzejem... Preveč torej, da bi mogla vse opisati. Zato sem za bralce Krasa izbrala tri iz naše okolice, to je iz okolice Povirja, saj so mi kot Kraševki najbolj domači!

Lojtnik z "ruhami"

Na fotografiji je lažji kmečki voz iz začetka 20. stoletja. Na njem so rjuhe, po domače "ruhe", polne sena. Kraški lojtniki so bili lahki, klini na lojtrnicah pa so bili zelo gosti. Zakaj? Janko Samsa pravi, da ima pri vozovih vsak zakaj svoj zato. Zato hoče tudi pri svojem raziskovanju vsaki stvari priti do dna. Po Krasu so poti zelo slabe, kamnite; teren ni raven. Poleg tega je bilo v naših krajih malo konj; vozove so vlekle pretežno krave. Seno je drobno, ob poteh pa raste gr-

movje, ki je seno trgalo z voz. Zato so velikokrat na lojtnik naložili seno, ki je bilo povezano v rjuhe. Te so značilne za prostor med Divačo in Sežano. Lojtnike poznajo tudi drugod po Krasu, vendar nalagajo nanje seno, ki je spravljeno v senene koše - žbrince. Na našem prostoru pa senenih košev ni. In v zvezi s tem starejši Povirci še pomnijo zbadljivko za Povirca: "P'li, p'li t' mla-la ruharja povirskega!" - "Poglej, pogled tamle ruharja povirskega!" (op. avtorice).

Kulerčka

Kulerčka je najbolj značilen kraški voziček, čeprav ga nekatere vasi na Krasu ne poznajo. Drugod po Sloveniji ga ni. Nekaj podobnega je Janko Samsa našel le na Bloški planoti, vendar je tam nastal iz sani. Še danes se po naših vaseh kulerčka uporablja za prevažanje sveže trave za dnevno oskrbo živali, pa tudi za prevažanje poljskih pridelkov; seveda v manjši količini.

Škalon

Tudi škalon je posebnost Krasa. To je kamnolomski voz, s katerim so prevažali velike in težke kamnite bloke iz kamnolomov. Original tega izjemno težkega in čvrstega voza je "doma" v Vrhovljah nad Sežano. Vleklo ga je od šest do osem parov volov. Po Samsovi presoji je škalon zmožgal do 20 ton bremena. In verjetno je takšno breme kdaj tudi peljal. Prav gotovo leta 1936, ko so v Trstu zidali Banco di Napoli in s takim vozom iz kamnoloma odpeljali portale za vhodni porton, to je vhod v to banko.

Samsova posebnost je tudi izdelovanje vinskih preš. Razvrstil jih je v dve skupini. Velika razlika je namreč med stiskalnici zahodne in vzhodne Slovenije. Osnovna preša na našem območju je imela vijak vpet zgoraj in spodaj, koš ali rebra pa so bili iz letev. Na drugem koncu Slovenije pa je bil

vijak vpet le na zgornji strani, na njem pa je bila natakljena utež, ki je s svojo maso stiskala grozdje. Koš je bil običajno iz desk ali pa tudi pleten. Izdelovalci so imeli tudi veliko domišljije in tudi patente so si že takrat kar pogosto kradli. Tako kot originali so tudi Samsove miniature vinskih preš ročno narejeni unikati in to v merilu 1:7.

Pravijo, da dober glas seže v deveto vas. To za Janka zagotovo velja. K njemu prihaja vse več obiskovalcev, ki se navdušujejo nad popolnostjo njegovih izdelkov. Veliko jih njegove miniature pozna tudi z razstav. V Sloveniji je razstavljal že več kot petindvajsetkrat, dvakrat na Dunaju, enkrat v Gorici v sklopu Goriškega muzeja, s katerim prav dobro sodeluje. Njegove izdelke pa so videli tudi že v Ameriki in na Japonskem.

Gospod Samsa ima še veliko načrtov. Mogoče nas bo presenetil s čim popolnoma novim, tako kakor nas je presenetil pred nedavnim s sodelovanjem pri postavitvi stalne razstave o Juriju Vegi v Tehniškem muzeju v Bistri. Po zamisli dr. Sandija Sitarja, ki raziskuje Vegovo življenje, je uresničil Vegove načrte. Skice pripomočkov za lažje premagovanje bremen (Vitli, škripci, vijaki) je spremenil v predmete, ki funkcionirajo. Tudi to so izdelki, ki si jih je vredno ogledati. Razstavo so odprli 17. septembra 2002, ob dvestoti obletnici Vegovega izginotja.

Janka Samsa občudujem. Njegovo izjemno potrpežljivost, natančnost, vestnost. To, kar bo s svojimi miniaturnimi pustil naslednjim rodovom, je dragocen spomin, je neprecenljivega pomena za poznavanje vsakdanjega življenja pri nas nekoč in truda za preživetje.

DIVJI KOSTANJI NE BODO UMRILI!

Robert Rogič

Mogočna drevesa divjega kostanja, ki jih vidujemo v naseljih mestu, ob poteh, v parkih, pokopališčih, kažejo zadnja leta znake obolenosti. Že v mesecu juliju in avgustu se začno najprej posamično nato pa množično sušiti njihovi listi in odpadati. Jeseni, ob ugodnih vremenskih pogojih, pa lahko opazimo, da kakšno drevo ponovno brsti in cveti. Razloge za izgubljanje listov v poletnih mesecih smo nekaj časa pripisovali kislemu dežju, potem glivičnim okužbam listov, šele natančnejše raziskave pa so pokazale, da divje kostanje uničuje droben insekt z latinskim imenom *cameraria ohridella* ali po slovensko kostanjev zavrtač.

Odrasel metulj kostanjevega zavrtača (*cameraria ohridella*), velik od 2 do 4 milimetrov.

Prvič so kostanjevega zavrtača opazili leta 1986 na Ohridu v Makedoniji. Od tod se je množično in v zelo kratkem času razširil proti severu in sedaj uničuje divje kostanje praktično po vsej Evropi. Strokovnjaki ocenjujejo, da se širi s hitrostjo 40 do 60 kilometrov na leto.

Kakšen je kostanjev zavrtač in kako uničuje drevo?

Zavrtač nima naravnih sovražnikov, razmnožuje pa se izjemno hitro, saj ustvari tri do štiri generacije letno, v mediteranskem pasu pa celo pet generacij, predno se zabubi in tako preživi zimo. Zanimiva in do sedaj še nepojasnjena ostaja ugotovitev, da kostanjev zavrtač napada samo divji kostanj z belimi cvetovi. Divjega kostanja z rdečimi cvetovi zaenkrat ne napada, strokovnjaki z območja Furlanije Julijske krajine, ki imajo svoj inštitut v Trstu, pa so ugotovili, da poleg divjega kostanja napada še drevesno vrsto gorskega javorja (*acer pseudoplatanus*), ki uspeva v visokogorskih predelih Julijske krajine. Drugih drevesnih vrst zaenkrat še ne napada, a najbolj pesimistične napovedi predvidevajo tudi to možnost.

Kostanjev zavrtač je dva do štiri milimetre velik metuljček rjave barve z živo rumenimi lisami po trupu. Njegov življenjski cikel se začne v mesecu aprilu. Takrat prva generacija izleti iz bub in izleže jajčeca na spodnjo stran listov belega divjega kostanja. Po nekaj tednih se iz jajčec izležejo ličinke, velike le dober milimeter. Te se prehranjujejo s sokovi v listih, kar poškoduje strukturo listov. To se vidi kot rjave pike na zgornjih listnih ploskvah. Po petnajstih do

dvajsetih dneh se ličinke zopet zabubijo in čez nekaj tednov iz bub izletijo metuljčki druge generacije. Nova generacija je mnogo številčnejša od prve. To smo dokazali s poskusom, ki smo ga izvedli tako, da smo spomlad s pomočjo feromonske pasti ujeli 75 metuljčkov in nato opazovali njihov življenjski cikel. Že drugi rod metuljčkov, mesec dni po prvem, je štel več kot 500 primerkov, septembra pa je bilo metuljčkov že več kot 6000.

Zimo metuljčki preživijo v bližini kostanjev na tleh, v bližnjih živih mejah in v odmrlem listju, ki z razpadanjem tvori ugodno mikroklimo za njihovo preživetje v hladnih mesecih. Kostanjev zavrtač nima omembe vrednih naravnih sovražnikov, zato je tako številčen. In prav njegova številčnost je za drevesa tako nevarna.

Zunanji znaki, ki jih lahko vidimo na napadenem drevesu, so poleg sušenja in odpadanja listov še slabo zorenje plodov. Ježice ostanejo majhne; prav tako ostanejo majhni plodovi, če sploh dozorejo. Najbolj zaskrbljujoče pa je, da zaradi prezgodnjega odpadanja listov oboleli kostanji v poznih jesenskih mesecih ponovno vzbrstijo in cvetijo, kar kaže na popolnoma moten življenjski cikel drevesa. Raziskave so pokazale, da zaradi napadov kostanjevega zavrtača iz leta v leto slabi njegov imunski sistem, dokler nazadnje ne propade. To je razumljivo, saj drevo vsako leto naredi manj listne mase, listna masa pa je za drevo življenjskega pomena. Drevesa, napadena od zavrtača, ki so poleg tega še vsakodnevno izpostavljena različnim stresnim situacijam, na primer mestna drevesa, s presekanimi koreninskimi sistemi, z obrezanim vejevjem in drugimi poškodbami ter drevesa, ki rastejo v onesnaženem zraku, lahko propadejo že v petih ali šestih letih.

Sodelavec revije Kras iz Trsta nam je med sprehodom po vasi Sveto ob pogledu na usihajoče liste divjih kostanjev pred pokopališčem iz I. svetovne vojne povedal, da so v Trstu obolele kostanje že uspešno pozdravili. Povedal je še, da nekdo iz Sežane uspešno sodeluje s tržaškimi strokovnjaki, da je v Sežani že ozdravil več obolelih divjih kostanjev in da je Občina Sežana za ta uspeh prejela priznanje družbe Ford Motors.

Obrnili smo se na Bojano Kermolj, doma iz Svetega, ki dela v upravi Občine Sežana. Povedala je, da v Sežani uspešno zdravi obolele kostanje z iniciranjem posebnega zdravila Robert Rogič, direktor sežanske družbe Hortikultura. Poiskali smo ga in se z njim dogovorili za pričujoči prispevek o uspešnem zdravljenju obolelih divjih kostanjev. Hkrati pa smo se skupaj odločili spodbujati zdravljenje obolelih kostanjev vsepovsod po Krasu in tudi drugod, kjer bo za to dovolj volje in pripravljenosti.

Uredništvo

Napadeno drevo ponavadi podleže najrazličnejšim boleznim, saj se ne more več braniti zaradi oslabiljenega imunskega sistema. Najpogostejše sta to mehurjevka drevesne skorje in različna gljivična obolenja korenin. In ko je drevo že ohromljeno zaradi teh bolezni, je manj odporno tudi proti drugim insektom, na primer podlubnikom, ki so zelo agresivni škodljivci. Tako se zgodi, da spomladi ne ozeleni več. Takrat nastopi smrt drevesa.

Kako zatirati in zatreti kostanjevega zavrtača?

Sredstev za zatiranje kostanjevega zavrtača je več vrst. Najpreprostejši način je grabljenje in sežiganje odpadlega listja in čiščenje živih mej. Vendar je ta metoda učinkovita samo v 20%, saj s tem ne moremo uničiti vseh zavrtačev. Zaradi neverjetne reprodukcijske sposobnosti se ti kmalu spet namnožijo.

Drugi način je lovljenje s feromonskimi vabami. To so lepljive vabe, ki vsebujejo feromonske izvlečke samic. Samci se množično lepijo nanje in s tem lahko omejimo zavrtačevo razmnoževanje. Toda tudi ta način ni popolnoma učinkovit, poleg tega pa je dokaj drag. Vabe je treba nameščati v velikem številu in to visoko v drevesne krošnje. Treba jih je tudi redno čistiti. In za vsako generacijo metuljkov bi morali namestiti nove vabe.

Če se hočemo uspešno lotiti zatiranja kostanjevega zavrtača, se ne moremo izogniti uporabi kemičnih sredstev. Uničiti ga je mogoče z vsakršnim sistemskim insekticidom, s katerim bi morali drevesa škropiti najmanj trikrat ali štirikrat na leto. Ima pa škropljenje s sistemskim insekticidom velike pomanjkljivosti. Škropili bi lahko samo manjša drevesa, saj bi bilo škropljenje večjih dreves pretežavno. Poleg tega bi prišla v poštev za škropljenje le drevesa zunaj mestnega okolja, saj je v urbanih naseljih razprševanje insekticidov prepovedano. Najhujša pomanjkljivost pa je, da sistemski insekticid uniči čisto vse žuželke in ne samo kostanjevega zavrtača. Tako bi poginile tudi čebele, metulji, mravlje, pajki, hrošči... S

škropljenjem bi tako drevesom povzročili več škode kot koristi, saj drevesa živijo v sožitju z mnogimi vrstami žuželk in z drugimi živimi bitji.

Edini do sedaj resnično učinkovit način zatiranja zavrtača je iniciranje kemičnih sredstev pod lub, da potujejo po drevesnih žilah do listov. Sistem, ki so ga razvili v ZDA in je v Evropo prišel v začetku devetdesetih let, je dokaj preprost. S posebnim strojčkom zvrtačo nekaj milimetrov globoko luknjico v drevesno deblo. Globina luknjice je odvisna od debeline lubja. Takoj pod lub nato vstavimo posebno ampulo s cepivom in jo pustimo delovati. Cepivo v ampuli je pod pritiskom 0,2 bara in je izenačen s pod pritiskom, ki ga ustvarja drevo s svojo fotosintezo, ko iz korenin črpa zemeljske soka navzgor v liste.

Drevesa se sicer lahko cepi vse leto, vendar je najprimernejši čas za cepljenje divjih kostanjev spomladi, od začetka aprila do konca maja, to je pred cvetenjem in pred prvim izletom metuljkov. Drevesa izčrpajo cepivo iz ampul v različno dolgem času. Cepljenje lahko traja od ene ure do osem ur. Ta čas je odvisen od vitalnosti drevesa, od rastišča, najbolj pa od vremenskih

Posledice napada prve in druge generacije zavrtača na kostanjevem listu.

Posledice četrte generacije kostanjevega zavrtača na kostanjevem listu.

Vejica zdravljenega divjega kostanja v novembru 2002.

razmer. V času nevihte, na primer, drevo na bo črpalo cepiva, ker takrat ne ustvarja podtlaka. Zgodilo se je celo, da je med nevihto ampule vrglo ven iz drevesa. Najprimernejši čas za cepljenje so obdobja lepega vremena, po možnosti po deževju, ko je v zraku veliko vlage, saj takrat drevo ustvarja najmočnejši podtlak in najbolj intenzivno črpa vodo iz zemlje.

Cepivo ostane v listih približno eno leto, tako da ta čas cepljenja ni treba ponavljati. Zanimivo in pomembno odkritje je, da drevesa cepivo nalagajo tudi v zračne žepce, ki so v strukturi debla in služijo za odlaganje odvečnega materiala. Iz teh žepov cepljeni oziroma zdravljeni kostanji črpajo cepivo še dve leti ali več po iniciranju. Ta pojav smo zasledili tako pri drevesih, ki smo jim inicirali natančno izračunano količino cepiva glede na njihov obseg, kot tudi pri drevesih, ki smo jim inicirali povečano količino cepiva. Drevesa so si sama porazdelila insekticid in si naredila njegove zaloge za poznejši čas. Nekatera drevesa v Sežani, ki sem jih poskusno cepil leta 1998, so ostala zelena še v letu 2002.

Vsaka ampula vsebuje dva mililitra priprava. Število ampul s cepivom, ki jih je treba namestiti na posamezno drevo, je odvisno od debeline debla. Izračunam ga tako, da obseg debla delim s številom 18. To pomeni, da so ampule porazdeljene okrog debla v medsebojni oddaljenosti osemnajstih centimetrov. Vse morajo biti na isti višini in to največ trideset centimetrov nad tlemi. Tam ima namreč divji kostanj tako imenovani korenčnik, to je prehod koreninskega dela v deblo, kjer se združijo vse limfne žile iz vsega koreninskega sistema. Vsaka vstavljena ampula s pripravkom mora doseči limfno žilo, saj le tako cepivo najhitreje doseže liste.

Cena za eno ampulo je 2.000 slovenskih tolarjev. Če računamo, da vsako drevo potrebuje najmanj pet ampul, debelejšše seveda več, to pomeni najmanj deset tisoč tolarjev na drevo samo za cepivo. Vsi stroški za cepljenje enega kostanjevega drevesa pa

Poreklo divjega kostanja

Domovina navadnega divjega kostanja (*aesculus hippocastanum* L.) je Balkanski polotok. Ime je tako kot pravi kostanj dobil po tesalskem mestu Kastanis. Načrtno so ga začeli gojiti Turki, po vsej Evropi pa se je množično razširil potem, ko so ga leta 1576 Turki prinesli iz Carigrada na Dunaj. Turki so plodove divjega kostanja uporabljali za krmljenje svojih konj; iz njih so pripravljali celo sirup za zdravljenje prehlada konj. Od tod naj bi izviralo tudi poimenovanje *hippocastanum*: *hippos* = (grško) konj, *kastanon* = (grško) kostanj; torej konjski kostanj.

Za razliko od divjega kostanja, ki ga Evropa pozna skoraj pol tisočletja, pa naj bi pravi kostanj iz njegovih prvotnih rastišč v zahodni Aziji načrtno širili že Etruščani in Rimljani za prehrano ljudi in živali ter v vinogradništvu za podporo trt.

so 20.000 tolarjev. A pri tem je treba vedeti, da bi vsaka druga metoda zdravljenja divjega kostanja povzročila mnogo večje stroške. In poleg tega je cepljenje s pripravkom iz ampul neškodljivo za druga živa bitja.

Prva cepljenja v Sloveniji že dajejo rezultate

S problemom kostanjevih zavrtačev sem se seznanil pred šestimi leti. V veliko pomoč pri tem mi je bil tržaški inštitut *Osservatorio fitosanitario*. Ta inštitut mi še danes pomaga in mi stoji ob strani. Posebej

se moram zahvaliti gospodu profesorju Masimu Babiciju, ki se v tem inštitutu ukvarja izključno s fitopatologijo. Profesor Babici me je že leta 1997 povabil k sodelovanju, ko so opravljali fitozaščito na kostanjih v *Giardini pubblici*, v največjem tržaškem parku, ki je v centru mesta. Takrat je že bilo potrjeno, da je metoda s cepljenjem učinkovita, in Italijani so med leti 1998 in 2000 s pomočjo deželne vlade Furlanije-Juljske krajine popisali in oštevilčili vsa drevesa divjega kostanja ter jih tudi uspešno zaščitili.

Prve poskuse s cepljenjem v Sloveniji sem opravil leta 1998 na petih divjih kostanjih v Sežani, ki rastejo na območju sejmišča. Ko so se pokazali rezultati, sem za svoj projekt dobil podporo Občine Sežana.

Župan Miroslav Klun in vsa občinska uprava so mi stali ob strani. Naslednje leto so v občinskem proračunu namenili sredstva za poskusno cepljenje dvanajstih kostanjev in takrat je bila ta problematika prvič uradno predstavljena v Sloveniji. Poskusno cepljenje je bilo tako uspešno, da Občina Sežana od takrat vsako leto prispeva sredstva za cepljenje petdesetih divjih kostanjev. Do sedaj smo v Sežani inicirali cepivo že v mnogo dreves. Ker zaradi pomanjkanja sredstev nismo imeli možnosti cepiti vseh naenkrat, smo najprej izbrali največja in najmarkantnejša. Do popolne sanacije v mestu Sežana nam je preostalo cepiti še sto petdeset dreves. Hkrati pa bomo morali ponoviti cepljenje tistih dreves, ki so leta 1998 prva prišla na vrsto in so že izčrpala svoje zaloge cepiva.

Cepljenje dreves opravlja moje podjetje Hortikultura Sežana. Ukvarjam se z urejanjem zelenih površin v Sežani in delam za Komunalno podjetje Sežana, kateremu je Občina Sežana podelila koncesijo za opravljanje tovrstnih del. V okviru te koncesije dobivamo od Občine sredstva za zdravljenje kostanjev. V podjetju imam štiri zaposlene, vendar fitozaščito dreves opravljam sam, saj je delo zahtevno in odgovorno. Zahteva preciznost in natančno poznavanje dreves. Zaenkrat je podjetje Hortikultura edino, ki se v Sloveniji ukvarja z zdravljenjem obolelih divjih kostanjev. Vse pogostejše dobivam naročila za njihovo zdravljenje iz različnih krajev in občin po Sloveniji. Tako sem v manjšem obsegu začel cepiti drevesa že v Izoli, v Brežicah, v krajinskem parku Podstreda, v Vipavi in v teh krajih cepljenje tudi nadaljujem. Vse več je tudi naročnikov - posameznikov, ki že zaznavajo škodljivost in posledice kostanjevega zavrtača ter želijo s cepljenjem ozdraviti svoja, zasebna drevesa.

Veseli me, ker se ljudje zelo zanimajo za moje delo. Kar nekajkrat se mi je že zgodilo, da so me med tem, ko sem vrtal v drevesa in vstavljaj ampule s cepivom, mimoidoči ogorčeno spraševali, kaj počnem, ker so mislili, da drevesa uničujem. Ko sem jim pojasnil, da gre za njihovo zdravljenje, so to sprejeli z velikim odobravanjem in z naklonjenostjo. Ampule na drevesih so vidne in zgodilo se je že, da so jih nekateri objestneži brcali stran, vendar so bili taki primeri redki. Sedaj na vsako drevo, ki ga zdravim, pritrdim tudi obvestilo, da je drevo fitozaščiteno, in tako ljudi seznanjam, naj se med cepljenjem ne dotikajo dreves ali ampul, saj so te

zelo krhke in se hitro poškodujejo.

Zdravljenje še vedno preizkušamo

Čeprav zdravljenje kostanjev poteka že nekaj let, pa moram opozoriti, da smo še vedno v fazi preizkušanja, čeprav so rezultati izjemno dobri. Uspešnost zdravljenja posameznega drevesa je osemdeset do devetdesetodstotna in če hočemo dosegati še boljše rezultate, se bomo morali še marsičesa naučiti ter izpopolniti metode dela. Ko sem pričel s prvimi cepljenji, sem uporabljal manjše število ampul. In dogajalo se je, da je del drevesa ostajal zdrav, del drevesa pa je bil kljub cepljenju napaden. Tako sem ugotovil, da je treba v drevo vstaviti toliko ampul, da so vse glavne drevesne žile enakomerno preskrbljene s cepivom. Le tako cepivo potem potuje v čisto vse dele drevesne krošnje. In v primeru povečanega napada zavrtača sem povečal tudi fitozaščito.

Še vedno so namreč problemi, ki jih še ne znam v celoti rešiti. Tako se lahko zgodi, da kakšno drevo v celoti zavrne cepivo, oziroma ga sploh ne posrka vase. Dogajajo se tudi primeri, ko drevo sprva v celoti zavrne cepivo, naslednje leto pa ga sprejme. Drevesa so živa bitja, o katerih pa še ne vemo čisto vsega, in nas s svojim načinom ravnanja lahko vedno znova presenetijo... Poseben problem so tudi poškodovana ali premočno obrezana drevesa. Zdravljenje ra-

njenih dreves ni tako učinkovito, saj je njihov sistem delovanja močno moten.

Kljub nekaterim neznankam pa smo si z leti nabrali mnogo dragocenih in pomembnih izkušenj. Zato že lahko z veliko gotovostjo ocenimo, katero drevo se bo dobro odzivalo na cepljenje, katero pa ne. Te izkušnje so pomembne tudi v evropskem in celo v svetovnem merilu. Prepričan sem, da bi z dobro načrtovano in obsežno akcijo cepljenja v nekaj letih lahko rešili divji kostanj v Sloveniji. Morda pa se celo zgodi, da bodo ob močno zmanjšanih napadih kostanjevega zavrtača drevesa sama razvila obrambni sistem pred temi insekti. Z gotovostjo pa pričakujem, da bo sčasoma tudi zavrtač dobil naravne sovražnike, ki se bodo z njim prehranjevali in tako ponovno vzpostavili v naravi ravnovesje. Do takrat pa moramo mi poskrbeti in skrbeti za divje kostanje; obolele ozdraviti in zdrave zavarovati pred zavrtačem. Potem divji kostanj ne bo izumrl!

Robert Rogič, gozd. tehnik,
direktor družbe Hortikultura, d.o.o., 6210 Sežana

Vse fotografije: R. Rogič

Iniciranje zdravila, ki uničuje kostanjevega zavrtača.

Ali bo Slovenija uresničila cilj - zavarovati tretjino svojega ozemlja do leta 2008?

PARTNERSTVO POT K HITREJŠEMU USTANAVLJANJU ZAVAROVANIH OBMOČIJ

Ana Barbič

Republika Slovenija ima zaenkrat zavarovanih osem odstotkov površine, od katere je le manjši del zavarovala v samostojni državi (Regijski park Škocjanske jame). V postopku je ustanavljanje Regijskega parka Snežnik*, kar se vleče že nekaj let. Upravičen se zdi dvom, da bo državi do leta 2008 uspelo uresničiti ambiciozen cilj - zavarovati približno tretjino svojega ozemlja**.

Zapuščena hišica na južnem pobočju Nanoške planote.

Izkušnje iz ustanavljanja Regijskega parka Škocjanske jame(1) in Regijskega parka Snežnik(2) kot tudi spoznanja in ugotovitve pred kratkim opravljenih raziskav mednarodnega projekta 5. okvira EU(3) na območju načrtovanega Regijskega parka Trnovski gozd(4),(5) izpostavljajo **partnerstvo** kot temeljno strategijo ustanavljanja zavarovanih območij v Sloveniji. Ministrstvo za oko-

lje, prostor in energijo kot nosilec državnega projekta za ustanavljanje zavarovanih območij, sprejetega v Državnem zboru 1999. leta z Odlokom o spremembah in dopolnitvah prostorskih sestavin dolgoročnega in srednjeročnega družbenega plana R Slovenije (Ur.l. RS, št.11/99), se nujnosti ustreznih partnerstev v procesu ustanavljanja konkretnega zavarovanega območja sicer zaveda, vendar se pri njihovem navezovanju v

močja, predvidenega za zavarovanje, določajo tudi »lokalne« partnerje, ki jih je nujno vključiti tako v opredeljevanje obsega območja in posameznih vsebin zavarovanja kot tudi v oblikovanju optimalne razvojne strategije.

V grobem so partnerstva vertikalna in horizontalna, partnerji pa so subjekti državne/uradne ter zasebne/nevladne sfere. Posamezni partnerji konkretnega partnerskega omrežja nimajo v vseh fazah uresničevanja skupnega projekta enako intenzivne vloge. Medtem ko v neki fazi predvsem sprejemajo informacije, v drugi fazi enakopravno sodelujejo v sprejemanju najbolj pomembnih in daljnosežnih odločitev. Kljub temu, da gre v vsakem partnerskem omrežju tako za vertikalna partnerstva (od zgoraj navzdol ali od spodaj navzgor) kot tudi za horizontalna partnerstva (na državni ali na lokalni ravni), morajo biti partnerji v procesih odločanja enakopravni in enakovredni. Pomeni, da se morajo odločitve sprejemati na osnovi argumentov, ne pa na osnovi nadrejenosti/podrejenosti posameznih partnerjev.

V Sloveniji se sodelovanja/partnerstva očitno šele učimo. Najbrž bo kar nekaj časa trajalo, preden bomo spoznali, da s sodelovanjem pridobijo vsi: tako država kot lokalna skupnost in njeni posamezni člani. Ustanavljanje regijskih parkov kot parkov

za življenje je izvrstna priložnost, da se spoznajo in udeležijo prednosti sodelovanja enakopravnih partnerjev.

V primeru načrtovanega Regijskega parka Trnovski gozd smo kot »lokalne« partnerje opredelili župane ali načelnike ustreznih občinskih oddelkov, strokovnjake iz zavoda za gozdove, zavoda za varstvo naravne dediščine, kmetijske svetovalne službe, predstavnike lokalnih nevladnih organizacij ter še nekaj uglednih posameznikov. Velika večina (16 od 20 vprašanih) je bila seznanjena s predlogom Regijskega parka Trnovski gozd, toda le slaba polovica (9 vprašanih) predlog popolnoma podpira, druga polovica (9 vprašanih) pa bi predlog parka podprla le pod določenimi pogoji, kot so: predstavitev razlogov za ustanovitev parka, specifikacija pogojev za življenje v bodočem parku, natančno opredeljena meja parka). Samo 2 od 20 vprašanih sta idejo o parku zavrnila. Kot vir informacij o načrtovanju parka je največ vprašanih omenilo Premovo publikacijo(6), sledi zloženka Ministrstva za okolje, prostor in energijo o obstoječih in načrtovanih parkih v Republiki Sloveniji, njej pa osebni stiki. Čeprav predlagana zamejitev parka (obsegal naj bi Banjšice, Trnovski gozd, Nanos, Hrušico in dolino Trebušice - skupaj približno 600 kvadratnih kilometrov ali 3 odstotke površine Slovenije) predstavlja le osnovo za razpravo z lokal-

procesu ustanavljanja parkov očitno zatika. Zakaj?

Splošno veljavnega odgovora na to vprašanje ni, saj je vsako predvideno zavarovano območje nekaj posebnega tako po svoji naravni in kulturni dediščini kot po sestavi prebivalstva, po gospodarskih dejavnostih, po sistemu vrednot ter po delovanju lokalne samouprave in nevladnih organizacij (NVO). Tovrstne in druge posebnosti ob-

strokovne podlage za oblikovanje optimalne, najprimernejše strategije ustanavljanja in delovanja določenega zavarovanega območja je nujno pridobiti z ustreznimi raziskavami, ki jih opravijo neodvisni strokovnjaki. Ti prevzamejo tudi vlogo zunanjih svetovalcev; posebej še v sporazumevanju med različnimi partnerji in v reševanju konfliktov, ki so v samem dogajanju tako rekoč neizogibni.

* Glej prispevek mag. Brede Ogorelec "Kaj o ustanovitvi parka pravijo domačini?", revija Kras, 2002, št. 52, str. 34-35!

** Glej pogovor z Mladenom Bergincem "Slovenija je po površini zavarovanih območij nekje na sredini evropske lestvice", revija Kras, 1995, št. 6, str. 10-13!

PARKI ZA ŽIVLJENJE

nimi skupnostni in z drugimi subjekti območja za določitev meje parka, je bilo zlasti med strokovnjaki, pa tudi med župani, čuti nezadovoljstvo nad dejstvom, da niso sodelovali že pri prvi opredelitvi obsega in razmejitve parka. Pomeni, da morajo biti predstavniki vsakega načrtovanega območja kot partnerji vključeni že v njegova začetna snovanja.

Odgovori na vprašanje o možnostih za uresničevanje interesov kmetijstva in drugih gospodarskih dejavnosti ter interesov varovanja okolja in ohranjanja naravne ter kulturne dediščine na območju načrtovanega Regijskega parka Trnovski gozd pa so pokazali, da številni lokalni sogovorniki vidijo konflikt med zahtevami varovanja in interesi razvoja. Očitno gre za slabo obveščenost in za slabo poznavanje, kaj šele udejanjanje paradigme trajnostnega razvoja, po kateri samo ohranjanje/obnavljanje lokalnih virov (naravne in kulturne dediščine, človeš-

Bukovi gozdovi (*Fagus sylvatica*) v Trnovskem gozdu.

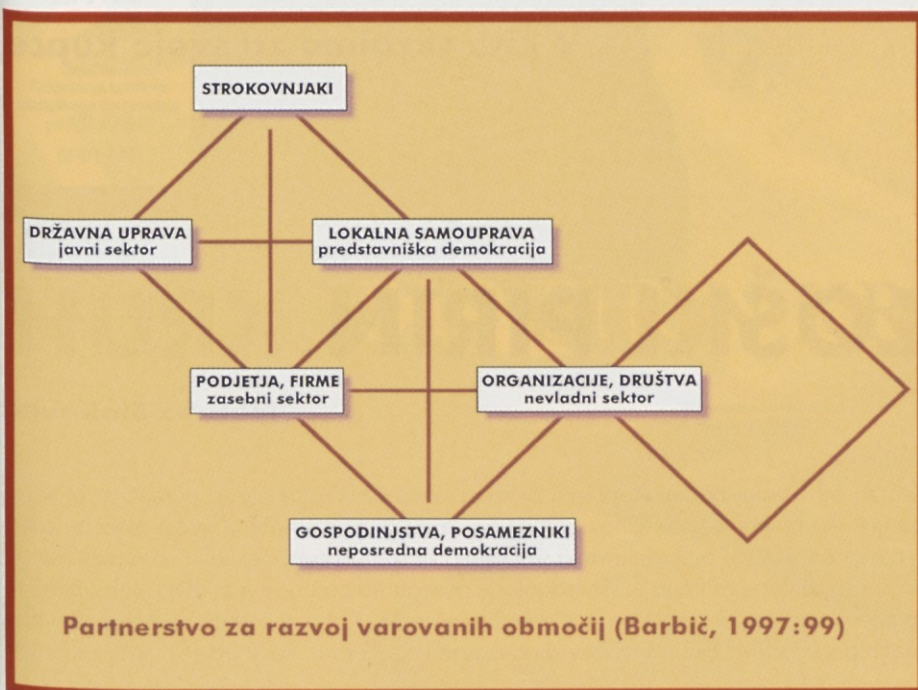
kih virov) zagotavlja dolgoročni razvoj. Spodbudna pa je ugotovitev, da kljub številnim omejitvam (pomanjkljiva infrastruktura, redka poseljenost in staranje prebivalstva, odmaknjenost precejšnjega dela območ-

ja načrtovanega parka od naselij s centralnimi dejavnostmi) želijo lokalni prebivalci kot tudi Občine in regijske izpostave državnih ustanov igrati aktivno vlogo v lokalnem razvoju, posebej še v snovanju načrtovanega Regijskega parka Trnovski gozd.

Ustanovitev Regijskega parka Trnovski gozd ta čas ni med prednostnimi nalogami Agencije R Slovenije za okolje, ki je »pooblaščenca« za ustanavljanje parkov, vendar bi odlašanje začetka postopka za njegovo ustanovitev pomenilo izgubo časa in energije, če se z ustreznimi akcijami (obveščanje, osveščanje, spodbujanje lokalnih naravovarstvenih in razvojnih akcij) ne bi nadaljevalo. Če se v daljšem obdobju ne bo zgodilo nič od naštetega, bodo dosedanja pozitivni učinki neformalnih akcij (Premova publikacija, izbor območja kot študije primera v okviru že omenjenega raziskovalnega projekta Evropske unije, aktivnosti lokalnih nevladnih organizacij in posameznikov) lahko imeli celo negativne posledice v smislu večanja odpora lokalnega prebivalstva do ustanovitve parka. Kot možno obliko »razbremenitve« Agencije RS za okolje v njenih aktivnostih za ustanovitev regijskega parka bi bilo pooblastilo lokalni razvojni agenciji ali skupini agencij, da ob sodelovanju z Agencijo RS za okolje izpelje(jo) postopek za ustanovitev Regijskega parka Trnovski gozd.

Vse bolj očito zaraščanje kmetijskih zemljišč in star kolovoz, v ozadju združba smreke in buke.

Glede na razmeroma visoke stroške ustanavljanja, posebej še stroške delovanja od države ustanovljenega in financiranega upravljalca konkretnega zavarovanega območja bi kazalo razmisliti tudi o »meh-

kejših« oblikah zavarovanja, ki bi jih ustanovili in upravljali lokalni prebivalci oziroma od občin(e) pooblašeni in vsaj do neke mere tudi finančno podprti lokalni izvajalci. Če naj bi zavarovanje nekega območja pos-

Literatura

- (1) Barbič, Ana et al., 1995-1998: Regijski park Škocjanske jame.- 6 zvezkov
- (2) Ogorelec, Breda, 2002: Kaj o ustanovitvi parka pravijo domačini?.- Kras, revija o Krasu in krasu, št. 52, str. 34.35, Ljubljana
- (3) Projekt "Sustainable Agriculture in Central and Eastern European Countries (CEESA)" je del 5. okvirnega programa Evropske unije pod vodstvom Humboldt univerze v Berlinu in poteka v desetih državah, kandidatkah za članstvo v Evropski uniji. Številka EU pogodbe: QLK5-1999-01611.
- (4) Barbič, A.; Udovč, A.; Medved, A, 2000: Sustainable agriculture in protected areas: The case of planned Regional park Trnovski gozd, Slovenia. Humboldt University of Berlin. Sustainable agriculture in Central and Eastern European countries (SEESA). Project under 5th framework programme (raziskovalno poročilo).
- (5) Medved, A, 2001: Kmetijstvo in varovanje okolja v Regijskem parku Trnovski gozd.- Biotehniška fakulteta, raziskovalno poročilo, Ljubljana
- (6) Prem, M., 1999: Regijski park Trnovski gozd. Park za življenje.- Društvo krajinskih arhitektov, Ljubljana.

peševalo njegov (trajnostni) razvoj, mora ta zagotavljati tudi pozitivne finančne učinke dejavnosti, ki jih je mogoče na zavarovanem območju intenzivneje razvijati ali na novo zastaviti.

Mejni suhozid na območju Predmeje, blizu Otlice.

Naj se na koncu tega zapisa vrnem na njegov začetek in se vprašam, ali bo Republika Slovenija sploh lahko uresničila sprejeti cilj - zavarovati tretjino svoje površine do leta 2008? S sedanjim pristopom, po katerem naj bi se regijski parki ustanavljali drug za drugim, verjetno ne. Pač pa sem prepričana, da je zastavljeni cilj možno doseči z različnimi pristopi k ustanavljanju zavarovanih območij, med katerimi ne gre zanemariti lokalnih pobud, to je pristopa od spodaj navzgor.

Dr. Ana Barbič, univ. dipl. pedagoginja
in univ. dipl. psihologinja, Ljubljana

Vse fotografije: E. Stojanovič

BIOLOŠKI PIRIN KRUH

Nataša Šinkovec

V Žitu se zavedamo boleznih sodobnega časa, kot so debelost, zaprtje, boleznih srca in ožilja, povišan krvni tlak in prevelika količina holesterola v krvi. Te so v veliki meri posledica nepravilne prehrane in neprimernega načina življenja, kar z drugimi besedami pomeni, da lahko za svoje zdravje in dobro počutje veliko naredimo sami.

Žita so od nekdaj pomenila pojem življenja. V tisočletjih gojenja in predelave žit se je spremenilo mnogo stvari, njihov pomen pa se nikoli ni zmanjšal. Z večjo osveščenostjo o pravilnem načinu prehranjevanja se pomen žit samo povečuje. Tako so danes žita sinonim za zdravo prehrano in vse pogosteje posegamo po izdelkih z veliko vlakninami, ki so pomembne za uravnotežen način prehranjevanja. Kot polnovredna prehrana so posebno priporočljiva žita in žitni izdelki na osnovi celega zrna, ker vsebujejo veliko vlaknin.

V Žitu to upoštevamo tudi pri razvoju novih izdelkov, saj želimo pomagati svojim kupcem pri izbiri živil za uravnotežen način prehranjevanja. Že v razvojni fazi je naša pozornost usmerjena na zahteve in želje kupcev. V razvojnem oddelku, v katerem so zaposleni strokovnjaki z najvišjo izobrazbo, ob upoštevanju tehnoloških zmožnosti proizvodnje, poznavanja surovin, embalaže in prehranskih zahtev potrošnika, razvijemo nov in kakovosten izdelek.

Že več kot 50 let smo znani po raznovrstni ponudbi prehrablenih izdelkov. Paleta naše ponudbe zajema raznovrstne izdelke, ki spremljajo kupca ves dan. Za zajtrk so posebej primerni izdelki Sport Müsli, Crispy, sveže pekovsko pecivo Zdravo jutro in razni kruhi, kot sta Stoletni kruh in Martinov kruh. Za glavni dnevni obrok priporočamo zamrznjene na pol pripravljene Hokus izdelke, testenine Grande, za prigrizek ali posladek pa priporočamo piškote iz programa Bono.

V Žitu sledimo življenjskim trendom tudi s proizvodnjo. Tako je naša največja pridobitev certifikat za ekološko proizvodnjo kruha, ki ga ima Pekarna Kamnik. Certifikat vam zagotavlja, da je vsako ekološko živilo narejeno iz surovine, ki je pridelana na ekološki način, da je surovina sledljiva od njive do potrošnika, in da je izdelek narejen brez uporabe gensko spremenjenih organizmov.

BIO PIRIN KRUH je prvi kruh, zamesen iz ekološko pridelanih surovin in spečen v pekarni Kamnik, ki je certificirana za proizvodnjo ekoloških pekovskih izdelkov. To je posebna vrsta kruha v obliki štručke, narejena iz biološko pridelane pirine polnozrnate moke in bio pšenične črne moke. Skorjica je hrustljivo zapečena, kruh pa je zaradi svojih posebnih sestavin prava poslastica.

Pira je preprosta, odporna, manj rodna sorta pšenice in je predhodnica današnje pšenice. Pridelovali so jo predvsem v severni Evropi že 3000 let pred našim štetjem. Pira postaja moderna žitna sorta našega časa. Posebna luščina ščiti pirino zrno pred zunanjimi škodljivci. Je zelo primerna za ekološko pridelavo, ker jo zaradi svoje odpornosti ni treba škropiti s kemičnimi zaščitnimi sredstvi. Pira je bogata z minerali, posebno z magnezijem. Vsebuje ga desetkrat več kot običajna pšenica. Vsebuje v povprečju tudi več beljakovin kot običajna pšenica.

S piro izboljšamo okus in strukturo izdelkov, zato jo uporabljamo za peko kruha, prepečenca, peciva in pripravo testenin. Pira je zaradi vseh naštetih lastnosti vse bolj popularna v moderni, polnovredni prehrani.

**EKOLOŠKO
ŽIVILO**

Kontrolira:
Oddelek za kontrolo
ekološkega kmetovanja
pri KGZ Maribor

SI-01-EKO

BIO PIRIN KRUH

NOVO IZ GRAJSKIH PEKARN!

PIRA je predhodnica pšenice. Je preprosta, odporna, manj rodna pšenica. V severni Evropi so jo pridelovali že 3000 let pred našim štetjem. PIRA vedno bolj postaja žito našega časa.

V koraku s časom, pa so tudi strokovnjaki v Žitu.

Zamesili so BIO PIRIN KRUH, ki s svojo sestavo odraža naravo, zdravje in kvaliteto.

Je posebna vrsta kruha v obliki štručke, narejena iz BIO pirine polnozrnatke moke in BIO pšenične moke T 1100. Skorjica je hrustljivo zapečena, kruh pa obdaja lepo oblikovana pasica.

Kruh nosi EKO certifikat, ki vam zagotavlja, da je za vsako ekološko živilo narejeno iz surovine pridelane na ekološki način, zagotovljena sledljivost od njive do potrošnika.

Žito
Okus po dobrem

Žito d.d., Šmartinska 154, 1529 Ljubljana

VODA = ŽIVLJENJE

VODA SESTAVLJA DVE TRETJINI ZEMELJSKE POVRŠINE IN JE VITALEN ELEMENT VSEH ŽIVIH BITIJ.
V RAZLIČNIH POJAVNIH OBLIKAH JE NAJPOMEMBNEJŠI OBLIKOVALEC PODOBE IN ŽIVLJENJA PLANETA.
NA NJENI GLADINI SE ZRCALI OKOLJE V VSEJ SVOJI BARVITOSTI, NJENA PROSOJNOST IN ČISTOST
ODSEVATA NAŠ ODNOS DO NARAVE.

ČISTO

in naravno okolje je za ljudi
življenjskega pomena. V **Heliosu** že nekaj let usmer-
jamo znanje in izkušnje v razvoj okolju prijaznih barv na vodni
osnovi, za kar imamo več razlogov:

- **zavedamo se** ranljivosti okolja,
- **zavedamo se** pomena nadomeščanja neprimernih sestavin z okolju in
ljudem bolj primernimi,
- **zavedamo se**, da so barve, ki jih proizvajamo, prisotne na vsakem koraku
našega življenja in dela,
- **zavedamo se**, da moramo upoštevati najzahtevnejša okoljevarstvena priporočila
in standarde, ki veljajo v Evropi.

DANES vam v **Heliosu** lahko ponudimo vodne barve za različne
kvalitete podlage (les, parket in kovine) v sklopu uveljavljenih blagovnih
skupin **Bori**, **Ideal** in **Tessarol**, ki ustrezajo najzahtevnejšim svetov-
nim standardom. Vizualno so ti izdelki prepoznavni po grafičnem
simbolu ribice v soncu, ki se kot žig pojavlja na embalaži
in jamči visoko kakovost in ekološko
neoporečnost barv.

Helios
v sodelovanju z
Ministrstvom za okolje
in prostor od vsakega pro-
danega litra okolju prijaznih
barv namenja **50 SIT** za
ohranjanje čistih
slovenskih voda.

Okolju prijazne barve.

HELIOS

New York

Beijing

London

Moscow

Frankfurt
Munich

Prague

Ljubljana

Skopje
Zurich

Istanbul

Hong Kong

Buenos Aires

Sydney

Od tod v širni svet.

Aerodrom Ljubljana

Majhni, odlični, prijazni.

MARS

PLUTON

MERKUR

VENERA

planet.mobitel.si

Moj planet. Venera.

Izberite ga tudi vi.

Novi vsebinski multimedijijski portal Planet združuje 1000+1 informacijo in 1000+1 zabavo. **Planet Venera** vam omogoča takojšen dostop do zadnje novice, vremenske napovedi, horoskopa, pregleda dnevnih prireditev, tračev. Seveda jim po želji dodajate še druge svoje najljubše, prosto pa dostopate tudi do vseh ostalih vsebin na planetu. Kadarkoli se odločite za drugega: **Mars, Pluton ali Merkur.**

Planet

